

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİM DALI

**AHMED VEFİK PAŞA'NIN HAYATI, İDARİ VE SİYASİ
FAALİYETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH ÇANKAYA

Tez Danışmanı

PROF. DR. ŞERİF KORKMAZ

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

AHMED VEFİK PAŞA'NIN HAYATI, İDARİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH ÇANKAYA

Tez Danışmanı

PROF. DR. ŞERİF KORKMAZ

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Abdullah ÇANKAYA tarafından Prof. Dr. Şerif KORKMAZ yönetiminde hazırlanan ve 24/11/2023 tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “Ahmed Vefik Paşa’nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ

.....

(Danışman)

Doç. Dr. Özkan KESKİN

.....

Doç. Dr. Volkan MARTTİN

.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi : 24/11/2023

.....

Ahmet Evren ERGİNAL

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)

Abdullah ÇANKAYA

(Tarih) .././2023

ÖNSÖZ

19. Yüzyıl Osmanlı devlet adamları içerisinde siyaset ve idare anlayışıyla farklı bir yere sahip olan Ahmed Vefik Paşa siyasi ve idari hayatındaki faaliyetlerine dair anlatılan anekdotlarla adeta bir fıkra karakterine dönüşmüş, kendisi hakkında yapılan akademik çalışmalar ise daha çok bilimsel ve edebi yönüne dair olmuş ve devlet adamlığı yönü yeteri kadar araştırma konusu yapılmamıştır. Bu çalışmada Ahmed Vefik Paşa'nın yalnızca siyasi hayatı ve devlet adamlığı yönü bir biyografi mahiyetinde ele alınmış, devlet hizmetine girişinden vefatına kadar ifa ettiği resmi vazifeler kronolojik bir sıra takip edilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuya giriş kapsamında Ahmed Vefik Paşa'nın ailesi, yetiştiği ortam, eğitim hayatı ve resmi hayatının başlangıcındaki ilk memuriyetleri ele alınmıştır. İkinci bölümde bir Tanzimat devri devlet adamı olarak tarih sahnesine çıkmasını sağlayan önemli vazifeleri ve içerisinde bulunduğu siyasi rekabet ortamının kariyerini ne şekilde etkilediği anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Ahmed Vefik Paşa'nın resmi hayatı açısından yeni bir başlangıç olan Sultan II. Abdülhamid saltanatındaki vazifeleri ve devlet bürokrasisinin en tepe noktasına çıkışı ele alınmıştır. Son bölümde sonuç olarak Ahmed Vefik Paşa'nın siyasi hayatı genel bir çerçevede aktarılmaya çalışılmıştır.

Beni bu çalışmayı yapmaya ve lisans yıllarımdan itibaren Yakınçağ ve Osmanlı Tarihi alanında çalışmaya teşvik eden, hiçbir konuda benden yardımını esirgemeyen danışman hocam Sn. Prof. Dr. Şerif KORKMAZ'a şükran borçluyum. Ayrıca başta Prof. Dr. Ali SÖNMEZ, Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU ve Doç. Dr. Özkan KESKİN olmak üzere üzerimde emeği olan tüm hocalarıma teşekkür ederim. Nihaî teşekkür ise arkadaşlarıma, her zaman yanımda olan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen annem Seher ÇANKAYA, ablam Merve ÇANKAYA ve 2021 yılında kaybettiğim rahmetli babam İbrahim ÇANKAYA'yadır.

Abdullah ÇANKAYA
Çanakkale, Kasım 2023

ÖZET

AHMED VEFİK PAŞA'NIN HAYATI, İDARİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ

Abdullah ÇANKAYA

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Şerif KORKMAZ

24/11/2023, 115

Ahmed Vefik Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri adlı bu tez çalışmasında 19. yüzyıl Osmanlı devlet adamları arasında siyaset ve idare anlayışıyla dikkat çeken, fakat daha çok bilimsel ve edebi çalışmaları ile araştırma konusu olan Ahmed Vefik Paşa'nın siyasi kariyeri ve resmi görevleri ele alınmıştır. Çalışma hazırlanırken kronolojik bir sıra takip edilmiş, ilk memuriyetlerinden başlayarak Ahmed Vefik Paşa'nın elçilik, valilik ve hükümet dahilindeki görevleri başlıklar altında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan kaynakların büyük çoğunluğunu arşiv belgeleri oluşturmuştur. Bunun yanında araştırma eserler ile dönemin resmi ve özel gazetelerinden de faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Vefik Paşa, Bürokrasi, Büyükelçi, Başvekil, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

AHMED VEFİK PASHA'S LIFE, ADMINISTRATIVE AND POLITICAL ACTIVITIES

Abdullah ÇANKAYA

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in History

Supervisor: Prof. Dr. Şerif KORKMAZ

11/24/2023, 115

In this thesis titled "Ahmed Vefik Pasha's Life, Administrative and Political Activities", it was discussed about the political career and official duties of Ahmed Vefik Pasha, who attracted attention with his understanding of politics and administration among the 19th century Ottoman statesmen, but was mostly the subject of research with his scientific and literary studies. While preparing the study, a chronological order was followed and Ahmed Vefik Pasha's duties in the embassy, governorship and government, starting from his first civil service were tried to be evaluated under the headings. In the study, archival documents were used as the majority of the sources. And it was also used research works and official and private newspapers of the period.

Keywords: Ahmed Vefik Pasha, Bureaucracy, Ambassador, Prime Minister, Ottoman Empire

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	viii
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	
1.1. Ahmed Vefik Paşa'nın Ailesi, Eğitimi ve İlk Memuriyetleri	1
İKİNCİ BÖLÜM	
TANZİMAT DEVRİ DEVLET ADAMI OLARAK AHMED VEFİK EFENDİ	11
2.1. Memleketeyn (Eflak-Boğdan) Komiserliği	11
2.1.1. Macar ve Polonyalı Mültecilerin Sevki İçin Şumnu'ya Gönderilmesi ...	12
2.1.2. Eflak ve Boğdan'daki Faaliyetleri	15
2.2. Encümen-i Daniş Azalığı	20
2.3. Tahran Büyükelçiliği	21
2.3.1. İlk İcraat: Sancak Krizi	25
2.3.2. Osmanlı'ya Tabi Aşiretlerin İran'daki Zararlarının Giderilmesi	27
2.3.3. Kerbela Ziyaretçileri ve Ahmed Vefik Efendi'nin Dokuz Maddesi	30
2.3.4. Kırım Savaşı ve Tahran'da Nüfuz Mücadelesi	32
2.3.5. İstanbul'a Dönüşü ve Meclis-i Vâlâ Azalığı	36
2.4. Divan-ı Deavi Nazırlığı	38
2.5. Paris Büyükelçiliği	39
2.5.1. Suriye Krizine Dair Paris'te Yapılan Müzakerelerdeki Rolü	41
2.5.2. Osmanlı Devleti'ne Dış Borç Bulma Teşebbüsleri	46

2.5.3. Diğer İcraatları ve Görevinin Sona Ermesi	48
2.6. Evkaf-ı Hümayun Nazırlığı	49
2.7. Divan-ı Ali-i Muhasebe Reisliği ve Belgrad'a Gönderilmesi	52
2.7.1. Divan-ı Ali-i Muhasebe Reisliği	53
2.7.2. Belgrad'a Gönderilmesi	55
2.8. Anadolu Sağ Kol Müfettişliği	58
2.8.1. Bursa'nın Modernleşmesindeki Rolü	60
2.9. Resmi Hayattan Uzaklaştırılması	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE AHMED VEFİK PAŞA

3.1. Abdülaziz Devrinin Sonlarında Resmi Hayata Kısa Süreli Dönüşü	70
3.1.1. Rüşumat Eminliği ve Sadaret Müsteşarlığı	70
3.1.2. Maarif Nazırlığı ve Şura-yı Devlet Azalığı	73
3.2. Meclis-i Mebusan Reisliği	74
3.3. Edirne Valiliği, Meclis-i Ayan Azalığı ve İkinci Maarif Nazırlığı	78
3.4. İlk Başvekilliği	79
3.4.1. Sadaret'in Başvekalet'e Dönüştürülmesi	81
3.4.2. Meclis-i Mebusan'ın Tatil Edilmesi	83
3.4.3. Başvekilliği Sırasındaki Siyasi Olaylar ve Faaliyetleri	86
3.4.4. Başvekillikten Azli	88
3.5. Hüdavendigâr Valiliği	92
3.6. İkinci Başvekilliği, Son Yılları ve Vefatı	96

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

KAYNAKÇA	106
EKLER	I
EK 1. AHMED VEFİK PAŞA'YA AİT FOTOĞRAF.....	II
EK 2. AHMED VEFİK PAŞA'YA AİT FOTOĞRAF.....	III
EK 3. AHMED VEFİK PAŞA'YA AİT FOTOĞRAF	IV

EK 4. AHMED VEFİK PAŞA’NIN HİZMET CETVELİ	V
EK 5. AHMED VEFİK PAŞA’NIN BABIALİ TERCÜME ODASI’NA GİRİŞİ	VI
ÖZGEÇMİŞ	VII

SİMGELER VE KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.md.	Adı geçen madde
A.g.t.	Adı geçen tez
Bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
Ed.	Editör
h.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
Nr.	Numara/Number
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Ahmed Vefik Paşa'nın Ailesi, Eğitimi ve İlk Memuriyetleri

19. yüzyıl Osmanlı devlet adamları içerisinde siyasi kariyerinin yanında önemli bilimsel ve edebi eserler ortaya koymuş olan Ahmed Vefik Paşa daha çok bu yönüyle tanınmış ve araştırmalara konu olmuştur. Kendisini devrinin diğer devlet adamlarından ayıran siyaset anlayışı ve idare tarzıyla ise adeta bir fıkra karakterine dönüştürülmüştür. Aydın ve eğitimci bir ailede yetişen Ahmed Vefik Paşa bu yolda devam ederek bilim ve edebiyatla uğraşmasının yanında ailesinin de şekillenmesinde önemli rol oynadığı Babıali Tercüme Odası'na girerek devlet hizmetine başlamış, siyasi kariyerinde gösterdiği başarılarla bürokraside önemli yerlere gelmiştir. Zaman zaman içinde bulunduğu siyasi rekabet ortamının etkisiyle gerek padişahlar, gerekse diğer devlet adamları nezdinde istenmeyen adam haline gelmiş ve uzun süreler memuriyet hayatından uzak kalmıştır. Fakat devrinde dürüstlük ve ahlakıyla tanınan Ahmed Vefik Paşa siyasi hayatındaki başarıları ve kendine has üslubuyla Osmanlı bürokrasisinde bir devlet adamının ulaşabileceği en üst noktaya geç de olsa ulaşmayı başarmış ve Osmanlı Devleti'ne son devirlerinde büyük hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamı olarak tarihte yerini almıştır.

Ahmed Vefik Paşa'nın doğum tarihi torunu Fahrünnisa Hanım tarafından yazılan tercüme-i halinde hicri 23 Şevval 1238/3 Temmuz 1823 olarak verilmiştir¹. Bir aile ferdi tarafından gün, ay, yıl şeklinde verilen ve bu sebeple aleyhinde bir kanıt ortaya konmadıkça itibar edilmesi gereken bu bilgi ciddi birçok biyografi yazarı tarafından Ahmed Vefik Paşa'nın doğum tarihi olarak kabul edilmekle birlikte; eğitim hayatı, memuriyete başladığı tarih ve kendisini tanıyanların ifadeleri doğrultusunda Ahmed Vefik Paşa'nın doğum tarihinin torununun verdiği bu tarihten daha önce olması gerektiğine dair

¹ Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1314, s. 126.

görüşler de mevcuttur. Bu sebeple çeşitli kaynaklarda 1823'ten 1812'ye kadar farklı tarihler kullanılmıştır².

İstanbul'da dünyaya gelen Ahmed Vefik Paşa'nın doğduğu yıl devletin resmi kayıtlarına göre 1820'dir. Ahmed Vefik Paşa'nın 1891 yılında vefatının ardından mirasçuları tarafından devletten maaş talep edilmesi üzerine Mülkiye Tekaüd Sandığı Muhasebesi tarafından yapılan bir araştırma sonucunda düzenlenen hizmet cetvelinde Ahmed Vefik Paşa'nın memuriyete başladığında yaşının 17 olduğu belirtilmektedir³. Aralık 1837'de Babıali Tercüme Odası'na memur olarak girdiğini bildiğimiz Ahmed Vefik Paşa resmi bir evraka dayanan bu bilgiye göre 1820 yılında doğmuş ve Babıali Tercüme Odası'na girmeden önce 17 yaşını doldurmuş olmalıdır.

Doğum tarihinin yanında Ahmed Vefik Paşa hakkındaki tartışmalı konulardan birisi de ailesinin kökenidir. Ahmed Vefik Paşa'nın dedesi Bulgarzade Yahya Naci Efendi'yi yakından tanıyan Şanizade Mehmed Ataullah Efendi eserinde kendisini "Rûmiyyü'l-asl Bulgar-zâde" şeklinde tanıtmaktadır⁴. Gençlik yıllarından itibaren yakın dostu olan Henry Layard Ahmed Vefik Paşa'nın damarlarında Yunan kanı bulunduğunu belirtmiş⁵, Mordtmann ise Türk soyundan olmadığını, damarlarında Yahudi ve Rum kanı olduğunu, yüz hatlarında Sami ırkına mahsus özellikler bulunduğunu söylemiştir⁶. Namık Kemal de Ahmed Vefik Paşa'nın amcasını Gelibolu'da gördüğünü ve müflis bir Rum olduğunu söylemektedir⁷. Bu karmaşık bilgiler neticesinde Ahmed Vefik Paşa'nın dedesi Yahya Naci Efendi'nin bir mühtedi olduğu genellikle kabul görmüş, fakat kökeni hakkında Bulgar, Rum veya Yahudi olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür⁸. Ahmed Vefik

² Ahmed Vefik Paşa'nın doğum tarihi hakkında ihtilaflar için bkz.: Mehmed Zeki Pakalın, *Ahmed Vefik Paşa*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1942, s. 4. ; Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *TDVİA*, Cilt: 2, İstanbul 1989, s. 143.

³ BOA. ŞD. 905/1, Lef 1 (28 Şevval 1308/6 Haziran 1891). Bkz.; Ek 4.

⁴ Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237 / 1808-1821)*, (Haz. Ziya Yılmaz), Çamlıca Basım Yayın, Cilt:2, İstanbul 2008, s. 1125.

⁵ A. Henry Layard, *Autobiography and Letters From His Childhood Until His Appointment As H.M. Ambassador At Madrid*, Volume: 2, Newyork 1903, p. 93.

⁶ Andreas David Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (Çev. Gertraude Songu-Habermann), Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 119.

⁷ Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmed Vefik Paşa (3 Haziran 1823-2 Nisan 1891)", *Belleten*, Cilt: 28, Sayı: 109, Ocak 1964, s. 118.

⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıatlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 88.

Paşa'nın akrabası olan Abdülhak Hamid Tarhan, büyük dedesi Yahya Naci Efendi'nin soyadını da aldığı Tarhanzadeler ailesinden geldiğini ve bu ailenin bir ara Bulgaristan'da iken İslamı kaybettiğini fakat yeniden ihtida ettiğini ve özbeöz Türk olduğunu bildirmektedir⁹. Ahmed Vefik Paşa'nın torunu Fahrünnisa Hanım Yahya Naci Efendi'nin ihtida ettiğini belirtmiş¹⁰, diğer bir torunu Ahmed Vefik Bey ise dedesi Ahmed Vefik Paşa'nın Bulgar asıllı olmadığını, Türk ve Müslüman bir aileden geldiğini vurgulamıştır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'a göre Ahmed Vefik Paşa aslen Türk olmasa bile hayatı boyunca aslen Türk olanlardan daha fazla Türklük gayretini gütmüş ve Türklüğe hizmet etmiştir¹¹.

Ahmed Vefik Paşa'nın dedesi Bulgarzade Yahya Naci Efendi Avrupa'da eğitim görmüş, yabancı dil öğrenmiş ve 1804 yılından itibaren Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da hocalık yapmaya başlamıştır. 1821 yılında Yunan İsyanı'yla birlikte devlet kademelerinde özellikle diplomasi ve tercüme alanlarında istihdam edilen Rumlar görevden el çektirilmeye başlanmış, bu sırada Babıali'de biriken Rumca ve Fransızca evrakın tercüme edilmesi için geçici olarak Mühendishane hocası Yahya Naci Efendi, oğlu ve birkaç memur ile birlikte görevlendirilmiştir. Diplomatik Fransızcasının zayıflığı sebebiyle bir süre sonra bu görevden alınan ve Osmanlı memurlarına yabancı dil öğretmekle görevlendirilen Yahya Naci Efendi böylece kurulması kararlaştırılan Babıali Tercüme Odası'nın ilk öğretmeni olmuştur. 1822'de ise Divan-ı Hümayun tercümanlığına tayin edilmiştir¹².

Ahmed Vefik Paşa'nın babası Mehmed Ruhüddin Efendi de yabancı dil konusunda kendini geliştirerek Babıali Tercüme Odası'na girmiş, daha sonra Fransızca ve “ilm-i hendese” üzerine yeteneği sebebiyle Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da hocalık yapmıştır¹³. Mehmed Ruhüddin Efendi diplomasi mesleğinde ilerleyerek daha sonra sefaret tercümanlığı, maslahatgüzarlık, Bab-ı Seraskeri Tercüme

⁹ Ömer Faruk Akün, a.g.md., s. 143.

¹⁰ Cemaledin, a.g.e., s. 129.

¹¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dergah Yayınları, Cilt: 2, İstanbul 1982, s. 651.

¹² Sezai Balcı, *Babıali Tercüme Odası*, Libra Kitap, İstanbul 2018, ss. 141-148. ; Cahit Bilim, “Tercüme Odası”, *OTAM*, Sayı: 1, 1990, ss. 35-36.

¹³ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yayınları, İstanbul 1995, ss. 58-59.

Odası müdürlüğü gibi vazifelerde bulunmuştur. Yahya Naci Efendi'nin ailesi de kendisinin izinden giderek devlet hizmetinde önemli görevlerde yer almışlardır. Ailenin birçok üyesinin memuriyet hayatındaki yolu Babıali Tercüme Odası'ndan geçmiştir. Yahya Naci Efendi'nin diğer oğlu Ahmed Murad Naci Efendi de tercüme alanında kendini geliştirmiş ve devlet hizmetinde yer almıştır. Bir diğer oğlu Nureddin Emin ise askerlik mesleğinde ilerlemiştir¹⁴.

Ahmed Vefik Paşa'nın dedesi Yahya Naci Efendi 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumlarından, Tanzimat reformlarını uygulayacak devlet adamlarını yetiştiren Babıali Tercüme Odası'nın kuruluş ve gelişmesinde yer aldığı gibi çocuklarını da iyi yetiştirmiştir. Çocukları da çeşitli alanlarda devlet hizmetinde yer alan Yahya Naci Efendi diploması mesleğinde yeni bir sülalenin kurucusu olmuştur¹⁵. Ahmed Vefik Paşa da eğitim seviyesi yüksek böyle bir aileden yetişmiş; dedesi, babası ve amcaları gibi resmi hayata atılarak Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunmuş ve Başvekalet makamına kadar yükselmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın aile yapısı, dedesinden kalan mirasın babası ve amcaları tarafından devam ettirilmesi kişiliğinin oluşmasında etkili olmuş olmalıdır. Eğitim, bilim ve tercüme faaliyetleri ile yakından ilgilenen bu aile içinde Ahmed Vefik de küçük yaşlarından itibaren iyi bir eğitim almaya başlamıştır.

İlk tahsilini sıbyan mektebinde tamamlayan Ahmed Vefik aile çevresinde de edindiği birikimin ardından 1831'de devrin en önemli teknik eleman yetiştiren okullarından birisi olan, dedesi Yahya Naci Efendi ile babası Mehmed Ruhüddin Efendi'nin de hocalık yaptığı Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da öğrencilik hayatına devam etmiştir. Mühendishane-i Berri-i Hümayun'daki dört yıllık eğitimin henüz iki yılını bitirmiş olan Ahmed Vefik buradaki eğitimini tamamlayamadan 1834 yılında Paris sefirliğine tayin edilen Mustafa Reşid Paşa'nın sefaret tercümanı olarak görevlendirilen babası Mehmed Ruhüddin Efendi ile birlikte Paris'e gitmiştir. Burada Paris'in en gözde okullarından biri olan Saint-Louis lisesine kaydolmuştur. Ahmed Vefik aile içerisindeki eğitiminde öğrenmeye başladığı, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da geliştirdiği Fransızcasını burada mükemmel bir seviyeye getirme fırsatı bulmuştur. Fransa'daki eğitim

¹⁴ Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 118.

¹⁵ Sezai Balcı, a.g.e., s. 146.

müfredatı dolayısıyla burada Latince ve Grekçeyi de öğrenen Ahmed Vefik'in Paris'teki eğitim yılları resmi kariyerinin temellerinin atılması ve öğrendiği yabancı dillerle kalifiye bir eleman olarak devlet hizmetinde yer almaya başlaması açısından oldukça önemlidir¹⁶.

Ahmed Vefik Paşa'nın gençliğinde Paris'te geçirdiği yılların kendisine bir diğer katkısı da büyük devlet adamı Mustafa Reşid Paşa'yı yakından tanıma fırsatı bulmuş olmasıdır. Bu sürede yetenekleriyle Mustafa Reşid Paşa'nın dikkatini çeken Ahmed Vefik memuriyet hayatına başlamasında ve devlet hizmetinde kademe kademe ilerlemesinde bunun büyük faydasını görmüştür. Mustafa Reşid Paşa genç ve yetenekli insanları himaye ederek onların eğitimleri ve kariyerleri ile yakından ilgilenmiştir. Ahmed Vefik Paşa ile birlikte Âli Paşa, Fuad Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa gibi Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki en renkli simalarının birer devlet adamı olarak yetişmesinde büyük katkısı olan Mustafa Reşid Paşa bu yönüyle de devlete büyük bir hizmette bulunmuştur¹⁷.

Babası Mehmed Ruhüddin Efendi ile birlikte gittiği Paris'te eğitimini tamamlayan Ahmed Vefik Efendi İstanbul'a dönüşünden bir süre sonra, Aralık 1837'de Sultan II. Mahmud'un iradesiyle Babıali Tercüme Odası'na memur olarak kabul edilmiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin Babıali Tercüme Odası'nda devlet hizmetine başlamasını babası da çok istemekle birlikte bu vazifeye kabul edilmesindeki en önemli etken Fransızca'yı çok iyi bilmesi, zeki, yetenekli ve iyi eğitim görmüş bir genç olmasıdır¹⁸. Memuriyete başlamasından bir müddet sonra da hâcegânlık rütbesine nail olmuştur¹⁹.

¹⁶ Ömer Faruk Akün, a.g.md., ss. 143-144.

¹⁷ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, 1856-1876*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005, s. 87.

¹⁸ "Ruhüddin Efendi bendelerinin mahdumu Ahmed Vefik Efendi kulları güzel Fransızca bilip hadd-i zâtında dahi zekî ve musta'id olarak pederi mûmâ-ileyh dahi oda-yı mezkûra me'mûriyyetiyle sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânedede hüdmet-i seniyyede bulunmasını niyâz etmekte olduğuna...": BOA. HAT. 471/23083 (tarihsiz). Bkz.; Ek 5. Ahmed Vefik Efendi yıllar boyunca devlet hizmetinde birlikte çalışacağı ve ileride siyasi rekabet içinde bulunacağı Fuad Efendi (Keçecizade Fuad Paşa) ile aynı dönemde Babıali Tercüme Odası'nda memuriyete başlamıştır. Fuad Efendi'nin Tercüme Odası'ndaki memuriyeti Takvim-i Vekayi'de yer almış fakat Ahmed Vefik Efendi'den söz edilmemiştir. Fuad Efendi'nin memuriyete başlama tarihi Takvim-i Vekayi'de 11 Aralık 1837 (h. 13 Ramazan 1253) olarak gösterildiğinden Ahmed Vefik Efendi de bu günlerde memuriyete başlamış olmalıdır: Takvim-i Vekayi, 28 Ramazan 1253, Nr. 158.

¹⁹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 651.

Babialı'deki diplomatik evrakın tercüme işlerinin gerçekleştirildiği, aynı zamanda devlet hizmetinde yabancı dil bilen memurlara olan ihtiyacı karşılamak için bir okul vazifesi gören Babialı Tercüme Odası'na Ahmed Vefik Efendi önce ailesinde, daha sonra da okuduğu okullarda aldığı eğitimle kalifiye bir eleman olarak girmiştir. Sultan II. Mahmud'un gelişimine büyük önem verdiği bu kurum Ahmed Vefik Efendi için devlet hizmetinde yer almanın ilk kapısı olmuş, buradaki memuriyet hayatı diploması mesleğinde ilerlemesi için kendisine önemli bir tecrübe kazandırmıştır.

1840 yılı Ahmed Vefik Efendi'nin meslek hayatı açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Mısır meselesinin çözümü için Londra'da yapılacak görüşmeleri gerçekleştirmek üzere sefir olarak gönderilen Şekib Efendi'nin maiyetinde sefaret katibi olarak ve rütbesi râbiaya terfi edilerek Ahmed Vefik Efendi de gönderilmiştir. Londra'daki sefaret katipliği vazifesi Ahmed Vefik Efendi için Paris'te geçirdiği yıllardan sonra Avrupa'yı tanımak açısından ikinci bir fırsat olmuştur. Şekib Efendi'nin Londra'daki faaliyetleri ve diplomatik ilişkileri kendisine bu meslekte ilerlemek için büyük tecrübe kazandırmış, aynı zamanda bu vazife İngilizceyi de iyi bir şekilde öğrenmesine fırsat yaratmıştır. Ahmed Vefik Efendi 1841 yılının sonlarına doğru Londra'dan Şekib Efendi ile birlikte dönmüş olmalıdır. Ardından Ahmed Vefik Efendi'nin 1842 yılında özel bir görevle Sırbistan'a gönderildiği konusunda kaynaklarda ittifakla bir bilgi mevcuttur²⁰. Ahmed Vefik Efendi'nin bu vazifesi yine Londra sefaretinde yanında bulunduğu Şekib Efendi'nin maiyetinde gerçekleşmiş olmalıdır. 1842 yılında Eflak'a gönderilen Şekib Efendi burada bulunduğu sırada Sırp Başknezi Mihal ile ahali arasında başlayan sıkıntıları halletmek üzere Belgrad'a gönderilmiştir²¹.

Ahmed Vefik Efendi'nin yıllar sonra Memleketeyn komiseri olarak Bükreş'e ve Divan-ı Ali-i Muhasebe reisliği sırasında ise Belgrad'a gönderilmesi gençlik yıllarında buralarda bulunması ve bölgelerin ahali hakkında bilgi sahibi olması sebebiyle olabilir. Sırbistan'dan dönüşünde Babialı Tercüme Odası birinci sınıf (sınıf-ı evveli) hulefalığına tayin edilmiştir²². Babialı Tercüme Odası'nın gelişmeye ve büyümeye devam etmesiyle

²⁰ Ömer Faruk Akün, a.g.md., s. 144.

²¹ Şekib Efendi'nin faaliyetleri için bkz.; Onur Üstüncan, Tanzimat Bürokratu Şekip Efendi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2009, ss. 111-124.

²² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 651.

birlikte Ahmed Vefik Efendi'nin de oda içerisindeki sorumlulukları artmaya başlamış ve zamanla daha önemli görevlere getirilmiştir. Önce mümeyyiz, daha sonra mütercim-i evvel olmuştur²³.

Ahmed Vefik Efendi'nin Babıali Tercüme Odası'ndaki ilk yılları, özellikle Şekib Efendi'nin maiyetinde yer aldığı diplomatik görevler kendisini hem yabancı dil açısından geliştirmesine, hem de ailesinden başlayarak eğitim hayatı boyunca oluşan kültürel birikimini arttırmasına, bilgi ve yeteneklerini geliştirmesine fırsat yaratmıştır. Bu sayede diploması mesleğinin inceliklerini öğrenen Ahmed Vefik Efendi kendisinin ileriki yıllarda bürokrasi ve diplomaside ihtiyaç duyulan bir devlet adamı kimliğine kavuşmasını sağlayacak temelleri atmıştır. Ahmed Vefik Efendi Babıali Tercüme Odası'ndaki konumunun yükselmesiyle birlikte diplomatik vazifeler ve oda dahilindeki işler dışında farklı vazifelerde yer almaya başlamıştır.

Temmuz 1844'te Ahmed Vefik Efendi yabancı tebaa nüfusunun sayımını gerçekleştirmek üzere İzmir'e gönderilmiştir. İlk defa 1840 yılında yapılmaya başlanan temettü sayımlarında daha sonra müslim ve gayrimüslim Osmanlı tebaasının yanında yabancı devletler tabiiyetinde bulunanlar da sayımlara dahil edilmişlerdir²⁴. Osmanlı topraklarında yaşayan ve Türkçe bilmeyen kişilerle muhatap olunacak bu gibi vazifelerde özellikle yabancı dil bilen Babıali Tercüme Odası personellerinin kullanılması gerekli görülmüştür²⁵.

Önemli bir ticaret merkezi olan İzmir'de sayısı epey fazla olan Osmanlı tebaası gayrimüslimler yapılacak temettü sayımlarına dahil olmayarak cizye ve diğer mükellefiyetlerden kurtulabilmek için yabancı devletlerin tabiiyetine girmeye başlamışlardır. Bunun önüne geçmek amacıyla yabancı devletler tabiiyetinde bulunanlar da sayımlara dahil edilmişler ve vergi mükellefi haline getirilmişlerdir²⁶. Bu sebeple 11 Temmuz 1844 tarihinde İzmir'de bulunan yabancı tebaanın sayımını gerçekleştirmek üzere

²³ Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 119.

²⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", *Belleten*, Cilt: 63, Sayı: 238, Aralık 1999, s. 755.

²⁵ Sezai Balcı, a.g.e., ss. 291-292.

²⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.m., s. 755.

Ahmed Vefik Efendi görevlendirilmiştir. Kendisine harcırah tahsis edilmiş, vazifesinin dört veya beş ay sürebileceği tahmin edilerek memuriyeti sırasında oluşması muhtemel fazla masraflar için de ayrıca maaşına zam yapılmıştır²⁷.

Ahmed Vefik Efendi'nin birkaç gün içinde İzmir'e gittiği ve vazifesine başladığı anlaşılmaktadır. İzmir'de bulunduğu sırada Babıali'den kendisine gönderilen 20 Temmuz 1844 tarihli tahriratta²⁸ Sakız Adası'ndaki yabancı devlet konsoloslarının ada reayasından oldukları bilinen kişileri himaye etmeye çalıştıkları ve bu kişilerden hisselerine düşen vergilerin tamamının tahsil edilmesini engellemek istedikleri bildirilmiştir. Bu sebeple İzmir'deki vazifesini bitirdikten sonra Sakız'a giderek oradaki sayım işini de halletmesi istenmiştir.

Ahmed Vefik Efendi İzmir'de başladığı yabancı nüfus sayımını tamamlayamamıştır. Yabancı nüfusun bir miktarının sayımını gerçekleştirdiği ve defterlerin düzenlendiği sırada İzmir'de meydana gelen bir yangın sayımın yarım kalmasına neden olmuştur. Sayımın tamamlanamamasının diğer bir nedeni de binden fazla kişinin konsolosların koruması altına girmesi ve Ahmed Vefik Efendi'nin bu durumu kabul etmeyerek sayımı şüpheli görmesidir. Yabancı nüfusun çoğunluğu da sayım yerine gelmemişlerdir. Bu sebeplerle Ahmed Vefik Efendi sayımı yapılmış olan nüfusun hazırlanan defterlerini o sırada İzmir'de bulunan Rifat Paşa'ya teslim ederek İstanbul'a dönmüştür²⁹.

4 Nisan 1846 tarihinde halen Babıali Tercüme Odası birinci sınıf hulefasından olan Ahmed Vefik Efendi, rütbesi birkaç memur ile birlikte diğer birinci sınıf hulefasının aksine râbiada kalmış olduğundan sâliseye terfi ettirilmiştir³⁰. Aynı yılın 16 Kasım'ında Rusya

²⁷ BOA. HR.MKT. 5/34 (24 Cemaziyelahir 1260/11 Temmuz 1844).

²⁸ BOA. HR.MKT. 5/58, Lef 1 (4 Receb 1260/20 Temmuz 1844).

²⁹ BOA. İ.MVL. 106.2379, Lef 1 (16 Ramazan 1263/28 Ağustos 1847). ; Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.m., ss. 756-757.

³⁰ “Tercüme Odası hulefâsından Ahmed Vefik Efendi ve Kamil Bey musta'id ve müstahdem hulefâdan olarak sâye-i mekârim-vâye-i hazret-i mü'lûk-ânede oda-yı mezkûr sınıf-ı evvelinde bulunan bendegânın ekserisine mukaddemce rütbe-i sâliseden nişân-ı 'âlî i 'tâ ve ihsân buyurulup kudemâ-yı hulefâdan fakat mûmâ-ileyhimâ el-hâletü hâzihi rütbe-i râbi'a nişânıyla kaldıklarından ... mûmâ-ileyhime rütbe-i sâliseden birer kıt'a nişân-ı 'âlî 'inâyet ve ihsân buyurulması...”: BOA. İ.DH. 120/6088 (7 Rebiülahir 1262/4 Nisan 1846). “Tercüme Odası hulefâsından izzetlü Ahmed Efendi'ye müceddeden rütbe-i sâlise, hulefâ-yı mûmâ-ileyhimden izzetlü

temsilcileri ile Çürüksu hududu meselesini görüşmek üzere Trabzon'a gidecek olan Sadeddin Efendi'nin nazırı olarak görevlendirilmiştir³¹.

Ahmed Vefik Efendi Çürüksu hududu meselesini görüşmek üzere içinde yer aldığı heyetle birlikte henüz Trabzon'a gitmemişken 1 Haziran 1847 tarihinde vekaleten Liman Pasaport Odası müdürlüğüne tayin edilmiştir. Rusyalıların Liman Pasaport Odası'nın başında bulunan Necib Efendi'den şikayetçi olmaları üzerine Ahmed Vefik Efendi bu göreve getirilmiş, kendisinin yerine Trabzon'a gidecek heyete ise Kabuli Efendi'nin tayinine karar verilmiştir³². Rahatsızlığı sebebiyle Liman Pasaport Odası'ndaki vazifesinden ayrılmak isteyen Ahmed Vefik Efendi bu vazifede bir aydan biraz fazla bir süre kalmış, 4 Temmuz 1847 tarihinde yerine yine Babıali Tercüme Odası memurlarından Naili Bey tayin edilmiştir³³. Ekim 1847'de bizzat Serasker Paşa tarafından Ahmed Vefik Efendi'nin Bab-ı Seraskeri Tercüme Odası müdürlüğüne getirilmesi istenmiş, fakat kabul edilmemiştir³⁴.

14 Ekim 1848'de rütbesi saniye sınıf-ı sanisine terfi ettirilen³⁵ Ahmed Vefik Efendi'ye bu sırada üçüncü defa neşredilecek salnamenin hazırlanması vazifesi verilmiştir. Salnamenin basılması üzerine bizzat Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından Sultan Abdülmecid'e başvurularak salnameyi hazırlayan Ahmed Vefik Efendi'nin mali sıkıntı içinde bulunduğu belirtilmiş, bu sebeple kendisine 5 bin kuruş atıyye verilmesi istenmiştir³⁶.

Kamil Beyefendi'ye kezâlik müceddeden rütbe-i sâlise tevcih buyurulmuştur.": Ceride-i Havadis, 15 Rebiülahir 1262, Nr. 276.

³¹ BOA. İ.MSM. 61/1757 (27 Zilkade 1262/16 Kasım 1846).

³² BOA. İ.HR. 40/1887 (16 Cemaziyelahir 1263/1 Haziran 1847).

³³ BOA. İ.HR. 41/1917 (20 Receb 1263/4 Temmuz 1847).

³⁴ BOA. HR.MKT. 18/69 (17 Zilkade 1263/27 Ekim 1847).

³⁵ BOA. C.HR. 136/6796 (16 Zilkade 1264/14 Ekim 1848). ; BOA. A.DVNS.RSK.d. Defter nr. 222, s. 73 (16 Zilkade 1264/14 Ekim 1848).

³⁶ İ.DH. 183/10127 (3 Muharrem 1265/29 Kasım 1848). Ahmed Vefik Paşa hakkında yazılan biyografilerde ve salname konusunda yapılmış monografik çalışmalarda ilk salnamenin (1263/1847) Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlandığı belirtilmektedir. Fakat 14 Aralık 1846 tarihli bir belgede salname olarak yayınlanmak üzere o sırada Divan-ı Hümayun tercümanı olan Fuad Efendi'nin bir risale hazırladığı, risalenin hazırlanmasında Tercüme Odası hulefasından bazı memurların da yardımlarının olduğu belirtilmektedir: BOA. İ.MSM. 7/128, Lef 1 (25 Zilhicce 1262/14 Aralık 1846). Ahmed Vefik Paşa Tercüme Odası memuru olarak ilk salnamenin hazırlanması çalışmalarına katılmış olmalıdır. Anadolu sağ kol müfettişi bulunduğu sırada da salname yayınlarının bir süredir bozulduğunu bildirerek kendisi tarafından hazırlanması için Sadaret'e başvurmuştur: BOA. MVL. 860/93, Lef 4 (21 Şevval 1280/30 Mart 1864).

Ünlü Fransız şair ve devlet adamı Alphonse de Lamartine, Sultan Abdülmecid ve Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya yazdığı 24 Nisan 1850 tarihli mektuplarda Osmanlı topraklarında ikamet etmek ve ziraatla uğraşmak istediğini, bu sebeple kendi idaresinde kuracağı çiftlik için arazi tahsis edilmesini rica etmiştir. Bu arazinin İstanbul'a yakın bir yerde veya İzmir civarında bulunmasını istemiştir. Mustafa Reşid Paşa, Lamartine'in bu isteğini olumlu karşılamış ve kendisine belirli bir müddet için Aydın civarında bir arazinin kiralanmasına karar verilmiştir³⁷. Şartların görüşülmesi ve arazi tespiti için Alphonse de Lamartine tarafından vekil olarak Charles Rolland İstanbul'a gönderilmiştir. Lamartine'e kiralanan araziye tespit edecek olan Charles Rolland ile birlikte Aydın'a gitmek üzere Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından 23 Eylül 1849 (h. 6 Zilkade 1265) tarihinde Ahmed Vefik Efendi görevlendirilmiştir³⁸. 3 Ekim 1849 tarihinde İzmir ve Aydın havalisine gelerek arkadaşlarıyla birlikte çiftlikleri muayene edecek olan Ahmed Vefik Efendi'ye gerekli yardımların yapılmasına ve seyahatleri boyunca güvenlik ve rahatlarının sağlanmasına dair İzmir muhassılına emir gönderilmiştir³⁹. Seyahati sırasında meydana gelecek masrafların karşılanması için 7 bin kuruş harcırah verilmesi kararlaştırılan Ahmed Vefik Efendi, Lamartine'in vekili Charles Rolland ile birlikte Aydın'a gitmiş, çiftlikleri incelemişler ve iki ay kadar süren bir seyahatten sonra İstanbul'a dönmüşlerdir⁴⁰.

Ahmed Vefik Efendi'nin Babıali Tercüme Odası'ndaki yılları oda içerisindeki vazifeleri dışında farklı birçok vazifede yer alarak geçmiştir. Yabancı dil bilen memurlara olan ihtiyaç için Babıali Tercüme Odası önemli bir kaynak oluşturmuş, bu sebeple burada istihdam edilen memurlar farklı birçok vazifede kullanılmıştır. Ahmed Vefik Efendi de bu yeteneklere sahip bir memur olarak Babıali Tercüme Odası bünyesinde geçirdiği ilk memuriyet yıllarında ifa ettiği görevlerde kendini geliştirmiş, diplomasi ve bürokrasi alanlarında büyük tecrübe kazanmıştır. Kazandığı tecrübeler ve edindiği birikim bir devlet adamı olarak yetişmesini ve devlet kademelerinde yükselmesini sağlamıştır.

³⁷ Ahmed Refik, *Lamartin: Türkiye'ye Muhâceret Karârı, İzmir'deki Çiftliği (1849-1853)*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1925, ss. 10-14.

³⁸ A.g.e., s. 23-26.

³⁹ BOA. A.MKT. 227/79 (16 Zilkade 1265/3 Ekim 1849).

⁴⁰ Ahmed Refik, a.g.e., s. 26.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DEVRİ DEVLET ADAMI OLARAK AHMED VEFİK EFENDİ

2.1. Memleketeyn (Eflak-Boğdan) Komiserliği

Avrupa'da meydana gelen 1848 ihtilallerinin Osmanlı Devleti üzerinde doğrudan bir etkisi olmamış, fakat Macar-Polonyalı mülteciler ve Eflak-Boğdan sorunları olmak üzere Osmanlı Devleti açısından iki önemli diplomatik meselenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Avusturya'da bağımsızlık için Macarların başlattığı isyan hareketi Eflak-Boğdan'ı da etkilemiş ve bu iki eyaletin birleşerek bağımsızlığını kazanması için halk tarafından bir ayaklanma başlatılmıştır. Avusturya'da başlayan isyan ise Rusya'nın yardımıyla bastırılmış ve Macarlar kendilerine yardıma gelen Polonyalılar ile birlikte Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmışlardır⁴¹.

Eflak ve Boğdan'da meydana gelen hareketlerin asıl sebebi hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı vassallar olan bu eyaletlerde yıllardır etkili olan Rusya baskı ve korumasının bertaraf edilmesidir. Boğdan'da bağımsızlık ve Eflak ile birleşme amacıyla başlayan ayaklanma kısa sürede bastırılmış, fakat Eflak'taki ihtilal hareketi başarıya ulaşarak bir geçici hükümet kurulmuştur. Eflak ve Boğdan'daki girişimleri kendi varlığına karşı bir tehdit olarak gören Rusya'nın baskısıyla Eflak'a Osmanlı ve Rus kuvvetleri tarafından ortak bir askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. Daha önce Eflak'a gönderilen Süleyman Paşa'nın yerine tayin edilen Fuad Efendi Osmanlı ordusuyla birlikte Bükreş'e gelmiş ve Eflak'taki ihtilal hareketi sona ermiştir⁴².

Fuad Efendi bir yıldan fazla bir süre Memleketeyn'de kalarak sükunetin sağlanması ve idari işlerin yoluna koyulması için çalışmıştır. Bu sırada Avusturya ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ve Polonyalı mültecilerin iadelerinde ısrar etmeleri üzerine Memleketeyn Komiseri bulunan Fuad Efendi fevkalade büyükelçi sıfatıyla Petersburg'a gönderilmiştir. Burada görevini başarıyla ifa etmesi üzerine daha dönmeden

⁴¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 158-159.

⁴² Dan Berindei, "Osmanlı Devleti ve Eflak'taki 1848 İhtilâli", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 3 Kısım:1, Ankara 2002, ss. 133-138.

sadaret müsteşarlığına tayin edilmiştir⁴³. Sadaret müsteşarlığına tayin edilen Fuad Efendi'nin ifa ettiği Memleketeyn komiserliği vazifesi ise o sırada Babialı Tercüme Odası memuru bulunan Ahmed Vefik Efendi'ye verilmiştir. Fakat Memleketeyn'in idari işleriyle ilgilenmek ve orada Osmanlı Devleti'nin varlığını temsil etmek üzere görevlendirilen Ahmed Vefik Efendi Bükreş'e varmadan önce Macar ve Polonyalı mültecilerin iskani meselesini sonuçlandırmak için çalışacaktır.

2.1.1. Macar ve Polonyalı Mültecilerin Sevki İçin Şumnu'ya Gönderilmesi

Macarların Avusturya'ya karşı bağımsızlık amacıyla başlattığı ihtilal hareketi Rus ordusunun yardımıyla bastırılmıştır. Mağlup olan Macar ihtilalciler ve onlara yardıma gelen Polonyalılar mağlubiyet sonucunda kitleler halinde Osmanlı topraklarına sığınmaya başlamışlardır. Avusturya ve Rusya kendi tebaalarından olup Osmanlı topraklarına sığınan ihtilalci grupların iade edilmesini Osmanlı Devleti'nden talep etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya'yı karşısına almak pahasına bu talebi reddetmesi üzerine mesele devletler arasında bir kriz halini almıştır⁴⁴.

İngiltere ve Fransa'nın da desteğini alan Osmanlı Devleti'nin mültecileri iade etmeme konusundaki ısrarı Avrupa kamuoyunda büyük takdirle karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kararlı tavrı ve Avrupa kamuoyunun etkisiyle Avusturya ve Rusya mültecilerin iadesi konusundaki ısrarlarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Mültecilerden isteyenlerin ilgili devletlerden güvenliklerine dair teminat alındıktan sonra memleketlerine dönmelerine karar verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kalmak isteyenler ise memleketin çeşitli yerlerinde iskan ve devlet hizmetinde istihdam edilmişlerdir⁴⁵.

Osmanlı ile diğer devletler arasında mültecilerin iadesi hakkındaki tartışmalar devam ederken Osmanlı topraklarına sığınan ihtilalci gruplar geçici olarak Vidin'de

⁴³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., Cilt:1, s. 150-152.

⁴⁴ Nejat Göyünç, "1949 Macar Mültecileri ve Bunların Kütahya ve Halep'te Yerleştirilmeleri ile İlgili Talimatlar", *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu*, İstanbul-Türkiye, (31 Mayıs-3 Haziran 1976), 1976, ss. 173-174.

⁴⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 5, Ankara 2011, ss. 216-217.

toplanmaya başlamışlardır. Bir süre sonra mülteci sayısının epeyce artması, mülteciler tarafından Tuna Nehri yoluyla firara girişilmesi ve Vidin'in hududa olan yakınlığı sebebiyle mültecilere karşı müdahale edilmesi ihtimali göz önüne alınarak bunlar Şumnu'ya nakledilmişlerdir⁴⁶. Ardından Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasından sağlanan mutabakat neticesinde mültecilerin Şumnu'dan Kütahya, Halep ve Malta'ya sevk edilmelerine karar verilmiştir.

Mülteci meselesini görüşmek üzere Petersburg'a giden ve ardından sadaret müsteşarlığına tayin edilen Fuad Efendi'nin yerine Memleketeyn komiseri olarak Ahmed Vefik Efendi tayin edilmiştir. Fakat Bükreş'ten önce Şumnu'ya giderek mültecilerin Kütahya, Halep ve Malta'ya sevklerini gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir⁴⁷. Ahmed Vefik Efendi'nin Şumnu'daki vazifesine dair kendisine on yedi maddelik bir talimat verilmiştir. Bu talimata göre; Ahmed Vefik Efendi mültecilerle ilgilenen Osmanlı memurlarıyla birlikte çalışarak Avusturya ve Rusya sefareti tarafından Kütahya, Halep ve Malta'ya sevk edilecek kişilerin yazıldığı defterlere uygun olarak sevk işlemini gerçekleştirecek ve defterlerde isimleri yazılı olanlar haricinde kimsenin gönderilmemesine dikkat edecektir. Rusya sefareti tarafından verilen defterdekiler Malta'ya, Avusturya sefareti tarafından verilen defterdekiler Kütahya'ya, Müslüman olarak Osmanlı tabiiyetine girenler ise Halep'e gönderilecektir. Yol boyunca bunların rahatını ve güvenliğini sağlamak için gereken tedbirler alınacaktır. Varna'da mültecileri taşıyacak olan gemiler mevsimin kış olması sebebiyle bekletilmemek üzere mültecilerin ihtiyaçları hızlı bir şekilde karşılanarak beş altı gün zarfında Şumnu'dan Varna'ya ulaştırılmaları sağlanacaktır. Avusturya ve Rusya sefareti tarafından düzenlenen defterlerde yazılanlar ve Halep'e gidecekler haricinde Avusturya vatandaşı olmayıp Malta'ya gitmek isteyen olursa gönderileceklerdir. Kütahya'ya gidecek olanlardan veya Avusturya sefareti tarafından düzenlenen defterde yer almayanlardan memleketlerine dönmek isteyen olursa müsaade edilecek fakat memleketlerine dönmeleri için kimseye baskı yapılmayacaktır. Padişah tarafından mültecilere hediye olarak gönderilen para mevkilerine göre dağıtılacaktır. Avusturya ve Rusya'nın tepkisini çekecek hareketlerden kaçınmaları için mültecilere gereken telkinler yapılacaktır. Mültecilere iyi muamele edilecek ve kendilerine

⁴⁶ Abdullah Saydam, "Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi", *Bellekten*, Cilt:61, Sayı: 231, Ağustos 1997, ss. 353-357. ; Nejat Göyünç, a.g.m., s. 175.

⁴⁷ Ahmed Refik, *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926, s. 146.

karşı yapılabilecek suikast girişimlerine karşı gereken güvenlik tedbirleri alınacaktır. Kütahya, Halep ve Malta'ya gönderilenlerin haricinde Şumnu'da kalan mülteciler Halim Paşa'ya teslim edilecektir. Ahmed Vefik Efendi faaliyetleri hakkında Babıali'yi bilgilendirecek, mültecilerin isimlerinin yer aldığı defterleri İstanbul'a gönderecek ve görevini tamamladıktan sonra Bükreş'e gidecektir⁴⁸.

23 Aralık 1849 tarihinde Memleketeyn komiserliği ile birlikte aynı zamanda mülteci meselesi ile ilgili de görevlendirilen Ahmed Vefik Efendi hastalığı sebebiyle ancak bir aydan fazla bir süre sonra, 31 Ocak 1850'de İstanbul'dan ayrılabilmiştir. 3 Şubat'ta Varna'ya, ardından 5 Şubat'ta mültecilerin bulunduğu Şumnu'ya ulaşabilmiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin gelişiyile bütün sıkıntılarında kurtulacaklarına inanan mülteciler ve orada bulunan Osmanlı memurları tarafından Ahmed Vefik Efendi için büyük bir karşılama töreni düzenlenmiştir⁴⁹. Ahmed Vefik Efendi Sultan Abdülmecid'in mültecilere hitaben fermanını okuduktan sonra şu konuşmayı yapmıştır:

*“Şerefim üzerine ve kesinlikle ifade ederim, hiçbir yerde buradan daha asil ve alicenap bir himaye bulamayacaksınız. Efendimiz, Sultan Abdülmecid Han sizleri himaye ediyor. İçinizden bizlerle kalmak isteyen varsa, silk-i askeriyyede veya sanayi ve yönetimde dinini değiştirmesine lüzum olmadan eski görev ve rütbesine mümasil bir göreve tayin edilecektir. Ama ülkemizden ayrılmak isteyenlerin, Malta'ya gitmeleri temin edilmiştir.”*⁵⁰

Ahmed Vefik Efendi Şumnu'ya gelene kadar Macar mültecilerin lider kadrolarında Kütahya'ya gönderilmeleri kararına karşı önemli bir muhalefet mevcuttur. Avusturya'ya karşı Macar bağımsızlık mücadelesini devam ettirmek için her türlü fırsatı kollayacak olan bu grup Anadolu'ya gönderilmeleriyle birlikte amaçlarından uzaklaştırılmış olacaktı. Bu sebeple Ahmed Vefik Efendi'nin gelişini sorunlarına bir çare olarak gören mülteciler onun geliş sebebinin kendilerinin Anadolu'ya sevkini gerçekleştirmek olduğunu öğrendiklerinde büyük hayal kırıklığına uğramışlardır. Özellikle Macar ihtilalcilerin

⁴⁸ Bayram Nazır, *Osmanlı'ya Sığınanlar: Macar ve Polonyalı Mülteciler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 196-200.

⁴⁹ A.g.e., ss. 196, 201.

⁵⁰ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar”, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 231.

liderlerinden Lajos Kossuth arkadaşlarıyla birlikte Kütahya'ya gönderilmesini engellemek için birçok girişimde bulunmuştur. Mülteci meselesi çözülmüş iken ortaya çıkan bu muhalefetin yeni bir krize neden olmaması için Ahmed Vefik Efendi mülteci liderlerini Kütahya'ya gitmeleri konusunda ikna etmeye çalışmış ve başarılı da olmuştur⁵¹.

Ahmed Vefik Efendi Avusturya ve Rusya temsilcileriyle iletişim halinde çalışarak hazırlanan defterlere göre mültecilerin sevk edilmesi işlemini gerçekleştirmiştir. Sultan Abdülmecid tarafından Şumnu'daki mültecilere hediye olarak gönderilen parayı da Halim Paşa ile müzakere ederek dağıtmıştır. Yapılan planlama dahilinde rütbelere göre ayrılan mültecilere erden başçavuşa kadar 50 kuruş, mülazım-ı sâîden kolağasına kadar 200 kuruş, binbaşından miralaya kadar 500 kuruş, miralaydan yukarısına ise rütbelere göre 750 kuruştan 7.000 kuruşa kadar olacak şekilde paylaştırılmıştır. Bu paradan çocuk ve kadınlara da bir miktar ayrılmıştır. Bazı mülteci önderleri daha önce aldıkları tayinat bedelinin kendilerine yeterli olduğunu ve bunu hediye olarak kabul ettiklerini, bu sebeple başka bir hediye kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Mülteci önderlerinin sevk işlemini gerçekleştiren Ahmed Vefik Efendi böylece Şumnu'da yapacak bir işi kalmadığını ve Bükreş'e gideceğini Babıali'ye bildirmiştir⁵².

2.1.2. Eflak ve Boğdan'daki Faaliyetleri

Osmanlılar tarafından iki memleket anlamında “Memleketeyn” olarak adlandırılan Eflak ve Boğdan Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya ile mücadelelerinde sık sık işgale uğramış ve 19. yüzyıla gelindiğinde Rus nüfuzunun önemli ölçüde tesis edilerek idaresinde söz sahibi olduğu bir bölge haline gelmiştir⁵³. Avrupa'da başlayan 1848 ihtilallerinin etkisiyle Boğdan'da başlayan ayaklanma hızla bastırılmış, fakat Eflak'taki ihtilal hareketi başarılı olarak geçici bir hükümet kurulmuştur⁵⁴. Bu ihtilal hareketlerinin asıl gayesi özellikle 1829 Edirne Antlaşması'ndan itibaren bölgede sağlam şekilde tesis edilmiş olan Rus nüfuzunu bertaraf etmek; bunun yanında o zamandan beri Rusya'nın

⁵¹ Bayram Nazır, a.g.e., ss. 202-204.

⁵² BOA. İ.HR. 63/3051, Lef 2 (28 Rebiülahir 1266/13 Mart 1850).

⁵³ Cezmi Karasu, “XIX. Yüzyılda Eflak ve Boğdan'daki Rus İşgalleri”, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 12, Ankara 2002, s. 741. ; Feyzullah Uyanık, “Osmanlı Eflak ve Boğdan'ında Rus Nüfuzunun Kurulması”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 68, Mart-Haziran 2015, ss. 2780-2791.

⁵⁴ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 214. ; Dan Berindei, a.g.m., s. 133.

dayatmasıyla ilan edilip yürürlükte olan ve Romen halkının nefret ettiği Reglement Organique’i ortadan kaldırarak yeni bir anayasa ilan etmiştir⁵⁵.

Eflak’taki ihtilal girişiminin kendisine karşı bir hareket olmadığını bilen Osmanlı Devleti Rusya’nın baskısıyla ihtilalcilere müdahale etmek zorunda kalmıştır. İhtilalin sonlandırılması ve bölgede sükunetin sağlanması için Bükreş Osmanlı ve Rus orduları tarafından ortak işgal altına alınmıştır. 1848’de Süleyman Paşa’nın ardından bölgeye gönderilen Fuad Efendi ihtilalin sonlandırılmasında önemli rol oynamıştır. Memleketeyn komiseri olarak Bükreş’te bulunan Fuad Efendi’nin mülteci meselesini görüşmek üzere 1849’da fevkalade büyükelçi sıfatıyla Petersburg’a gönderilmesi ve daha Bükreş’e dönmeden sadaret müsteşarlığına tayin edilmesi sebebiyle Memleketeyn komiserliğine 23 Aralık 1849’da Ahmed Vefik Efendi tayin edilmiştir⁵⁶.

Petersburg’da bulunduğu sırada sadaret müsteşarlığına tayin edilen ve daha önce Memleketeyn işlerinin yoluna koyulması için çalışan Fuad Efendi’nin Bükreş’te devamlı kalmasına gerek görülmemiştir. Fuad Efendi’nin yerine her ne kadar Ömer Paşa nezaret edecek olsa da askerden ziyade bir bürokratin Eflak ve Boğdan’ın idari işleriyle ilgilenmesi uygun görülmüştür. Bu sebeple Memleketeyn komiserliğine Ahmed Vefik Efendi tayin edilmiştir. Fuad Efendi Petersburg’dan dönüşünde Bükreş’e uğrayacağından Ahmed Vefik Efendi’nin orada bulunarak kendisinden gerekli bilgileri alması ve Ömer Paşa ile de her türlü konuyu müzakere etmesi istenmiştir⁵⁷.

Memleketeyn’deki vazifesini ifa ederken izlemesi gereken yola dair Ahmed Vefik Efendi’ye bir talimat verilmiştir. Bu talimata göre; Ahmed Vefik Efendi’nin Memleketeyn memuriyetine tayin edilmesinin amacı Osmanlı ile Rusya arasında daha önce anlaşmaya varıldığı halde henüz tamamlanmamış olan idari işleri sonuçlandırılmasıdır. Fuad Efendi Petersburg’dan dönüşünde Bükreş’e gelerek 20-25 gün kalacak ve Ahmed Vefik Efendi Fuad Efendi’nin verdiği talimatlar çerçevesinde görevini ifa edecektir. Ahmed Vefik Efendi’nin en önemli görevi Sultan Abdülmecid’in adalet ve merhametini göstermek üzere

⁵⁵ Dan Berindei, a.g.m., s.133. ; Kemal Karpat, “Eflak”, *TDVİA*, Cilt: 10, İstanbul 1994, s. 469.

⁵⁶ Journal de Constantinople, 29 Decembre 1849, Nr. 207.

⁵⁷ Ahmed Refik, a.g.e., s. 146.

bir süredir Eflak ve Boğdan ahalisinin Osmanlı padişahına gösterdiği yakınlık duygusunun artarak devam etmesini sağlamaktır. Fuad Efendi'nin bu konuda izlediği yol uygun olduğundan Ahmed Vefik Efendi de aynı yolda devam etmelidir. Orada bulunan Rus memurları ve özellikle Ahmed Vefik Efendi'nin yakın ilişki içinde bulunacağı Rus komiseri General Duhamel tarafından Osmanlı Devleti'nin hukukuna zarar verecek herhangi bir hareket gerçekleşirse Ahmed Vefik Efendi buna engel olmak için her türlü girişimi yapmalı, fakat hakkında gereksiz şikayetlere sebep olacak hareketlerden de kaçınılmalıdır. Osmanlı hukukuna aykırı bir hareket görüldüğünde karşı tarafa uygun bir dille söz geçirilemezse herhangi bir karar vermeden Babıali'yi o konu hakkında bilgilendirmelidir. Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Paşa'nın Memleketeyn'deki vazifesi orada bulunan Osmanlı askeri kuvvetlerinin idaresi, Ahmed Vefik Efendi'nin vazifesi de Memleketeyn'in idari işlerinin düzenlenmesi olup her ne kadar ikisinin vazifeleri farklı ise de Ömer Paşa Memleketeyn'in durumuna vakıf ve bilgili bir asker olduğu için Ahmed Vefik Efendi kendisiyle iletişim halinde bulunmalıdır. Eflak ve Boğdan'ın başında bulunan beyler kıymetli kullar olup ahali nezdinde saygınlık ve namusları korunması gerektiğinden Ahmed Vefik Efendi beyler ile de müzakere halinde olacaktır. Eflak ve Boğdan'daki boyarlar garip ahlaklı ve ihtilaf halinde olduklarından bazıları beylerden hoşnut, bazıları ise rahatsız oldukları için Ahmed Vefik Efendi bunlar içinde Osmanlı Devleti'ne sadakat gösterenleri hoş tutup diğerlerini ise kırmadan kazanmaya çalışmalı fakat beyler aleyhinde hareket etmeleri hususunda hiçbirisine fırsat vermemelidir. Ahmed Vefik Efendi orada bulunan İngiliz ve Fransız konsoloslarıyla iyi geçinmeli fakat Rusların dikkatini çekecek şekilde yakın ilişkide bulunmamalıdır. Memleketeyn ahalisi işlerini rüşvetle halletmeye alışmış ve bu konuda ustalaşmış olduklarından Ahmed Vefik Efendi namuslu bir memur olması sebebiyle zaten bu tür işlerden uzak duracaktır⁵⁸.

Bir buçuk ay kadar kaldığı Şumnu'daki vazifesini tamamlayan Ahmed Vefik Efendi 20 Mart 1850'de Bükreş'e ulaşmıştır. Burada kendisini bekleyen Fuad Efendi ile görüşerek Eflak hakkındaki gerekli malumatı edinmiştir⁵⁹. Fuad Efendi'nin ardından Ahmed Vefik Efendi'nin Memleketeyn komiseri olarak Bükreş'e gelmesi Rumeli ihtilalcilerini ümitlendirmiştir. İhtilal önderlerinin gözünde Eflak'ta tesis edilecek düzende Fuad Efendi boyarlara önem verilmesi ve memleketin idaresinde boyarların söz sahibi

⁵⁸ BOA. A.MKT.UM. 6/28 (Gurre-i Rebiülevvel 1266/15 Ocak 1850).

⁵⁹ BOA. İ.HR. 64/3103, Lef 1 (8 Cemaziyelevvel 1266/22 Mart 1850).

olması gerektiğini savunuyordu. Ahmed Vefik Efendi'ye göre ise boyarlara destek verilerek Eflak'ta bir düzen kurulması mümkün değildi. Babıali'nin desteklemesi gereken taraf halk nezdinde de itibarları olan ihtilalcilerdi. Bu sebeple ihtilalciler Ahmed Vefik Efendi'nin gelişini memleketleri için yeni bir devrin başlangıcı olarak görüyorlardı. Nitekim Ahmed Vefik Efendi de Bükreş'e ilk geldiği sırada ihtilalcilerle ilişki kurmuştur. Fakat ilerleyen süreçte Babıali'nin politikasına sadık kalarak Eflak üzerindeki ihtilalci düşüncelere karşı mesafeli davranmıştır⁶⁰.

Ahmed Vefik Efendi'nin Memleketeyn'deki en önemli vazifesi Rusya'nın bölgede nüfuzunu attırmak amacıyla yapacağı girişimleri engellemektir. Rusya'nın bu amaca yönelik kararlılığı Bükreş ve Yaş metropolitleri seçimi meselesinde kendisini göstermiştir. Bir süre önce Bükreş metropolitinin istifası ve Yaş metropolitinin vefatı sebebiyle yeni seçimler yapılması gündeme gelmiştir. Metropolitlerin seçimini gerçekleştiren meclis-i umumilerin ihtilalden sonra dağılmış olmasını ve ardından Eflak ve Boğdan'da teşkil edilen divanların metropolit seçimine yetkisi olamayacağını öne sürerek Rusya tarafından Bükreş ve Yaş'ta birkaç büyük boyar ve papazdan müteşekkil birer komisyon kurulması ve seçimin bu komisyonlarca yapılması İstanbul'daki Rus elçisi vasıtasıyla Babıali'ye teklif edilmiştir. Babıali seçim yetkisinin divanlarda olduğunu savunmuş, Rusya'nın yeni komisyonlar oluşturma teklifindeki amacını bu komisyonlara kendi adamlarını yerleştirerek istedikleri metropolitleri seçtirmek olarak görmüştür⁶¹. Bu sebeple Babıali tarafından teklif reddedilerek Rus elçisiyle de görüşüldükten sonra komisyonlar teşkil edilmekteyse engellenmesine ve seçim yetkisi divanlara havale edilip bu divanlara büyük rütbeli ve muteber boyarlardan ilaveler yapılarak Rusya'nın da kabul edebileceği bir yol izlenmesine dair Ahmed Vefik Efendi'ye emir gönderilmiştir⁶². Ahmed Vefik Efendi Eflak beyi Stirbei ile görüşerek divanda gerekli düzenlemeler yapılacak ve Bükreş metropoliti seçimi gerçekleştirilecek, Yaş metropolitinin seçilmesi konusunda da aynı usul uygulanacaktır⁶³.

⁶⁰ Ion Matei, "Ahmed Vefik Paşa'nın Rumenlerle Münasebeti", (Çev. Zeynep Kerman), *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 20, 1972, ss. 52-56.

⁶¹ BOA. İ.HR. 64/3150 (23 Cemaziyelahir 1266/6 Mayıs 1850).

⁶² BOA. A.MKT.MHM. 21/15 (Gurre-i Receb 1266/13 Mayıs 1850).

⁶³ BOA. İ.HR. 66/3222 (28 Şaban 1266/9 Temmuz 1850). ; BOA. A.AMD. 28/31 (28 Safer 1267/2 Ocak 1851).

Babıali Eflak ve Boğdan'da ortaya çıkacak her türlü kargaşaya karşı dikkatli davranmış, hem beylerin idaresine karşı bir tepki oluşmasını hem de böyle sebeplerle bölgede bulunan Rus kuvvetlerinin fırsat bularak askeri hareketlere girişmesini engellemek istemiştir. Eflak'ın köylerinde bazı kişiler tarafından halkın tahrik edilmeye çalışıldığı anlaşıldığında Eflak Beyi Stirbei bu köylere seyahat ederek bizzat tedbir almak istediğini Ahmed Vefik Efendi'ye bildirmiştir. Ahalinin çoğunluğu bu tür kışkırtmalara uymasa da Stirbei tarafından fesat çıkarmak isteyenlerin temizlenmesi ve gereken tedbirlerin alınması uygun görülmüş ve bu konuda desteklenmesi için Ahmed Vefik Efendi'ye haber gönderilmiştir⁶⁴.

Ahmed Vefik Efendi de bizzat halkın ahvalini tedkik etmek üzere Eflak kazalarına geziler yapmıştır. Ardından Yaş'a giderek Boğdan beyi Ghica ile bölgenin idaresi hakkında görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ahmed Vefik Efendi, Stirbei ve Ghica'nın Eflak ve Boğdan'ın sükunet içinde yönetilmesi için gayretle çalıştıklarını ve kendilerine karşı muhalefet hareketlerine girişilmesini başarıyla engellediklerini Babıali'ye bildirmiştir⁶⁵.

Eflak ve Boğdan'ın idaresinde ve refahın sağlanmasında önemli çabaları olan Ahmed Vefik Efendi halk nezdinde iyi bir intiba bırakmıştır⁶⁶. Ahmed Vefik Efendi'nin Memleketeyn komiserliği Bükreş'teki Osmanlı ve Rus ortak işgalinin sonlanmasına kadar devam etmiştir. Osmanlı ve Rus askerlerinin tahliye edilmesi kararlaştırıldıktan sonra komiserlik memuriyetinin işi kalmayacağından ve feshedilmesi gerektiğinden Babıali tarafından Ahmed Vefik Efendi'ye tahliye konusu tamamlandıktan sonra İstanbul'a dönmesine dair emir gönderilmiştir⁶⁷. Vazifesini tamamlayan Ahmed Vefik Efendi 11 Haziran 1851'de İstanbul'a dönmüştür⁶⁸.

⁶⁴ BOA. İ.HR. 68/3311, Lef 3 (27 Şevval 1266/5 Eylül 1850).

⁶⁵ BOA. İ.HR. 70/3407, Lef 1 (6 Zilhicce 1266/13 Ekim 1850).

⁶⁶ Ion Matei, a.g.m., s. 64.

⁶⁷ BOA. İ.HR. 76/3719, Lef 2 (8 Cemaziyelahir 1267/10 Nisan 1851). ; BOA. A.MKT.UM. 55/80 (13 Cemaziyelahir 1267/15 Nisan 1851).

⁶⁸ Journal de Constantinople, 14 Juin 1851, Nr. 309. ; Ceride-i Havadis, 20 Şaban 1267, Nr. 536. 14 Haziran tarihli nüshasında Ahmed Vefik Efendi'nin İstanbul'a döndüğü haberini veren Journal de Constantinople daha dönüşünden önce vazifesinde gösterdiği başarıya dair bir haber yayınlamıştır; Journal de Constantinople 9 Juin 1851, Nr. 308. 19 Haziran tarihli nüshada ise 17 Haziran'da İstanbul'daki İngiliz elçisi Stratford Canning tarafından Tarabya'daki evinde verilen diplomatik yemeğe Hariciye Nazırı Âli Paşa, Sadaret Müsteşarı Fuad Efendi ile Rusya, Fransa, İspanya ve Prusya'nın İstanbul'daki elçilerinin yanında Ahmed Vefik Efendi'nin de katıldığına dair bir habere yer verilmiştir. Ardından Boğdan'ın idare merkezi Yaş'ta

Memleketeyn komiserliği Ahmed Vefik Efendi'nin kariyeri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Burada gösterdiği başarı hariciye alanında bir diplomat ve devlet adamı olarak ilerlemesinin nn açmış ve hemen ardından önemli bir vazife olan Tahran büyükelçiliğine tayin edilmiştir. 15 Haziran 1851 tarihinde Tahran büyükelçiliğine tayin edililişine kadar Babıali Tercüme Odası memuru bulunan Ahmed Vefik Efendi'nin Memleketeyn komiserliği bu memuriyette ifa ettiği son vazife olmuştur.

2.2. Encümen-i Daniş Azalığı

Sultan Abdülmecid'in eğitim alanında yapılması gereken reformlar hakkında hükümeti teşviki üzerine 1845 yılında eğitim meselesini ele almak için Meclis-i Muvakkat kurulmuştur. Bu meclisin aldığı en önemli kararlardan birisi yüksek düzeyde bilim eğitimi verecek bir Darülfünun (niversite) açılması ve burada okutulacak ders kitaplarının hazırlanması için Encümen-i Daniş adıyla bir bilim kurulu oluşturulmasıdır. Encümen-i Daniş'in resmen kuruluşu ancak 15 Nisan 1851 tarihinde gerçekleşmiştir.

Encümen'in kuruluş çalışmaları sırasında Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından düzenlenen dahili aza listesinde, ardından Takvim-i Vekayi'de yayınlanan listede o sırada Memleketeyn komiserliği vazifesinde bulunan ve henüz İstanbul'a dönmemiş olan Ahmed Vefik Efendi de yer almıřtır⁶⁹. Ahmed Vefik Efendi'nin Encümen-i Daniş dahili azalığına resmen tayin edildiği tarih 17 Temmuz 1851'dir. Azaların ruusları bu tarihte hazırlanmış ve ertesi gün yapılan açılış töreninde kendilerine dađıtılmıřtır⁷⁰. Bu sırada Tahran büyükelçiliğine tayin edilmiş olan Ahmed Vefik Efendi görev yerine bir yıl kadar sonra gittiğinden bu süre zarfında encümenin çalışmalarına iştirak edebilmiştir. Tahran'da bulunduğu sırada ise birkaç kişi ile birlikte encümenin çalışmaları kapsamında yazılması

Çıkarılan Zimbrul gazetesinde yer alan Ahmed Vefik Efendi'nin Boğdan'da değerli ve kalıcı bir hatıra bıraktığına, kendisini tanıyan herkesin sempatisini kazandığına dair haberdan alıntı yapılmıştır; Journal de Constantinople, 19 Juin 1851, Nr. 310.

⁶⁹ BOA. İ.MVL. 208/6740, Lef 2 (13 Cemaziyelahir 1267/15 Nisan 1851). ; Takvim-i Vekayi, Gurre-i şaban 1267, Nr. 449. ; Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri*, TÜBA Yayınları, Ankara 2018, ss. 19-21. ; Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 60.

⁷⁰ Ali Akyıldız, a.g.e., s. 28, 64.

kararlaştırılan Mufassal Tarih-i Umumi'nin hicretten Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışına kadar olan devri kapsayan üçüncü kısmının birinci bölümünü yazmakla görevlendirilmiştir⁷¹.

Encümen-i Daniş özellikle kuruluşunda önemli rolü olan Mustafa Reşid Paşa'nın 1858 yılında vefatıyla birlikte önemini kaybetmeye başlamıştır. Zamanla vefat eden üyelerin yerine yenileri tayin edilmemiş ve üye sayısı azalmıştır. Encümen-i Daniş'in dahili azalarının listesi en son 1279/1862 salnamesinde zikredilmiştir⁷². Ahmed Vefik Efendi de kuruluşundan 1862 yılına kadar geçen 11 yıl boyunca Encümen-i Daniş'in dahili azası içerisinde yer almıştır⁷³. Zamanla önemini kaybeden ve 1862 yılından sonra salnamelerde de yer verilmeyen Encümen-i Daniş'in bu tarihten itibaren ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

2.3. Tahran Büyükelçiliği

Osmanlı Devleti'nin Tahran'a geçici büyükelçi sıfatıyla gönderdiği Mustafa Sami Efendi ile Tahran maslahatgüzarı Ali Namık Efendi birbirlerinin namus ve haysiyetine dokunacak şekilde büyük bir tartışma yaşamışlardır. Bu durum hem İran hükümeti hem de diğer yabancı devlet elçilikleri nezdinde Osmanlı Devleti'nin itibarını ve Osmanlı devlet adamı imajını zedelemiştir⁷⁴. Bu sebeple ikisi de görevlerinden azledilmiş ve Tahran'a liyakatli ve dirayetli bir kişinin büyükelçi olarak tayin edilmesine gerek görülmüştür. Bu görev için başlangıçta Mekâtib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin tayin edilmesi düşünülmüşse de aynı günlerde Ahmed Vefik Efendi'nin İstanbul'a gelmesi onun tayinini gündeme getirmiştir. Daha önce İran'a gitmemiş olsa da İran'ın toplumsal ve siyasi yapısı ile Farsçaya vâkıf olması bu göreve tayini için yeterli görülmüştür. Bunların yanında diğer Doğu ve Avrupa dillerine olan hakimiyeti; bilhassa mülteci meselesinde ve Memleketeyn komiserliğinde kazandığı diplomasi ve politika tecrübesi gibi avantajları bu görev için en

⁷¹ A.g.e., s. 40. ; BOA. İ.DH. 264/16459, Lef 1 (3 Rebiülevvel 1269/15 Aralık 1852).

⁷² Ali Akyıldız, a.g.e., s. 35.

⁷³ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1279, 17. Def'a, s. 28.

⁷⁴ BOA. İ.HR. 77/3780, Lef 3 (15 Şaban 1267/15 Haziran 1851). ; Nejat Göyünç, "XIX. Yüzyılda Tahran'daki Temsilcilerimiz ve Türk-İran Münasebetlerine Etkileri", *Atatürk Konferansları V 1971-1972*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s. 274.

uygun kişi olarak öne çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca coğrafya konusunda bilgi sahibi olduğundan İran ile devam eden sınır tartışmalarında görevli olan Derviş Paşa'ya harita kullanımı ve arazi keşfi konularında yardımcı olacağı düşünülmüştür⁷⁵. Ahmed Vefik Efendi 15 Haziran 1851 tarihinde rütbesi ûlâ sınıf-ı sânisine terfi ettirilerek büyükelçi unvanıyla Tahran sefirliğine tayin edilmiştir⁷⁶.

Yola çıkmadan önce Ahmed Vefik Efendi'ye memuriyeti sırasında nasıl yol izlemesi gerektiğine dair bir talimat metni verilmiştir. Bu talimatta; daha önce İran sadaretinde bulunan Mirza Taki Han'ın Osmanlı karşıtı tutumları nedeniyle iki devlet arasında dostluk kurulamamış olup, bu sıralar İran Devleti'nin Osmanlı ile uyuşmaya niyeti olduğundan bahisle Ahmed Vefik Efendi'den İran devlet adamlarıyla bu doğrultuda ilişkiler kurması istenmektedir. Uzun zamandır Osmanlı ile İran arasında devam eden sınır tartışmalarında da İranlıları haksız toprak iddialarından vazgeçirip İran devlet adamlarını Osmanlı lehinde hareket etmeye teşvik edebileceği belirtilmektedir. Ayrıca İran'da ikamet eden ya da ticaret için gidip gelen Osmanlı tebaasının haklarını orada koruyacak bir Osmanlı memurunun bulunmaması çoğunun yabancıların himayesine girmesine, yabancı himayesinde bulunmayanların da paralarını İran memurlarına kaptırıp zarara uğramasına neden oluyordu. Osmanlı tebaasının yabancı bir memlekette bu şekilde mağduriyetine göz yumulamayacağından bunların her türlü haklarını korumak Ahmed Vefik Efendi'nin önemli görevlerinden biri olacaktır⁷⁷.

Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran'a hareketi tayininden tam bir yıl sonra gerçekleşecektir. İstanbul'da bulunduğu bu süre zarfında hem hazırlıklarla ilgilenmiş, hem de dâhilî azası olduğu Encümen-i Dâniş'in toplantılarına katılabiliştir. Hazırlıklarını

⁷⁵ BOA. İ.HR. 77/3780, Lef 3 (15 Şaban 1267/15 Haziran 1851). Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran büyükelçiliğine tayin edilmesinde Babıali'deki siyasi rekabetin de etkili olduğuna dair birkaç kaynaktan bilgi mevcuttur. Ubucini Tahran büyükelçiliğiyle ilgili "...dönüşünde herkes onu dışişleri vekilliğinde görmek istiyordu. Onu İran'a elçi gönderdiler. Dürüstlüğü, sağlam karakteri ve oldukça katı davranışları İstanbul'da pek hazmedilmiyordu." diye yazmaktadır: J.H.A. Ubicini, *1855'de Türkiye*, (Çev. Ayda Düz), Tercüman 1001 Temel Eser, Cilt: 1, İstanbul 1977, s. 144. 1853 yılında bir Londra gazetesinde çıkan yazıda ise Ahmed Vefik Efendi'nin İran'a elçi olarak gönderilmesiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldığı ve saf dışı bırakıldığı söylenmektedir: "Achmet Vefik Effendi", *The Free Press*, 28 December 1859'dan aktaran Hüseyin Çelik, "Türk Dostu İngilizlerin Gözüyle Ahmet Vefik Paşa", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, 1997, s. 124.

⁷⁶ BOA. İ.HR. 77/3780, Lef 3 (15 Şaban 1267/15 Haziran 1851). ; BOA. A.DVNS.RSK.d. Defter nr. 229, s. 6 (19 Şaban 1267/19 Haziran 1851). ; *Ceride-i Havadis*, 20 Şaban 1267, Nr. 536: "Büyük elçilik 'unvânı ve rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânisine İran sefâreti 'izzetli Ahmed Vefik Efendi'ye."

⁷⁷ BOA. İ.HR. 86/4223, Lef 1, 2 (16 Receb 1268/6 Mayıs 1852).

tamamlayan Ahmed Vefik Efendi yola koyulmadan önce Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıkmış⁷⁸, 16 Haziran 1852 günü de maiyetiyle birlikte görev yeri Tahran'a gitmek üzere Taif Vapuru'na binerek İstanbul'dan ayrılmıştır⁷⁹. Trabzon'da vapurdan inerek üç gün istirahat ettikten sonra, Erzurum ve Bayezid'de ikamet eden İran tebaasının şikayetlerinden haberdar olup tahkikat için buralarda da üçer gün kalmıştır⁸⁰. Erzurum ve Bayezid bölgesinin emniyet ve asayişine önem veren Ahmed Vefik Efendi tahkikatı neticesinde buradaki zabtiye tahsisatını yeterli görmüştür. Fakat zabtiye sergerdelerinin söz dinlemez adamlar olduğunu, bunların yerine Osmanlı ordusundan emekli olmuş zabitlerden tayinler yapılmasını, zabtiye neferlerinin cadde ve sokaklarda nöbetleşe gezmelerinin emredilmesini ve zabtiye teşkilatını teftiş etmek üzere ara sıra İstanbul'dan müfettişler gönderilmesini kaleme aldığı bir raporla tavsiye etmiştir⁸¹.

Bayezid'den Ovacık'a geçip Osmanlı sınırından çıkan sefiri karşılamak için İran Devleti tarafından Ahmed Vefik Efendi'yi şaşırtacak büyüklükte törenler düzenlenmiştir. Karşılamaya gelen devlet adamları Ahmed Vefik Efendi'ye aşırı saygı göstermişlerdir. Tahran'a varana kadar konaklanan Tebriz ve Kazvin'de karşılama törenleri devam etmiş ve yetmiş altı gün süren yolculuktan sonra Ahmed Vefik Efendi 1 Eylül 1852 (h. 16 Zilkade 1268)'de Tahran'a ulaşmıştır⁸². Bu büyük törenlerin amacı İran şahının Osmanlı'ya karşı bir dostluk gösterme ihtiyacı olarak değerlendirilebilir⁸³. Osmanlı sefirinin kendisini bile hayrete düşürecek derecede büyük törenlerle karşılanması ve aşırı saygı gösterilmesi İran'ın Osmanlı Devleti ile kurulacak yeni ilişkilere verdiği önemi göstermektedir.

⁷⁸ BOA. İ.HR. 87/4259 (5 Şaban 1268/25 Mayıs 1852).

⁷⁹ Journal de Constantinople, 19 Juin 1852, Nr. 382. ; Ceride-i Havadis, 29 Şaban 1268, Nr. 583.

⁸⁰ BOA. İ.HR. 91/4477, Lef 4 (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852).

⁸¹ BOA. İ.HR. 92/4506, Lef 10 (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852). Ahmed Vefik Efendi'nin tavsiyeleri Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de görüşülmüş ve belirtilen hususlara dair bazı tedbirler alınmasına karar verilmiştir: BOA. İ.MVL. 259/9719, Lef 2 (29 Rebiülevvel 1269/10 Ocak 1853).

⁸² Ahmed Vefik Efendi kendisi için yapılan törenleri fazla abartılı görerek en büyük İran devlet adamlarından birinin bile Osmanlı Devleti'ni ziyaretinde kendisine yapılan karşılamaya denk bir karşılama yapılamayacağını ve Osmanlı adetlerine göre hareket edileceğini İranlılara belirtmek mecburiyetinde kalmıştır: BOA. İ.HR. 91/4477, Lef 4 (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852).

⁸³ İran Şahı sınır boylarındaki hakim ve kumandanlarına gönderdiği fermanla şöyle diyordu; "...bilinsin ki; bu an yüce makamda oturanların arzına ulaşan, yenilik ve yücelik sahibi Osmanlı Büyükelçisi Ahmed Vefik Efendi cenapları mukaddes Padişah diyarından geliyor. İki devletin anlaşması ve büyüklüğü icabı, Şah'ın inayet ve lütufları olarak yüce mevkili, yüksek makamlı, izzet ve saadetli, inancı ve bilgisi samimi, yüce Padişahın yakını müşarünileyh cenaplarına mübarek katımızdan eşikçibaşı ağası naibi Muhammed Hüseyin Han'ı memur tayin ettim. Azerbaycan'a gidip müşarünileyh hazretleriyle Darülhilafe'ye (Tahran) gelip, zat-ı âlilerin izzet ve ikramına dikkat etsin, müşarünileyhin her istirahat buyurduğu yer ve mevkide ne gerekirse yapılsın, izzet ve ikramda bulunulsun ve emirler yerine getirilsin. Şevval 1268 (Temmuz 1852)": Muhammed Rıza Nasırî, Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1977, ss. 85-86.

Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran büyükelçiliği hem Osmanlı-İran ilişkilerinin tartışmalar çerçevesinde yürüdüğü, hem de İran'ın sıkıntılı günlerden geçtiği bir döneme denk gelmişti. 1847'de imzalanan Erzurum Antlaşması ile Osmanlı-İran sınır antlaşması sağlanmıştı. Sınırların çizilmesi için Osmanlı Devleti'ni Derviş Paşa'nın temsil ettiği bir komisyon kurulmuştu ve çalışmalarına hala devam ediyordu. Sınır tespiti konusunda büyük tartışmalar yaşanırken, iki devletin sınırlarına yakın bölgelerde bulunan aşiretlerin sınırlar arasındaki mevsimsel hareketliliği de önemli sorunlar doğuruyordu.

İran'ın içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumun sebebi ise Bâbî meselesiydi⁸⁴. Daha Ahmed Vefik Efendi Tahran'a gitmek üzere Kazvin'e ulaştığında İran şahının Bâbîler tarafından öldürüldüğü dedikodusu yayılmış ve kentte “çarşı pazar ihtilale varıp” Kazvin hakimi zarar görmemesi için Osmanlı sefirinden kaleye kapanmasını rica etmişti. Ahmed Vefik Efendi'nin bunu kabul etmeyerek alayla birlikte halk içinden geçmesi ve “tebrik-i selamet-i şah” için İran başvekiline mektup göndermesi halkın sakinleşmesini sağlamış ve bu hareketi dolayısıyla Tahran'da İran devlet adamları tarafından büyük saygı görmüştü. Bu olaydan sonra İran şehirlerinde Bâbî avına başlanmıştı. Bâbî idamlarına ve kanlı olaylara şahit olan Ahmed Vefik Efendi de bu konuda İran devlet adamlarına nasihatlerde bulunuyordu⁸⁵. Ayrıca aynı günlerde İran'ın bazı şehirlerinde kolera salgını zuhur etmeye başlamıştı. Yönetim tarafından özellikle Tahran halkının korunması için karantina tesis edilmeye çalışılıyordu⁸⁶.

Hem İran'ın karışık durumu, hem de iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin zayıflığı Ahmed Vefik Efendi'nin görevinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Fakat görevinin daha da önemli hale gelmesi ve faaliyetlerinin şekillenmesinde en büyük

⁸⁴ Bâbîlik, Mirza Ali Muhammed tarafından kurulmuş dini bir harekettir. Mirza Ali Muhammed'in 1844'te önce bâbîliğini, hemen ardından mehdîliğini ilan etmesiyle birlikte İran kentlerinde Bâbîliğin propagandası hızlanmaya başlamıştır. Bu hareketin öne sürdüğü görüşler itibarıyla devlet için tehlikeli bir hal alması sonucu Mirza Ali Muhammed, Nasıreddin Şah'ın emriyle kurşuna dizilmiş (1850) ve bundan sonra bu tehlikeli oluşum mücadelesini devletin takibinde sürdürmeye çalışarak İran kentlerinde büyük kargaşaya sebep olmuştur: Ethem Ruhi Fırlalı, “Bahâîlik”, *TDVİA*, Cilt: 4, İstanbul 1991, s. 464-465.

⁸⁵ Kargaşa ortamını gören Ahmed Vefik Efendi İran'ı “vatan-ı cehl ve mezalim memleket” olarak tanımlamaktadır: BOA. İ.HR. 92/4506, Lef 9 (7 Zilhicce 1268/22 Eylül 1852), Lef 10 (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852).

⁸⁶ BOA. İ.HR. 93/4533, Lef 1 (25 Muharrem 1269/8 Kasım 1852).

etkiyi daha sonra başlayacak olan Kırım Savaşı yapacaktır. Yıllardır Rus baskısı altında bulunan ve iyi ilişkilerin henüz kurulamadığı bir komşu devlet olan İran, Kırım Savaşı'nın da çıkmasıyla birlikte Rusya'nın tehdit ve vaatleriyle Osmanlı Devleti için mühim bir tehlike oluşturabilirdi. Bu sebeple İran'ın Osmanlı tarafına çekilmesi, bu başarılmazsa en azından tarafsızlığının sağlanması gerekiyordu. Bu konuda da en önemli iş Osmanlı Devleti'nin İran'daki temsilcisi Ahmed Vefik Efendi'ye düşecektir.

2.3.1. İlk İcraat: Sancak Krizi

Ahmed Vefik Efendi İran Şahı Nasıreddin ile görüşmek üzere 6 Eylül 1852 (h. 21 Zilkade 1268) günü saraya gitmiştir. Uzun saatler İran'ın önemli devlet adamlarıyla görüştüktan sonra yanındaki name-i hümayunu arz etmek üzere şahın huzuruna kabul edilmiştir. Sarayda büyük bir saygı ve hürmetle ağırlanan⁸⁷ Ahmed Vefik Efendi, şah ile görüşmesinin ertesi günü İran yönetimine sefarethaneye Osmanlı sancağı çekeceğini haber vermiş ve Osmanlı ile İran arasında uzun tartışmalara sebep olacak bir süreci başlatmıştır⁸⁸.

Ahmed Vefik Efendi'nin sefarethaneye sancak çekeceğini bildirmesi İran devlet adamları arasında telaşa yol açacaktır. Tahran'da bulunan İngiltere ve Rusya elçilik binalarına bayrak asılmış olması Osmanlı sefaretine de bu hakkı vermekteydi. Öte yandan İran Devleti de Osmanlı sefaretinin diğer devletler gibi Tahran'da sancak çekmeye hakkı olduğunu kabul ediyordu. Fakat bu hak İstanbul'daki İran sefaretine aynen tanınmadan Osmanlı sefaret binasına sancak çekilmesine şiddetle karşı çıkıyordu⁸⁹.

Sefarethaneye sancak çekileceğini haber alan İran Başvekili Mirza Ağa Han yanında birkaç devlet adamıyla birlikte gelerek Osmanlı sefirinden bu konuda aceleci davranmamasını istemiştir. İki gün boyunca Ahmed Vefik Efendi'yi sancak çekme

⁸⁷ Ahmed Vefik Efendi görüşmeyi İstanbul'a olumlu şekilde aksettirse de görüşmeye beş saat geç kalmasından dolayı İran şahının bu duruma canının sıkıldığı anlaşılmaktadır: Muhammed Rıza Nasırî, a.g.t., s. 90.

⁸⁸ BOA. İ.HR. 91/4477, Lef 4 (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852).

⁸⁹ BOA. İ.HR. 91/4477, Lef 5 (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852), Lef 7(23 Zilkade 1268/8 Eylül 1852).

konusundaki kararlı tavrından vazgeçirmeye çalışan başvekil, şahın da bunu rica ettiğini ve Osmanlı Devleti İstanbul'daki İran elçisine sefarethaneye bayrak açması için izin vermezse Osmanlı sefaretinin sancak çekmesine müsaade edilemeyeceğini bildirmiştir⁹⁰. İran'ın engellemelerine kulak asmayan Ahmed Vefik Efendi şah ile görüşmesinden üç gün sonra sefarethaneye Osmanlı sancağını çekmiştir. Sancağın zorla indirilmesi söz konusu olursa sefarethaneyi terk edip Osmanlı sınırına geçmeyi de göze almıştır⁹¹.

Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran'daki hareketi İstanbul'da da Osmanlı devlet adamları ile İran sefareti arasında bir tartışma başlatmıştır. Tahran'daki Osmanlı sefaretinin sancak çekilmesi üzerine İran yönetimi İstanbul'daki maslahatgüzarına bulunduğu binaya İran bayrağı çekmesi emrini vermiştir⁹². Bu emir gereğince sefarethaneye bayrak çekeceğini bildiren maslahatgüzar Osmanlı tarafından bunun mümkün olmayacağı cevabını almıştır. İstanbul'da diğer devlet elçilikleri binalarına devletlerinin bayrağını asabilmekteydi. İran sefaretinin bayrak açmasına izin verilmemesinin nedeni diğerlerinden farklı olarak sefarethanenin sur içinde bulunmasıdır. Sur içinde yabancı bayrağı açmanın adet olmadığı, bütün yabancı devlet elçilikleri eskiden beri Beyoğlu, Tarabya ve Büyükdere gibi sur dışı mevkilerde bulunduğundan bayrak açmalarının engellenmediği ve İran sefareti de bu mevkilerden birinde bir bina tedarik ederse bayrak açmakta serbest olacağı İran maslahatgüzarına bildirilmiştir⁹³. Maslahatgüzarın bayrak açmaktaki ısrarı karşısında Osmanlı yönetimi zaptiye kuvvetlerini harekete geçirmiş ve İran sefarethesine bayrak açılmasına engel olunmuştur⁹⁴.

İstanbul'da İran maslahatgüzarına yapılan muamele sebepleriyle birlikte Osmanlı hariciye nazırı tarafından Ahmed Vefik Efendi'ye yazılarak kendini savunması ve sancak konusunda geri adım atmaması istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin kararlılığı karşısında İran maslahatgüzarının sefaret binasına bayrak açmaktan vazgeçmesine⁹⁵ rağmen Tahran'da

⁹⁰ BOA. İ.HR. 91/4477, Lef 6 (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852), Lef 7 (23 Zilkade 1268/8 Eylül 1852).

⁹¹ BOA. İ.HR. 91/4477, Lef 4, 6 (25 Zilkade 1268/10 Eylül 1852).

⁹² BOA. İ.HR. 91/4477, Lef 12 (6 Muharrem 1269/20 Ekim 1852).

⁹³ BOA. İ.HR. 91/4477, Lef 1 (7 Muharrem 1269/21 Ekim 1852).

⁹⁴ BOA. İ.HR. 91/4477, Lef 2 (13 Muharrem 1269/27 Ekim 1852), Lef 3 (15 Muharrem 1269/29 Ekim 1852).

⁹⁵ BOA. A.MKT.UM. 112/52 (25 Muharrem 1269/8 Kasım 1852).

Osmanlı sefarethanesine bir saldırı olması ihtimaline⁹⁶ karşı İran hariciye nazırına da Ahmed Vefik Efendi'nin sancak çekmekteki haklılığını bildiren uyarı mahiyetinde bir yazı gönderilmiştir⁹⁷. İran Devleti Osmanlı sefarethanesine sancak çekilmesine hiçbir zaman rıza göstermemiş, fakat sancağı indirtmeyi de başaramamıştır. İran şahının Osmanlı sefareti ile değişken ilişkileri sebebiyle ara sıra sancağın zorla indirilmesi gündeme gelmiş ve böyle durumlarda Ahmed Vefik Efendi İran Devleti ile ilişkiyi kesip Osmanlı sınırına geçmeyi tek çare olarak görmüştür⁹⁸. Fakat sancak meselesindeki tartışmalar hiçbir zaman Osmanlı sefirini buna mecbur bırakacak derece şiddetlenmeyecektir.

Sancak konusunun sorun olmaktan çıkması krizin başlamasından iki sene sonra, Ahmed Vefik Efendi Tahran'daki görevinden İstanbul'a dönmeden hemen önce gerçekleşmiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin görevi boyunca yakın ilişkiler kurduğu İran Başvekili Mirza Ağa Han Osmanlı sefirinin Tahran'dan ayrılmasından önce bir dostluk ve taraftarlık göstergesi olarak sancak maddesini kabul ettiğini ilan etmiş ve Osmanlı sefaretinin bu hakkı İran Devleti tarafından resmen tanınmıştır⁹⁹.

İranlı yöneticilerin bir diplomatik kriz haline dönüştürdüğü sancak meselesinde bütün baskı ve engellemelere rağmen Ahmed Vefik Efendi, sefarethanesinin doğal hakkını savunduğunu düşünerek devletinin sancağını Tahran'da dalgalandırmıştır. Ayrıca bu krizdeki ısrarcı ve kararlı tutumuyla da büyükelçiliği boyunca İranlılara muhatap olacakları diplomatik üslubu tanıtmıştır.

2.3.2. Osmanlı'ya Tabi Aşiretlerin İran'daki Zararlarının Giderilmesi

Osmanlı ve İran'a tabi çeşitli Kürt aşiretlerinin mevsim değişikliği sebebiyle sınırlar arası hareketlilikleri zaman zaman iki devlet arasında sorun yaratmaktaydı. Kışlak mekanları Osmanlı toprakları olan bazı aşiretler yaylak için İran topraklarına geçtiklerinde

⁹⁶ Nitekim Ahmed Vefik Efendi sefarethaneye karşı böyle bir saldırı planının hazırlandığını fakat Tahran'ın meşhur alim ve tacirlerinin buna mani olduklarını bildirmektedir: BOA. İ.HR. 94/4597, Lef 1 (26 Safer 1269/9 Aralık 1852).

⁹⁷ BOA. A.DVN.DVE. 21/2 (25 Muharrem 1269/8 Kasım 1852).

⁹⁸ BOA. HR.MKT. 65/67, Lef 1 (23 Muharrem 1270/26 Ekim 1853).

⁹⁹ BOA. İ.HR. 115/5614, Lef 4 (29 Zilkade 1270/23 Ağustos 1854).

yağmaya başlayarak İran tebaasına hem can hem de mal hususunda ciddi zararlar verebilmekteydiler. İran tebaasının Osmanlı'ya tabi aşiretler tarafından uğradığı saldırılarda İranlı yöneticilerin şikayet mercii de Ahmed Vefik Efendi idi.

Yaylak mevsimini fırsat bilerek İran'da yağmaya girişen aşiretlerden en önemlisi Caf Aşireti idi. Bu aşiret Osmanlı ile İran arasında Erzurum Antlaşması imzalandığı sırada Osmanlı topraklarında bulunduğu için Osmanlı tebaası olarak sahiplenilmiştir. Ahmed Vefik Efendi'ye aşiret saldırıları ile alakalı ilk şikayet de Caf Aşireti sebebiyle gelmiştir. İran başvekili Ahmed Vefik Efendi'ye yazdığı takrirden önce daha önce Caf Aşireti'nin 1850 senesindeki yağmasından, bu sebeple Osmanlı sefaretine gerekli başvuruyu yaptıklarından ve Osmanlı Devleti tarafından zararlarının tazmini için herhangi bir cevap alamadıklarından bahsetmiştir. Ardından Caf ve Celali Aşiretleri'nin yakın zamanda Sine'de büyük bir yağmaya giriştiklerini, burada sakin Tilkü Aşireti'nden 6 bin tümenlik mal ve eşya ile aşiretin devlete ödeyeceği bin tümenlik verginin çalındığını, on iki kişinin öldürülüp yüz kişinin ağır şekilde yaralandığını bildirmiş ve zararın Osmanlı Devleti tarafından tazmin edilmesini rica etmiştir. Osmanlı-İran dostluğuna binaen bu aşiretlere Sine hakimi tarafından askeri güçle karşılık verilmeyeceğinin de altını çizmiştir. Bunun üzerine Ahmed Vefik Efendi İran başvekiline yazdığı cevapta aşiretlerin saldırılarının hoş görülemeyeceğini, durumun Osmanlı sınır memurları vasıtasıyla araştırıldıktan sonra Babıali'ye bildirileceğini ve gereken tedbirlerin alınması için çalışılacağını belirtmiştir. Fakat Osmanlı'ya tabi aşiretlerin saldırgan hareketlerinde Sine hakiminin kışkırtmalarının da etkili olduğunu ve daha önce İran Devleti'ni bu hususta uyardığını vurgulamıştır¹⁰⁰.

Günden güne aşiretlere dair şikayetlerin artması ve bu sebeple İran topraklarının adeta savaş alanına dönmesi üzerine aşiretlerin İran'da büyük hasara yol açtığını gören Ahmed Vefik Efendi Babıali'ye İranlıların şikayetlerinde haklı olduklarını bildirmiş, yağmacı Kürt aşiretlerinin gasp ettikleri malların aşiretlerden tahsil edilip İran memurlarına

¹⁰⁰ BOA. İ.HR. 101/4931, Lef 4 (14 Şevval 1269/21 Temmuz 1853). Ahmed Vefik Efendi daha önce Sine hakimi Amanullah Han ile evlilik yoluyla akrabalıkları bulunan Caf Aşireti büyüklerinden Halid ve Mehmed Beylerin, başında buldukları dokuz yüz kadar hane ile İran'a firar ettiğini ve Sine hakimi tarafından kendilerine maaş ve arazi verildiğini haber almıştı. Osmanlı'ya tabi Kürt aşiretlerinin İran'a firarını teşvik edecek böyle durumların engellenmesi için Ahmed Vefik Efendi bunların Osmanlı'ya iadesini ve Sine hakiminin bu konuda uyarılmasını istemiştir: BOA. İ.HR. 97/4722, Lef 6 (26 Cemaziyelevvel 1269/7 Mart 1853).

iade edilmesini tavsiye etmiştir. Böylece aşiretlerin İran’da bir daha yağmaya girişmekten çekineceğini ve belki ileride Osmanlı sınırlarındaki yaylaklara gitmeye alışacaklarından İran’a tabi aşiretlerin de Hakkari’ye yaylağa gelmesinin engellenebileceğini düşünmüştür¹⁰¹. Hatta Ahmed Vefik Efendi’nin kendi tabiriyle aşiretlerin “*ileride efkâr-ı bedeviyet-i terkle sûret-i medeniyete girmeleri*” umulmaktadır. Tavsiyesinin kabul edileceğinden emin olan Ahmed Vefik Efendi İstanbul’dan emir gelmeden önce aşiretlerin sakin olduğu mahallerin idarecileriyle de iletişime geçmiştir. Bağdat valisine gönderdiği yazıda aşiretlerin gasp ettikleri malların iadesi için çalışmasını rica etmiş, bunun için sınırlara ve aşiretlerin içine güvenilir adamlar gönderilmesini istemiştir. Hakkari valisi ve Süleymaniye kaymakamına da aşiretlerin gasp ettikleri malların iade edilmesi talebini Babıali’ye ilettiğini bildirmiş, İstanbul’dan emir gelene kadar bu konudaki tedbirlerin alınmasını istemiştir¹⁰².

Ahmed Vefik Efendi’nin tavsiyesi üzerine Kürt aşiretlerinin İran ahalisinden gasp ettikleri malların buldurulup iade edilmesine karar verilmiş ve bunun için Bağdat, Şehrizer, Erzurum ve Hakkari valilerine emir gönderilmiştir¹⁰³. Ahmed Vefik Efendi’nin girişimleriyle mahalli idareciler tarafından gasp edilen malların tespitine dair tedbirlerin önceden alınmış olması meselenin sonuçlandırılmasını kolaylaştırmıştır. Gasp edilen mallar tespit edilmiş, Kürt aşiretlerinden tahsil edilen çeşitli eşya ile 3 bin kadar büyükbaş ve küçükbaş hayvan İran Devleti tarafından tayin edilen dört memura sınırda teslim edilmiştir. İade edilen mallar karşılığında İranlı memurlardan mühürlü senetler alınmış ve malların kalem kalem defteri tutulmuştur. Bu defter ve senetler Tahran’a gönderilmiş ve İranlıların Osmanlı Devleti’ne minnettar olacağı düşüncesiyle Nasıreddin Şah’a sunulmak üzere Ahmed Vefik Efendi tarafından alıkonulmuştur¹⁰⁴. Alınan tedbirler aşiretlerin İran’da yağmaya girişmesini nisbeten engellese de ertesi yıl yine özellikle Caf Aşireti’nin İran ahalisine büyük zarar vermesi üzerine sınırda sıkı tedbirler uygulanmasına, geçitlerin

¹⁰¹ BOA. İ.HR. 101/4931, Lef 3 (17 Şevval 1269/24 Temmuz 1853).

¹⁰² BOA. İ.HR. 101/4959, Lef 5, 7, 8 (tarihsiz).

¹⁰³ BOA. HR.MKT. 63/59 (29 Zilkade 1269/3 Eylül 1853).

¹⁰⁴ BOA. İ.HR. 104/5075, Lef 1 (21 Zilhicce 1269/25 Eylül 1853), Lef 4 (19 Safer 1270/21 Kasım 1853). ; BOA. İ.HR. 114/5538, Lef 2 (tarihsiz).

tutulmasına ve tezkiresiz hiçbir kimsenin İran'a salıverilmemesine dair emirler gönderilmiştir¹⁰⁵.

Yaylak sebebiyle İran topraklarında bulunan Kürt aşiretlerinin ahaliyi zarara uğratması Osmanlı Devleti tarafından giderilmesi gereken bir mağduriyet yaratmıştır. Kürt aşiretlerinin İran'da gerçekleştirdikleri saldırılar tam da Kırım Savaşı arefesinde Rusya'ya karşı İran'ı yanında tutmak isteyen Osmanlı Devleti'nin elini zayıflatmıştır. Bu durumun Osmanlı Devleti aleyhine olduğunu gören Ahmed Vefik Efendi'nin de girişimleriyle İran ahalisinin Osmanlı'ya tabi aşiretlerden kaynaklanan her türlü şikayetleri bertaraf edilmeye ve maddi zararları giderilmeye çalışılmıştır.

2.3.3. Kerbela Ziyaretçileri ve Ahmed Vefik Efendi'nin Dokuz Maddesi

Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in şehit edildiği ve türbesinin bulunduğu Kerbela kasabası zamanla Şiiiler için önemli bir ziyaret yeri haline gelmiştir¹⁰⁶. Bağdat eyaletine bağlı olması sebebiyle Osmanlı toprağı olduğu halde İran'a yakın olması ve Şiiiler tarafından kutsal sayılması kasaba üzerinde devamlı İran'ın müdahalesi tehlikesine neden olmuştur¹⁰⁷. Bölgede İran'ın nüfuzuna son vermek amacıyla Osmanlı Devleti tarafından Osmanlı topraklarında ikamet eden İranlılara ve özellikle Kerbela'ya gelen İranlı ziyaretçilere karşı çeşitli caydırıcı tedbirler alınmıştır. Bunun üzerine İran Devleti tarafından İranlıların Kerbela'yı ziyaret etmeleri yasaklanmış; fakat hem Kerbela ziyaretini önemseyen İran ulema ve halkının zorlaması, hem de Ahmed Vefik Efendi'nin büyükelçiliği ile iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesi sonucu üç sene sonra bu yasak kaldırılmıştır¹⁰⁸.

¹⁰⁵ BOA. İ.HR. 111/5437, Lef 5 (14 Şevval 1270/10 Temmuz 1854). ; BOA. İ.HR. 114/5538, Lef 4 (21 Zilhicce 1270/14 Eylül 1854).

¹⁰⁶ Mustafa Öz, "Kerbelâ", *TDVİA*, Cilt: 25, Ankara 2002, s. 271.

¹⁰⁷ İbrahim Aykun, "Bağdat Valisi Necip Paşa'nın Kerbela Üzerine Yaptığı Askeri Harekât ve Bunun Osmanlı-İran İlişkileri Üzerine Etkisi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2013, s. 52.

¹⁰⁸ BOA. İ.HR. 114/5554-7, Lef 2 (9 Rebiülevvel 1270/10 Aralık 1853). ; Muhammed Rıza Nasırî, a.g.t., s. 124.

İran başvekili Kerbela ziyaretinin serbest bırakılmasının ardından ziyaretçiler için kolaylık sağlanmasını ve özellikle son on senede uygulanmaya başlanan bidatlerin kaldırılmasını rica etmiştir. Ahmed Vefik Efendi de İranlıları şikayetlerinde haklı bulmuştur. Kerbela ziyareti için Osmanlı topraklarına gelecek İranlıların mağduriyetlerinin giderilmesi için yaptığı tahkikat sonucunda hazırladığı dokuz maddelik bir raporu Babiali'ye iletmiştir. Buna göre; (1. madde) Musib Köprüsü harap olduğu halde ziyaretçilerin diğer yollardan geçmeleri engellenmekte ve köprü kullanılmadığı halde köprü mevkiinden geçirilerek kişi başına birer kuruş vergi vermeleri istenmektedir. Köprü tamir edilene kadar ziyaretçilerin istediği yollardan geçmelerine izin verilmelidir. (2. madde) Necef kenti girişinde köprü bulunmadığı halde köprü akçesi adıyla İranlılardan vergi alınmaktadır. Bu vergi devlet hazinesine ait olmayıp Necef meclisinin İranlılara uyguladığı bir bidat olduğundan kaldırılmalıdır. (3. madde) Ziyaretçiler Bağdat civarındaki sulardan ve Bakuba suyundan kuraklık vaktinde dahi geçtiklerinde geçiş harcı istenmektedir, şimdilik bundan feragat edilmelidir. (4. madde) Kerbela ve Necef'te vefat eden İranlıların orada definleri için zemin kıymeti olarak daha önce her cenazeye 2-3 bin kuruş istenmekteyken son beş senedir mahalli idareciler tarafından eski adetlere aykırı olarak bazılarında 10 bin kuruşa kadar harç istenmektedir. Bu maddede eski uygulamaya dönülmelidir. (5. madde) Yol üzerinde İranlıların yaptırdıkları han ve kervansaraylar her sene müzayede usulüyle kiralanmaktadır. Kiracılar buralardaki bakkal, dükkan ve anbarları zapt ettiklerinden yolculara ekmek, yem ve odun gibi ihtiyaçları yüksek fiyatla satmakta, ziyaretçilerin avlu ve ahırlarda bile ücretsiz sığınmalarına izin vermemektedirler. Han ve kervansaray işletenlerin bu şekilde hareketlerinin engellenmesi için başlarına bir gözetici tayin edilmeli, işletmeciler sadece belirli fiyatla sattıkları malların kârıyla yetinmeli ve yolculardan yer kirası talep etmemelidir. İranlıların tesbih olarak ellerinde bulundurdukları mühürlü Kerbela toprağından alınan vergi dahi Osmanlı padişahının sadakası olarak affedilmelidir. (6. madde) Daha önce ziyaretçilerin özel eşyalarından gümrük vergisi alınmaz iken sonradan üstlerindeki elbiselerden bile vergi talep edilmeye başlanmıştır. Gümrük mültezimlerinin böyle açgözlü davranışlarının önü alınmalıdır. (7. madde) İran uleması Osmanlı topraklarında ikamet eden iki İranlı arasında ortaya çıkan davaların muhakemesinden men edilip İran tebaasının metrukâtı vilayet hakim ve kadıları tarafından satılmaktadır. İran tebaasının İran uleması huzuruna dava götürmelerine engel olunmamalı ve vefat edenlerin miraslarına mahkeme tarafından müdahale edilmemelidir. (8. madde) Osmanlı topraklarında hane sahibi olan İranlıların hanelerini tamir etmelerine engel

olunmamalıdır, hane sahiplerinin bu konuda Osmanlı memurlarıyla birlikte hareket etmeleri gerekmektedir. (9. madde) İran'da kolera salgını başladığı sırada Osmanlı Devleti tarafından sınırlarda dört günlük karantina uygulanmaya başlanmıştır. Zehab'da kişi başına on beş, hayvan başına beş kuruş ve Bayezid'de doksan beş kuruş karantina harcı alınmaktadır. Rusya sınırı hariç kolera salgını İran'da yok olduğundan ziyaretçilerin açık bir yerde dört-beş gün tutulması yeterlidir, bunlardan güçlerinden fazla ücret alınmamalıdır, hatta Zehab karantinası kaldırılabilir.” Ahmed Vefik Efendi yukarıda özet olarak verilen dokuz maddelik raporun yanında İranlıların şikayetine neden olan harç ve vergilerin kaldırılıp ziyaretçiler için sınırda mürur tezkiresi nizamının dikkatlice uygulanmasını önermektedir. Böylece buradan elde edilecek gelir kaldırılacak harç ve vergilerin tamamına karşılık gelecektir¹⁰⁹.

Osmanlı Devleti tarafından İranlıların Kербela ziyaretçileri konusundaki şikayetlerinin ortadan kaldırılması Kırım Savaşı'nın getirdiği bir mecburiyet olan Osmanlı-İran yakınlaşmasına büyük katkı sağlayacaktı. Bu sebeple kutsal saydıkları toprakları ziyarete gelen İranlıların yersiz bir takım vergilerle rencide edilmemeleri için Ahmed Vefik Efendi'nin önerilerinin uygulanmasına karar verilmiş ve Babıali tarafından dokuz maddenin bir sureti Bağdat valisine gönderilmiştir¹¹⁰. Ayrıca Osmanlı ile İran arasındaki dostluk sürdükçe İran'dan Kербela'ya gelen ziyaretçilerin can ve mallarının aşiretlerin saldırılarına karşı korunmasına dair Bağdat, Trabzon ve Erzurum valilerine emir yazılmıştır¹¹¹. Kербela ziyaretçileri konusunda Ahmed Vefik Efendi'nin dokuz maddesi ziyaretçilerin korunması ve böylece iki devlet arasındaki ilişkilerde herhangi bir sıkıntıya sebep olunmaması açısından Babıali tarafından uygulanması gereken önemli kurallar olarak görülmüştür. Yıllar sonra yeni tayin edilen Bağdat valisine önceki vali gibi dokuz maddenin uygulanmasına dikkat etmesinin emredilmesi bunu göstermektedir¹¹².

¹⁰⁹ BOA. İ.HR. 114/5554-7, Lef 2 (9 Rebiülevvel 1270/10 Aralık 1853). Bu belgede dokuz madde numaralandırılmış şekilde açıkça mevcut olduğu halde Muhammed Rıza Nasırî Ahmed Vefik Efendi'nin çözüm önerilerinin dokuz madde olarak bilindiğini ve bu şekilde meşhur olduğunu, fakat belgelerde sekiz maddeye rastlayabildiğini belirtmektedir: Muhammed Rıza Nasırî, a.g.t., s. 127.

¹¹⁰ BOA. İ.HR. 114/5554-7, Lef 7 (11 Rebiülahir 1270/11 Ocak 1854). ; BOA. HR.MKT. 70/53 (20 Rebiülahir 1270/20 Ocak 1854). İran Devleti Ahmed Vefik Efendi'nin dokuz maddesinden memnun olmamış ve daha fazla taviz talep etmişse de dokuz madde uygulamaya konmuştur: Muhammed Rıza Nasırî, a.g.t., ss. 130-132.

¹¹¹ BOA. A.MKT.UM. 150/79 (12 Rebiülahir 1270/12 Ocak 1854).

¹¹² BOA. HR.MKT. 323/64 (28 Cemaziyelahir 1276/23 Aralık 1859).

2.3.4. Kırım Savaşı ve Tahran'da Nüfuz Mücadelesi

İran, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rusya ile girdiği harplerde yenik düşmüş ve özellikle 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya karşı mağlubiyeti kabul etmişti. Rusya'nın bu antlaşmayla birlikte elde ettiği topraklar, kapitülasyonlar ve ekonomik tavizler sayesinde iç işlerine de karışmaya başladığı İran, Rus nüfuzunun önemli ölçüde hissedildiği bir devlet haline gelmişti¹¹³. Bu nedenle Kırım Savaşı yaklaşırken yıllardır Rus baskısı altında bulunan İran'ın Rusya birlikte kendisi aleyhine faaliyete girişebileceği tehlikesinin farkında olan Osmanlı Devleti İran ile iyi ilişkiler kurulmasına önem vermiştir. Böyle bir savaş karşısında İran'ın Osmanlı tarafında yer alması, bu mümkün olmazsa tarafsızlığının sağlanması gerekli görülmüştür. Osmanlı Devleti zaten uzun zamandır ilişkilerinin sınır tespiti, Kürt aşiretlerinin saldırıları gibi meseleler sebebiyle sıkıntılı olduğu İran ile yeni bir döneme başlamak istiyordu. Ahmed Vefik Efendi de bu sebeple Tahran büyükelçiliğine tayin edilmişti. Bu görevin Osmanlı ve Rusya arasında başlayan gerginliğin savaşa dönüştüğü bir döneme rastlaması İran ile kurulacak ilişkilerde Ahmed Vefik Efendi'nin önemini bir kat daha arttırmıştır.

Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran'a ulaştıktan sonraki en mühim uğraşı İran yönetimi üzerinde diplomatik nüfuz sağlamaya çalışmak olmuştur. Bu konudaki çalışmaları Osmanlı-Rus ilişkilerinin savaşa doğru ilerlediği süreçte İran'ın Osmanlı tarafında yer alması gerçekleşmese bile en azından tarafsızlığını sağlayabilmek amacıyla daha da artmıştır. Görevine başladığı andan itibaren sefarete sancak çekme meselesi hariç tutulursa İranlılar gözünde olumlu bir izlenim yarattığı muhakkaktır. Osmanlı-İran ilişkilerini geliştirmek ve tam anlamıyla İranlı yöneticileri avucunun içine almak amacıyla her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Daha Osmanlı-Rus savaşı başlamadan önce İran şahının askeri tatbikat amacıyla büyük bir ordu ile birlikte Osmanlı sınırına yakın Sultaniye yaylağına seyahat etmeyi planladığını haber aldığı anda bu durumu önemli bir fırsat olarak görmüştür. Osmanlı ile İran arasında henüz sınır meselesi çözülmemiş iken Osmanlı sınırı yakınında böyle askeri bir hareketin gerçekleştirilmesine karşı çıkmış, Türkmençay Antlaşması'na aykırı olmasına rağmen bu seyahate izin veren İngiliz ve Rus sefirlerini de

¹¹³ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, ss. 292, 293.

ikna ederek seyahat için toplanmakta olan askerin dağıtılmasını sağlamış ve şahın Sultaniye seyahatini engellemiştir¹¹⁴.

Ahmed Vefik Efendi'nin bu hareketi sözlerinden dönerek seyahatin gerçekleşmesi konusundaki desteklerinden vazgeçen İngiliz ve Rus sefirleri ile İran hükümetinin arasını bozmuştur. Ahmed Vefik Efendi için ise Osmanlı Devleti'nin rızası alınmadan seyahatin gerçekleştirilemeyeceği anlaşıldığından önemli bir nüfuz imkanı yaratmıştır. Ahmed Vefik Efendi'nin desteğini kazanmak ümidiyle şah ve başvekil tavizler vermeye başlamışlardır. Başvekil tarafından Osmanlı hududu civarındaki İranlı memur ve hakimlere Osmanlı memurlarının denetiminde çalışacaklarından onlarla iyi ilişkiler kurulmasına, Osmanlı tebaasının herkesten fazla desteklenmesine ve işlerinin hızlıca halledilmesine dair emirler gönderilmiştir. İran'da ikamet eden Osmanlı tebaasının menfaatlerine aykırı davranan yöneticiler görevden alınmaya ve bunların yerine Ahmed Vefik Efendi'ye danışılarak tayinler yapılmaya başlanmıştır¹¹⁵. Ahmed Vefik Efendi İranlıların Sultaniye seyahati konusundaki acziyetlerinden yararlanarak onları oylamış ve isteklerini kabul ettirmiştir. Fakat Kutsal Yerler meselesini bahane eden Rusya'nın olağanüstü elçi sıfatıyla İstanbul'a gönderdiği Prens Mençikof'un faaliyetlerinin¹¹⁶ İran'da da işitilmeye başlaması üzerine Tahran'daki Rus sefaretine mensup memurlar bununla övünerek İran hükümeti nezdinde Osmanlı Devleti'ni küçük düşürmeye çalışmışlardır. Tahran'da kazandığı nüfuzun böylece zayıflayabileceğini düşünen Ahmed Vefik Efendi ancak o zaman Sultaniye seyahati konusunda İranlıları oylamaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır ve seyahatin gerçekleştirilmesine karar verilmiştir¹¹⁷.

Prens Mençikof'un İstanbul ziyaretinin ardından Osmanlı-Rus ilişkilerinin kesilmesiyle birlikte Rusya İran'ı Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmeye başlamıştır. İran'ın Rus baskısına dayanamayarak Sultaniye seyahatinin de sağladığı imkanla sınırlarda

¹¹⁴ BOA. İ.HR. 93/4531, Lef 1 (21 Muharrem 1269/4 Kasım 1852). ; BOA. İ.HR. 95/4644, Lef 2 (27 Rebiülevvel 1269/8 Ocak 1853).

¹¹⁵ BOA. İ.HR. 97/4722, Lef 1 (27 Cemaziyelevvel 1269/8 Mart 1853). ; BOA. İ.HR. 101/4931, Lef 2 (16 Şevval 1269/23 Temmuz 1853).

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Enver Ziya Karal, a.g.e, ss. 222-230.

¹¹⁷ BOA. İ.HR. 100/4868, Lef 2 (3 Ramazan 1269/10 Haziran 1853). ; BOA. İ.HR. 101/4931, Lef 10 (19 Zilkade 1269/24 Ağustos 1853). Mençikof'un İstanbul'daki faaliyetlerinin Ahmed Vefik Efendi'yi Tahran'da sıkıntılı bir duruma düşürdüğü anlaşılmaktadır. Dostu Ion Ghica'ya yazdığı 7 Nisan 1853 tarihli mektubunda şunları söylemektedir; "*Mentchicoff hakkında öğreneceğiniz her şeyi bana bildirmeyi ihmal etmemenizi rica ediyorum. Bu, memleketimizin menfaatleri bakımından son derece mühimdir.*": Ion Matei, a.g.m., s. 76.

Osmanlı Devleti'ni rahatsız edecek askeri hareketlere girişmesi üzerine Ahmed Vefik Efendi İranlıları hoş tutmaya çalışmıştır¹¹⁸. Özellikle Osmanlı'ya tabi Kürt aşiretlerinin saldırılarından kaynaklanan şikayetlerin ortadan kaldırılması için İran ahalisinden yağmalanan malların iadesini sağlamıştır¹¹⁹. İran şahı açıkça Osmanlı Devleti'ne karşı tavır almaktan çekinse de Sultaniye'den döndükten sonra Rusya'nın baskısıyla Osmanlı sınırlarına asker sevk etmek zorunda kalmıştır. Bu hareket Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle İran sınırlarının güvenliğini sağlamaya dair bir tedbir olarak gösterilse de Ahmed Vefik Efendi İran'ın Rusya tarafında savaşa girebileceğini anlamıştır. Bunun gerçekleşmesi ihtimaline karşı sefaretini Tahran'dan taşıyarak Osmanlı sınırlarına geçmeyi planlamıştır¹²⁰.

İran şahının Rusya tarafında savaşa girmeye hazırlandığı ortamda İran Başvekili Mirza Ağa Han ve İngiltere'nin Tahran'daki maslahatgüzarı Mösyö Thomson Ahmed Vefik Efendi'nin en büyük yardımcısı olmuşlardır. Rusya ile ittifak yapmanın Osmanlı Devleti ile birlikte İngiltere ve Fransa'nın da düşmanlığına sebep olacağını ve devletin içinde bulunduğu durumu bilen başvekil bu ittifakı engellemeye çalışmıştır. Thomson ise devletin Osmanlı ile müttefik olması dolayısıyla İran'a karşı tavır alınacağı tehdidinde bulunmuştur. İran'ı Rusya'dan uzaklaştırmak için Ahmed Vefik Efendi ve Mösyö Thomson birlikte hareket etmişlerdir¹²¹. Bu gayretler sonucunda Başvekil Mirza Ağa Han Osmanlı, İngiltere ve Rusya elçilerine İran'ın tarafsız kalacağını bildirmiştir. Ahmed Vefik Efendi'ye de savaş bitene kadar Osmanlı Devleti'nden hiçbir istekte bulunulmayacağını ve kendi iç işleriyle meşgul olacaklarını garanti etmiştir. Bunun üzerine Rus elçisinin başvekil karşı saygısız ve hakaretamiz davranışlarda bulunması İran'da Rusya'ya karşı nefretin yönetim ve halk nezdinde artmasına ve zaten İngiltere yanlısı olan Mirza Ağa Han'ın Osmanlı taraftarı olarak da görülmesine neden olmuştur¹²².

¹¹⁸ İbrahim Caner Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2013, ss. 37-40.

¹¹⁹ BOA. İ.HR. 104/5075, Lef 1 (21 Zilhicce 1269/25 Eylül 1853).

¹²⁰ BOA. İ.HR. 104/5117, Lef 14 (9 Safer 1270/11 Kasım 1853).

¹²¹ Sıtkı Uluerler, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Rus-İran Yakınlaşmasına Karşılık Osmanlı'nın İngiltere ile İzlediği Politikanın Esasları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, 2018, s. 335. ; Mustafa Aydın, "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran İlişkileri (1853-1855)", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İstanbul-Türkiye, (22-23 Mayıs 2006), 2007, s. 140. ; İbrahim Caner Türk, a.g.e., s. 61.

¹²² BOA. İ.HR. 107/5262, Lef 5 (14 Cemaziyevvel 1270/12 Şubat 1854). ; BOA. İ.HR. 109/5330, Lef 1 (21 Cemaziyelahir 1270/21 Mart 1854).

Rusya'nın baskılarına rağmen İran'ın tarafsızlığını ilan etmesi üzerine Rus elçisinin tamamen bir Rusya taraftarının başvekilliğe tayini için çalıştığı anlaşılmaktadır. Ahmed Vefik Efendi Rus elçisinin Tahran'da İran başvekili aleyhinde propaganda yaptığını ve onun için “*şimdi Sadr-ı İran yoktur, Mirza Ağa Han sefaret-i seniyyenin veziridir*” dediğini yazmaktadır¹²³. Rus elçisinin İran'ı kışkırtmak için Rus ordularının Tuna Nehri'ni geçtiği haberini savaşın kesin bir sonucu gibi yayması üzerine başvekilin de düşmanı olan bazı devlet adamları tekrar Rusya ile ittifakın sağlanması için çalışmaya başlamışlardır. Başvekil aleyhindeki bu faaliyetler onun gözden düşmesine neden olabileceği ve böylece İran'ın ilan ettiği tarafsızlıktan vazgeçebileceği düşüncesiyle Ahmed Vefik Efendi Osmanlı Devleti tarafından bir nişan ile ödüllendirilip desteklerinin gösterilmesini istemiştir. Başvekil aleyhinde haber yapan İstanbul'daki bir Fransız gazetesinin de uyarılmasını ve İran ile ilgili haberler yazılmasından men edilmesini Babıali'den rica etmiştir. Rus elçisinin savaşa dair yaydığı zafer dedikodularının yaratacağı korkuyu da engellemek için savaş başladığından beri müttefik devletler tarafından Rus ordusunun birçok defa yenilgiye uğratıldığını bildirmiştir¹²⁴. Böylece İran'ın Rusya aleyhindeki tutumu sağlamlaştırılmıştır.

Ahmed Vefik Efendi'nin başvekil ve diğer devlet adamlarına verdiği güven neticesinde İran'ın Kırım Savaşı sırasında tarafsız kalması sağlanmıştır. Ahmed Vefik Efendi Tahran'dan İstanbul'a döneceği sırada taraftarlığını açıkça göstermek isteyen başvekil Osmanlı ve müttefikleri İran'ın düşman pençesine yalnız başına düşmesine izin vermezlerse gelecek bahar Rusya'ya karşı savaşa girebileceğini dahi bildirmiştir¹²⁵. Ahmed Vefik Efendi'nin İran'ın tarafsızlığını sağlamadaki çabası Osmanlı hükümetince takdir edilmiştir. Kendisi de bu konudaki başarısını “*İran tarafımızdan tamamen kazanılmış bir harb meydanıdır*”¹²⁶ diyerek belirtmektedir.

2.3.5. İstanbul'a Dönüşü ve Meclis-i Vâlâ Azalığı

¹²³ BOA. İ.HR. 114/5554-7, Lef 2 (9 Rebiülevvel 1270/10 Aralık 1853).

¹²⁴ BOA. İ.HR. 111/5437, Lef 2 (29 Şaban 1270/27 Mayıs 1854). ; BOA. İ.HR. 111/5450, Lef 1 (21 Ramazan 1270/17 Haziran 1854).

¹²⁵ BOA. İ.HR. 115/5614, Lef 4 (29 Zilkade 1270/23 Ağustos 1854).

¹²⁶ Ion Matei, a.g.m., s. 81.

Kırım Savaşı devam ederken İran'ın tarafsızlığını sağlamak amacıyla çalışan Ahmed Vefik Efendi hastalanmıştı. 1853 yazından beri mizacında bir değişiklik hissediyordu. 1854 senesi başından itibaren ise rahatsızlığı artmış, yazı işlerine bakmaya ve sefarethaneye gelenlerle görüşmeye dahi gücü kalmamıştı. İstifa etmeyi düşünse de İran'ın savaş sırasındaki nazik vaziyeti ve görev bilinci onu bundan alıkoymuyordu¹²⁷. Ancak İran'ın tarafsızlığının sağlanması ve savaş devam ettikçe Osmanlı Devleti'ne herhangi bir mesele çıkarılmayacağını garanti edilmesinden sonra İstanbul'a dönmek istemiştir. Tahran'ın su ve havasına uyum sağlayamaması sebebiyle başlayan halsizliğe doktorlar tarafından çare bulunamaması ve son zamanlarda bir çeşit göğüs rahatsızlığının ortaya çıkması üzerine doktorların da tavsiyesiyle tebdil-i hava için sekiz aylık bir izin talep etmiştir. Talebi kabul edilerek yerine sefaret müsteşarı Haydar Efendi'nin vekâlet etmesine karar verilmiştir¹²⁸. Hazırlıklarını tamamlamasının ardından 30 Ağustos 1854'te (h. 6 Zilhicce 1270) Tahran'dan ayrılmıştır¹²⁹.

İstanbul'a dönen Ahmed Vefik Efendi hem Tahran'daki çalışmalarının ödüllendirilmesi gerektiğinin, hem de burada sahip olacağı imtiyaz ve itibarın kıymeti görülerek İranlıları doğru yolda tutacağını düşünülmesi üzerine sefaret görevine ilaveten Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine tayin edilmiştir. Ayrıca rütbesi ûlâ sınıf-ı evveline terfi ettirilerek ikinci rütbeden mecidi nişanı verilmiştir¹³⁰. Tahran büyükelçiliği devam eden Ahmed Vefik Efendi İstanbul'da farklı görevlerde bulunmuştur. Babialı, Kırım Savaşı'nın devam etmesi sebebiyle Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran'da kazandığı diplomatik tecrübeden faydalanmak istemiştir. Bu sebeple, askerî işlerin görüşüldüğü Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin ıslah edilmesi gerektiğinden bunun yerine kurulacak, hassas ve acele gerektiren hususların müzakere edileceği geçici meclise üye tayin edilmiştir¹³¹. Ardından

¹²⁷ BOA. İ.HR. 107/5262, Lef 1 (23 Rebiülahir 1270/23 Ocak 1854). ; BOA. İ.HR. 109/5344, Lef 1 (11 Cemaziyelahir 1270/11 Mart 1854). Rahatsızlığına o sırada İngiltere sefreti çalışanları ile Osmanlı sefaret çavuşları arasında çıkan bir kavganın yarattığı diplomatik sıkıntının da eklenmesi üzerine İstanbul'a gönderdiği yazıda "bende can kalmamıştır" demektedir: BOA. İ.HR. 109/5358, Lef 1 (9 Receb 1270/7 Nisan 1854).

¹²⁸ BOA. İ.HR. 110/5384, Lef 1 (23 Receb 1270/21 Nisan 1854), Lef 6 (6 Ramazan 1270/2 Haziran 1854).

¹²⁹ BOA. İ.HR. 115/5614, Lef 1 (25 Zilhicce 1270/18 Eylül 1854).

¹³⁰ BOA. İ.DH. 313/20122 (18 Rebiülahir 1271/8 Ocak 1855). ; BOA. A.DVN.MHM. 12/96 (Evahir-i Rebiülahir 1271/10-19 Ocak 1855).

¹³¹ BOA. A.AMD. 53/61 (21 Rebiülahir 1271/11 Ocak 1855).

Kırım Savaşı sırasında azledilen Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu Müşiri Zarifî Mustafa Paşa'nın sorgulanması için kurulan komisyonda görevlendirilmiştir¹³².

Ahmed Vefik Efendi Tahran'dan dönüşünden sonra özellikle yardım faaliyetlerine katılmaya özen göstermiştir. Kırım'da bulunan Osmanlı askerine halktan yardım toplayarak hırka yaptırmak hususuna önyak olmuştur. Ardından meydana gelen Laleli yangınında birçok Müslüman ahalinin hanesi kullanılamaz hale geldiğinden bunun için de yardım toplanmasına öncülük etmiştir. Ayrıca bu günlerde Cevdet Efendi ile birlikte ilim tahsil etmek için Avrupa'ya gönderilmek üzere katiplerden on kişinin seçilmesi işi ile görevlendirilmiş ve gitmek isteyen katiplerin imtihanlarını gerçekleştirmiştir¹³³.

Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran büyükelçiliği ancak 29 Mart 1856'da sona ermiştir. Büyükelçiliğe ilaveten üstlendiği görevlerle geçen uzun sürenin ardından yeniden Tahran'a gitmesine gerek görülmemiş ve elçiliğin maslahatgüzar unvanıyla Haydar Efendi tarafından devam ettirilmesine karar verilmiştir¹³⁴.

2.4. Divan-ı Deavi Nazırlığı

Tahran sefirliğinden sonra Meclis-i Vâlâ azalığı ile birlikte çeşitli görevlerde bulunan Ahmed Vefik Efendi, 14 Mart 1857'de yine Meclis-i Vâlâ azalığı uhdesinde kalmak üzere rütbesi de bâlâya terfi ettirilerek deavi nazırlığına tayin edilmiştir. O sırada kurulması planlanan cinayet meclislerinin başına ehliyetli bir zatın getirilmesi düşünülmüş ve bu işin başına geçmesi için Ahmet Vefik Efendi uygun görülmüştür. Fakat cinayet davalarının görülmesi için yeni bir nezaret teşkil edilmesinden vazgeçilerek bu memuriyetin Divan-ı Deavi Nezareti ile birleştirilmesi kararlaştırılmış ve Ahmed Vefik Efendi deavi nazırlığına getirilmiştir¹³⁵.

¹³² BOA. A.MKT.NZD. 132/53 (23 Cemaziyevvel 1271/11 Şubat 1855).

¹³³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, (Haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, ss. 53, 62.

¹³⁴ BOA. İ.DH. 341/22438 (22 Receb 1272/29 Mart 1856).

¹³⁵ BOA. İ.DH. 372/24619 (18 Receb 1273/14 Mart 1857). ; Takvim-i Vekayi, 11 Şaban 1273, Nr. 551. Osmanlı Devleti teşkilatındaki en eski memuriyetlerden olan Çavuşbaşılık, 1836 yılında Divan-ı Deavi Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Babıali'ye intikal eden davalardan bazıları deavi nazırı başkanlığında bu

Ahmed Vefik Efendi'nin deavi nazırlığı sırasında nezarete görülen davaların büyük çoğunluğunu borç meseleleri teşkil etmiştir. Sert mizacını vazifesine yansıtan Ahmed Vefik Efendi dava sahiplerine karşı şiddetli muamelede bulunmuş, kanun hükümlerine uymayan cezalar uygulamıştır¹³⁶. Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi, Ahmed Vefik Efendi'nin deavi nazırlığı hakkında şunları yazmaktadır:

*“Ahmed Vefik Efendi'nin De'âvî Nezâreti'nden azliyle, yerine Masârifât Nâzırı Muhtar Bey... ta'yîn kılındı... Ahmed Vefik Efendi'nin şiddet-i mizâcî erbâb-ı mesâlih ve medyûnlara olan mu'âmele-i bâridesi ifrât üzere olup, halefinin hâli ise, bunun hılâfî idi. Bu iki zâtın zaman-ı nezâretlerinde ikisinden de memnûn ve hoşnûd olanlar olmalarıdır. Fakat cihetleri başkadır, birinden dâyinler, diğlerinden medyûnlar müteşekkir olmak gerekdir.”*¹³⁷

Ahmed Vefik Efendi'nin özellikle borçlulara karşı insafsızca davrandığına dair örnekler mevcuttur. Esnafa olan borcunu ödeyemeyen Şair Mustafa Safvet Efendi'yi borcunu inkar etmediği ve emekli maaşı eline geçtikçe borçlarını ödeyeceğini söylediği halde hapse attırılmıştır¹³⁸. Yine mahkeme kararıyla tespit edilen borçlarını ödemeyen devlet adamlarından birini huzuruna çağırılmış, nezarete hayvanla gelen adamı odasında lafa tutup alıkoymuş ve borçlarını tahsil etmek için hayvanını pazara göndererek sattırılmıştır¹³⁹. Ahmed Vefik Efendi'nin deavi nazırlığında özellikle borçlulara uyguladığı sert tavrı şikayetlere sebep olduğundan 29 Eylül 1857'de bu görevden alınarak Meclis-i Vâlâ azalığına devam etmesine karar verilmiştir¹⁴⁰.

nezarete görülmeye başlanmıştır. Tanzimat reformlarıyla iş yükü artan diğer Babialı kurumlarının davalarını da üstlenen Deavi Nezareti zamanla önem kazanmış, teşrifattaki statüsü yükselmiş ve 1870 yılında lağvedilene kadar teşkilat yapısı gelişmeye devam etmiştir. 1848 yılından itibaren deavi nazırları Meclis-i Vükela toplantılarına katılarak hükümet üyesi olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, ss. 196-206.

¹³⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., Cilt: 2, s. 654.

¹³⁷ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Haz. M. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt: 9, İstanbul 1984, s. 140.

¹³⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 712.

¹³⁹ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, (Haz. Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 181.

¹⁴⁰ BOA. A.MKT.NZD. 237/94 (9 Safer 1274/29 Eylül 1857).

2.5. Paris Büyükelçiliği

Deavi nazırlığından sonra mühim bir vazife alamayan, ancak Meclis-i Vâlâ azalığı devam eden Ahmed Vefik Efendi azalık yine uhdesinde kalmak üzere Aralık 1859'da Paris büyükelçiliğine tayin edilmiştir¹⁴¹. Sultan Abdülmecid tarafından Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Mehmed Cemil Bey'in başka bir göreve tayin edilmesi dolayısıyla yerine Ahmed Vefik Efendi'nin getirildiğine dair Fransa İmparatoru III. Napoleon'a bir name-i hümayun gönderilmiştir. Bu name-i hümayunda Ahmed Vefik Efendi'nin en güvenilir Osmanlı memurlarından olduğu ve Osmanlı ile Fransa dostluğu için gayretle çalışacağından şüphe duyulmaması gerektiği belirtilmiştir¹⁴².

Sultan Abdülmecid'in huzuruna kabul edildikten¹⁴³ sonra yola çıkan Ahmed Vefik Efendi önce Marsilya'ya ulaşmıştır. Burada imparator tarafından görevlendirilen mihmandar ile birlikte kendisini karşılamaya gelen sivil ve askeri memurları kabul etmiştir. İmparator ile bir an önce görüşmek istediğini bildirirse de vali, mevki komutanı, şehir meclisi ve ticaret odası üyeleriyle yapacağı görüşmeler sebebiyle Marsilya'da ikamet etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca vali tarafından hazırlanan salon davetine katılmıştır. Ancak bundan sonra Paris'e gitmek üzere imparator tarafından gönderilen mihmandar refakatinde yola çıkmış ve 18 Şubat 1860'ta Paris'e ulaşmıştır. Ertesi gün tebrik için sefarethaneye gelen bakan ve memurlarla görüşmüş, ardından dışişleri bakanlığına giderek

¹⁴¹ BOA. A.DVN. 148/97 (25 Cemaziyevvel 1276/20 Aralık 1859). Ahmed Vefik Efendi'nin Paris büyükelçiliğine tayin edildiğine dair iradeye incelediğimiz arşiv belgeleri arasında rastlayamadığımızdan tayin tarihini tespit edemedik. En erken tarihi 10 Aralık olarak Ömer Faruk Akün vermektedir: Ömer Faruk Akün, a.g.md., s. 145. Paris büyükelçiliğine tayin edildiğine dair tespit edebildiğimiz en erken tarihli gazete haberleri 21 Aralık 1859'dadır: Journal de Constantinople, 21 Decembre 1859, Nr. 1119. ; Ceride-i Havadis, 26 Cemaziyevvel 1276, Nr. 966. Bir arşiv belgesinde memuriyetinin başlangıç tarihi 18 Aralık (h. 23 Cemaziyevvel 1276) olarak geçmektedir: BOA. HR.MKT. 324/19 (4 Receb 1276/27 Ocak 1860). Ahmed Vefik Efendi'nin Paris büyükelçiliğine tayininde bir sıkıntı yaşandığını Ahmed Cevdet Paşa şöyle yazmaktadır: "...Paris sefâretine dahi Vefik Efendi'nin me'mûriyeti arz ile irâdesi çıkmış idi. Hâlbuki akdemce Paris sefâretine Vefik Efendi'nin me'mûriyeti için ber-mu'tad Fransa devletinden istimzâc etmek üzere Paris'te Devlet-i aliyye maslahatgüzârı bulunan Agob Efendi'ye yazılmış ise de henüz cevâbı gelmemiş idi. Şu hâle göre cevâb vürûdundan evvel icrâsı kaabil olamıyacağından ol gün Vefik Efendi'nin Bâbiâlî'ye dâveti lâzım gelmez iken diğerleriyle beraber o dahi dâvet olunmuş ise de Veli Paşa vak'ası gibi bir çirkin iş olmasın deyu Vefik Efendi'nin me'mûriyeti icrâ olunamayıp iâde kıldı. Elhâsıl Sadrâzam'ın acûl-meşreb olması hasebiyle bunda dahi bir yanlışlık vuku'a geldi ve yine halk içinde "Vefik Efendi dahi kabûl olunmamış, yok Vefik Efendi sefâreti kabûl etmemiş" deyu erâcif tekevün eyledi." : Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir 13-20, (Haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1960, ss. 91-92. Tahran büyükelçiliğinde olduğu gibi Ahmed Vefik Efendi'nin Paris büyükelçiliğine tayin edilmesindeki amacın da İstanbul'dan uzaklaştırılması olduğuna dair bkz.: Hüseyin Çelik, a.g.m., ss. 124-125.

¹⁴² BOA. A.AMD. 92/4 (17 Cemaziyelahir 1276/11 Ocak 1860).

¹⁴³ BOA. İ.HR. 173/9460 (23 Cemaziyelahir 1276/17 Ocak 1860).

elindeki name-i hümayun suretlerini iletmiş ve imparator ile görüşme talebini bildirmiştir. Ahmed Vefik Efendi kendisine gösterilen büyük saygı ve iltifatı Fransa'nın Osmanlı Devleti ile olan dostluğunu ilerletmek istediğinin alameti olarak görmüştür¹⁴⁴. 26 Şubat 1860 günü Fransa İmparatoru III. Napoleon ile görüşen Ahmed Vefik Efendi getirdiği name-i hümayunu teslim ettikten sonra bir konuşma yapmıştır. Yapılan görüşmede imparatorun kendisine gayet yakın davrandığını Babıali'ye bildirmiştir¹⁴⁵.

Kırım Savaşı'nın ardından Paris Antlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devleti Avrupa devletler sistemine entegre olmuştu. Artık bir Avrupa devleti olduğu kabul ediliyordu. Bunun kabulü Avrupalı devletlerin ısrarı üzerine gayrimüslim tebaanın refahının sağlanması için köklü reformların yapılmasının kararlaştırılması ve bu sebeple Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi ile mümkün olmuştu. Osmanlı topraklarında başlayan herhangi bir kargaşa Avrupalı devletlerin ilgisini çekiyor ve Osmanlı Devleti tarafından Islahat Fermanı hükümlerinin yerine getirilmediği bahanesiyle müdahale fırsatı yaratıyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin giriştiği ıslahatlar yakından takip ediliyordu. Ahmed Vefik Efendi böyle bir ortamda Paris büyükelçiliğine tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç işleriyle yakından ilgilenen Fransa'ya karşı devletin haklarını savunacaktır. Bu çerçevede özellikle büyükelçiliği sırasında patlak veren Suriye olayları nedeniyle Fransa tarafından bölgeye asker sevk edilmesi için Paris'te yapılan görüşmelerde önemli rol oynamıştır.

2.5.1. Suriye Krizine Dair Paris'te Yapılan Müzakerelerdeki Rolü

Islahat Fermanı'nın Hıristiyanları hukuki olarak Müslümanlarla eşit hale getirmesi Müslümanların tepkisine neden olmuştu. 1858'de başlayan Cidde olaylarında Müslümanlar Hristiyan halk üzerine yürümüşler ve büyük bir dini kavga başlamıştı. Çıkan kargaşada kendi tebaalarını korumak isteyen Fransız konsolosu ile İngiliz konsolos yardımcısı da öldürülmüştü. Olayların bu şekilde büyümesi özellikle İngiltere ve Fransa kamuoyunda büyük bir heyecana neden olmuştu. Bu sebeple iki devlet birlikte hareket etmeye karar

¹⁴⁴ BOA. İ.HR. 174/9511, Lef 1 (19 Şubat 1860). ; BOA. İ.HR. 174/9534, Lef 1 (2 Şaban 1276/24 Şubat 1860).

¹⁴⁵ BOA. İ.HR. 174/9539, Lef 1 (9 Şaban 1276/2 Mart 1860).

vermişler ve Cidde önüne savaş gemileri göndererek şehri topa tutmuşlardı. Kanlı olayların sorumluları olarak on kişiyi idam etmişlerdi. İngiltere ve Fransa'nın bu müdahalesi Müslüman halkın infialine ve zaten rekabet halinde bulunan Müslüman Dürziler ile Katolik Maruniler arasında büyük çatışmalara neden olmuştu. Mayıs 1860'tan itibaren Suriye ve Lübnan'da Hıristiyanlara karşı katliama başlanmıştı¹⁴⁶.

Suriye ve Lübnan'daki olaylar Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Bu sebeple Babıali tarafından hem isyanların bastırılması ve düzenin sağlanması, hem de bu meselenin Osmanlı Devleti'nin dahili meselesi olmaktan çıkarılarak Avrupa devletlerinin müdahale etmek istemesi ihtimalinin engellenmesi amacıyla bölgeye olağanüstü yetkilerle Hariciye Nazırı Keçecizade Mehmed Fuad Paşa gönderilmiştir¹⁴⁷. Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere rağmen Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenen Fransa bu olaylar ile birlikte Suriye'ye müdahale etme fırsatı bulmuştur. Fakat tek taraflı bir askeri müdahaleden çekindiği için bu müdahalenin Babıali'nin rızası alındıktan sonra Avrupa devletleri tarafından ortak şekilde yapılmasını teklif etmiş ve bunun için gerekli diplomatik faaliyetlere girişilmiştir. Suriye'deki olayların Avrupa kamuoyunda yarattığı heyecanı gören İngiltere istemeyerek de olsa Fransa'nın bu teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır¹⁴⁸.

Suriye olaylarının yarattığı heyecanın Paris gazetelerindeki yayınların etkisiyle daha da arttırılmaya çalışıldığını gören Ahmed Vefik Efendi Fransa'nın bölgeye asker sevk etmek istediğini Babıali'ye haber vermiştir¹⁴⁹. Fransa'nın teklifinin diğer devletler tarafından da kabul edilmesi üzerine Suriye'ye Avrupa askeri sevkine Osmanlı Devleti tarafından onay verilmiştir. Bu sebeple Paris'te yapılacak sözleşmenin hazırlanması ve imzalanması için Ahmed Vefik Efendi görevlendirilmiştir¹⁵⁰. Babıali tarafından Ahmed Vefik Efendi'ye sözleşme metninin hazırlanmasında izlemesi gereken yola dair bir talimat

¹⁴⁶ Enver Ziya Karal, a.g.e., ss. 32-34.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 35.

¹⁴⁸ A. Halûk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, ss. 56-61.

¹⁴⁹ BOA. İ.HR. 178/9794, Lef 1 (29 Muharrem 1277/17 Ağustos 1860).

¹⁵⁰ BOA. A.DVNS.NMH.d. Defter nr. 12, Hüküm nr. 228, s. 261 (Evahir-i Muharrem 1277/8-17 Ağustos 1860).

gönderilmiştir. Bu talimata göre; Avrupalı devletler tarafından gönderilecek asker sayısı Fuad Paşa tarafından alınan tedbirler dolayısıyla Suriye'deki durumun yatıştığı göz önünde tutularak kararlaştırılmalıdır. Ayrıca yollanacak askeri birliklerin mutlaka Osmanlı görevlileriyle mutabakat halinde hareket etmesi ve askeri birliklerin geri çekilme zamanının açık olarak belirtilmesi şartları hazırlanacak sözleşme metninde yer almalıdır. Osmanlı, İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya'nın Suriye'ye asker sevkine dair sözleşmeyi hazırlamakla görevlendirilen Paris elçileri 26 Temmuz 1860 günü Fransa Dışişleri Bakanı Thouvenel başkanlığında toplanmışlardır. Fakat Ahmed Vefik Efendi sözleşmenin hazırlanması için Babıali'den talimat almış olmasına rağmen bunu inkar ederek görüşmelere dahil olamayacağını ileri sürmüştür. Bu sebeple toplantıdan bir sonuç alınamamıştır¹⁵¹.

Ahmed Vefik Efendi'nin burada takındığı tavır sözleşmenin imzalanmasını ertelemek içindir. Bölgeye gönderilen Fuad Paşa tarafından alınan tedbirlerin neticesi görüldükten sonra bunun Avrupa kamuoyunda duyurulması ve böylece Suriye konusundaki heyecanın yatışması için zaman kazanmak ve yapılacak müdahalenin hafifletilmesini sağlamak istemiştir¹⁵². Ahmed Vefik Efendi'nin Suriye'ye asker sevk edilmesine karşı olduğu anlaşılmaktadır¹⁵³. Osmanlı Devleti tarafından bölgeye Fuad Paşa ile birlikte güvenliği sağlayacak miktarda asker gönderilmiş olduğundan Fransa'nın Suriye'ye müdahale etmesine gerek kalmadığını ve yabancı kuvvetler gönderilmesinin Suriye'deki durumu daha da karıştıracığını düşünmektedir. Bu nedenlerle görüşmeleri erteleyerek zaman kazanmak isteyen Ahmed Vefik Efendi'yi görüşmeye zorlamak için yapılan çalışmalar sonuçsuz kalmış ve toplantı 30 Temmuz'a ertelenmiştir¹⁵⁴.

30 Temmuz 1860 günü yapılan toplantıda ilk olarak Suriye'ye sevk edilecek askerin miktarı tartışma konusu olmuştur. Suriye'ye gönderilecek kuvvetin 12.000 kişiden

¹⁵¹ A. Halûk Ülman, a.g.e., ss. 65-66.

¹⁵² BOA. İ.HR. 178/9794, Lef 1 (29 Muharrem 1277/17 Ağustos 1860).

¹⁵³ Ali Suavi, Ahmed Vefik Efendi'nin Fransa Dışişleri Bakanı Thouvenel'e "*Eğer Fuad Paşa'nın yerine, ben Beyrut'da buluna idim; umûr-ı dâhiliyemize müdâhale etmek üzere gelen Fransız askerini süngü ile karşıladım.*" dediğini yazmaktadır: Ali Suavi, *Âli Paşa'nın Siyâseti*, Matbaa-i Artin Asaduryan ve Mahdumları, İstanbul 1325, s. 20.

¹⁵⁴ A. Halûk Ülman, a.g.e., s. 66. Zaman kazanmayı amaçlayan Ahmed Vefik Efendi 26 Temmuz'daki görüşmeden sonra Paris'te birkaç günlüğüne ortadan kaybolmuştur: Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 184. ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 655.

oluşmasına, ancak Fuad Paşa'nın aldığı tedbirlerle bölgede büyük oranda asayiş sağlandığından şimdilik bu kuvvetin yarısının Fransa tarafından gönderilmesine ve ileride diğer yarısının gönderilmesi lazım gelirse bunu sözleşmeye katılan devletlerden hangisinin üstleneceğinin Osmanlı Devleti ile görüşülerek belirlenmesine karar verilmiştir. İkinci tartışma konusu gönderilecek askeri kuvvetin başındaki kumandanın hareket tarzı olmuştur. Yapılan tartışmalar sonucunda gönderilecek kumandanın Fuad Paşa'nın onayı ve bilgisi dahilinde hareket etmesi kabul edilmiştir. Müdahalenin süresi ile ilgili hususta ise kayda değer bir tartışma yaşanmamıştır. Varılan anlaşmaya göre Suriye'de barış ve güven ortamının sağlanması için müdahale süresinin altı ay ile sınırlandırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca sözleşmeye imza koyan devletler alınan tedbirleri desteklemek için Suriye kıyılarına deniz kuvveti gönderebilecek ve gönderilecek Fransız kuvvetlerinin levazımını Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktır. Bu görüşmelerde Thouvenel'in isteklerine karşı Ahmed Vefik Efendi ve İngiliz temsilcisi Earl Cowley'nin birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Yapılan görüşmelerde bu noktalarda mutabakata varılmakla birlikte krize neden olabilecek önemli bir tartışma da yaşanmıştır. Rus temsilcisi General Kisseleff görüşmelerin kesilmesine neden olabilecek bir teklif ortaya atmıştır. Buna göre; Osmanlı topraklarında yaşayan diğer Hıristiyanlardan benzer şekilde yardım talep edildiği takdirde sözleşme hükümlerinin böyle durumlarda da uygulanmasını içeren bir madde sözleşmeye eklenmeli veya buna dair ayrı bir protokol yapılmalıdır. Rus temsilci diğer temsilciler teklifini kabul etmezlerse sözleşmeyi imzalamayacağını söylemiştir. Ahmed Vefik Efendi Kisseleff'in teklifini duyunca şiddetli tepki göstermiştir. Teklifin açıkça Osmanlı padişahının egemenlik haklarına karşı bir hakaret olduğunu ve eğer bu konuda ısrar edilirse o zaman da kendisinin sözleşmeyi imzalamayacağını bildirmiştir. Earl Cowley'nin de Ahmed Vefik Efendi'ye destek olması üzerine Thouvenel duruma müdahale etmiş ve Kisseleff teklifinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Sonuçta 3 Ağustos 1860'ta kararlaştırılan esaslar üzerine altı madde halinde bir önsözleşme hazırlanmış, hükümetlerin onayı alındıktan sonra 5 Eylül'de imzalanan sözleşme yürürlüğe girmiştir¹⁵⁵.

Fransa Dışişleri Bakanı Thouvenel tarafından elçilerin görüşmeye çağırıldığı 26 Temmuz günü Fransa'nın bir olupbitti ile bölgeye asker sevk etmeye kalkışması üzerine devleti tarafından talimat aldığı halde bunu inkar eden Ahmed Vefik Efendi'nin görüşmeyi

¹⁵⁵ A. Halûk Ülman, a.g.e., ss. 66-71. Sözleşme maddeleri için bkz.: BOA. A.DVNS.NMH.d. Defter nr. 12, Hüküm nr. 230, ss. 261-262 (tarihsiz).

kabul etmemesi ve ardından da katıldığı görüşmeleri sürüncemeye sokması gerekli tedbirlerin alınması için Fuad Paşa'ya 15 güne yakın bir süre kazandırmıştır. Önsözleşmenin hazırlanmasıyla birlikte 4 Ağustos 1860 günü 6.000 Fransız askerinin Suriye'ye gitmek üzere Marsilya'dan hareket etmesi için emir verilmiş ve bu askeri kuvvet ancak 8 Ağustos'ta yola çıkabilmiştir¹⁵⁶. Ahmed Vefik Efendi'nin Fransa tarafından Suriye'ye asker sevk edilmesinin ertelenmesi için takındığı tavır Fuad Paşa'nın bölgede gerekli tedbirleri alması ve bunun neticelerinin görülerek bölgede güvenliğin sağlanması için zaman kazandırmıştır. Bu sayede Avrupalı devletlerin Suriye'ye gerçekleştirecekleri müdahalenin hafifletilmesi sağlanmıştır.

Ahmed Vefik Efendi'nin Paris büyükelçiliği 21 Ocak 1861'de sona ermiş¹⁵⁷ fakat Paris'te kalmaya devam etmiştir. Bu sırada Fransa tarafından Suriye'ye gönderilmiş olan askeri kuvvetin 6 ay sonunda ikamet süresi uzatılmak istenmiştir. Bu görüşmelerin yapılması için Ahmed Vefik Efendi görevlendirilmiştir. Babıali'den Ahmed Vefik Efendi'ye gönderilen talimatta Osmanlı Devleti'ne yardım amacıyla Fransa tarafından sevk olunan askeri kuvvet için teşekkür edildiği, bölgede asayişin sağlandığı ve bu sebeple Fransız kuvvetlerinin Mayıs ayında bölgeden çekilmesi gerektiği bildirilmiştir¹⁵⁸. 19 Şubat 1861'de yapılan görüşmelerde Ahmed Vefik Efendi ve Earl Cowley Fransız kuvvetlerinin 1 Mayıs'ta tahliye edilmesini sağlamak istemişler, fakat Fransa Dışişleri Bakanı Thouvenel'in bu tarihi erken bularak kabul etmemesi üzerine başarı sağlayamamışlar ve toplantı sonuçsuz kalarak dağılmıştır¹⁵⁹. 15 Mart 1861'de yapılan toplantıda ise Fransız kuvvetinin tahliyesinin 5 Haziran'da tamamlanmasına karar verilmiştir¹⁶⁰. Buna dair sözleşmenin 19 Mart 1861 günü imzalanması için de Ahmed Vefik Efendi'ye mezuniyet verilmiştir¹⁶¹. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin Paris'teki temsilcisi Ahmed Vefik Efendi Fransa'nın Suriye'ye müdahale girişimi sürecinde yapılan görüşmelerde önemli rol oynamış, görevi sona erdikten sonra da Fransız kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi için çalışmıştır.

¹⁵⁶ BOA. İ.HR. 178/9794, Lef 1 (29 Muharrem 1277/17 Ağustos 1860).

¹⁵⁷ BOA. İ.MMS. 21/915 (9 Receb 1277/21 Ocak 1861).

¹⁵⁸ BOA. İ.MMS. 21/935-2, Lef 2 (tarihsiz).

¹⁵⁹ A. Halûk Ülman, a.g.e., ss. 114-115.

¹⁶⁰ BOA. İ.HR. 183/10173, Lef 1 (4 Ramazan 1277/16 Mart 1861).

¹⁶¹ BOA. İ.HR. 183/10165, Lef 2 (10 Ramazan 1277/22 Mart 1861).

2.5.2. Osmanlı Devleti'ne Dış Borç Bulma Teşebbüsleri

Ahmed Vefik Efendi'nin Paris'te gerçekleştirilmesi gereken önemli görevlerinden birisi Osmanlı Devleti'nin borç alacağı bir kaynak bulunması olmuştur. Kırım Savaşı ile birlikte ilk defa dış borçlanmaya giden Osmanlı Devleti mali sıkıntılar büyüdükçe ilerleyen süreçte de dış borçlanmaya devam etmiştir. 1860 yılına gelindiğinde Londra ve Paris piyasalarında yeni borç arayışlarına başlanmış ve Londra'daki girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine borç bulma ümitleri Paris'te yoğunlaşmıştır¹⁶². Borç bulma çalışmaları da Osmanlı Devleti'nin Paris büyükelçisi Ahmed Vefik Efendi tarafından yürütülmüştür.

Fransa hükümetinin garantisi sağlanmadan piyasalardan borç alma imkanı olmadığından, her fırsatta Fransa Dışişleri Bakanı Thouvenel ile görüşen Ahmed Vefik Efendi Osmanlı Devleti tarafından alınan mali tedbirleri anlatarak güven kazanmaya çalışmıştır¹⁶³. Suriye'ye asker sevki için yapılan görüşmelerde dahi devletinin içinde bulunduğu mali sıkıntıları ısrarla vurgulamış ve yaptığı borç görüşmelerinden sonuç alınabilmesi için destek istemiştir. Fransa'nın bu konuda desteğe yanaşmamasına rağmen ümidini kaybetmeyen Ahmed Vefik Efendi borç meselesini sonuçlandırmak için gerekirse ömrünü dahi feda edeceğini Babıali'ye bildirmiştir¹⁶⁴. Bu sırada Paris sefaretine gelen bir sarraf, Ahmed Vefik Efendi'ye sunduğu şartlar dahilinde Osmanlı Devleti'ne 25 milyon frank borç verebileceğini iletmış, fakat şartlar ağır bulunduğu için bu teklif kabul görmemiştir¹⁶⁵.

Ahmed Vefik Efendi'nin Paris'te borç arama teşebbüslerinden faydalı bir sonuç alınamamıştır. Görüşülen bankerlerden yalnızca ikisi Osmanlı Devleti'ne borç vermeyi kabul etmişler, fakat bu girişim Fransız hükümetinin engellemesi üzerine sonuçsuz

¹⁶² Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, "Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mirés Borçlanması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 45, 2007, ss. 81-87.

¹⁶³ BOA. İ.HR. 177/9732, Lef 1 (17 Zilhicce 1276/6 Temmuz 1860).

¹⁶⁴ BOA. İ.HR. 178/9794, Lef 3 (Selh-i Muharrem 1277/17 Ağustos 1860).

¹⁶⁵ BOA. HR.MKT. 344/95, Lef 4 (29 Zilhicce 1276/18 Temmuz 1860).

kalmıştır¹⁶⁶. Ahmed Vefik Efendi'nin Fransız hükümeti nezdindeki bütün çabalarına rağmen Dışişleri Bakanı Thouvenel tarafından Fransa'nın borçlanmaya taahhüt vermekten geri duracağı ve Osmanlı Devleti'nin başının çaresine bakması gerektiği kesin bir dille bildirilmiştir¹⁶⁷.

Fransızların Osmanlı Devleti'nin borçlanma girişimine destek olmaması daha sonra fiyaskoyla sonuçlanacak olan Mirés borçlanmasının imzalanmasına neden olmuştur. Fakat bu girişim de Mirés'nin çeşitli Avrupa şehirlerinde kamuya açtığı tahvillerin rağbet görmemesi ve bu kişinin yolsuzluk iddialarıyla bir süre sonra tutuklanması üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Mirés'nin tutuklanmasıyla borçlanma yarım kalmış; Londra, Paris ve İstanbul'da mali krizler yaşanmış ve birçok şirket iflas etmiştir¹⁶⁸. Daha önce Mirés borçlanmasının sekteye uğramaması için Fransa adalet bakanı ile görüşerek ve Mirés'yi de ikaz ederek tutuklanmasını engellemek isteyen Ahmed Vefik Efendi¹⁶⁹, tutuklama ve soruşturmanın derinleşmesi üzerine ise ödemelerin gerçekleştirilmesi için çalışmıştır.

Soruşturma devam ettiği sırada borçlanma kayıtlarına ulaşmakta zorluk çekilmiş, fakat bizzat Ahmed Vefik Efendi'nin girişimiyle Mirés şirketinin hesapları elde edilmiştir. Hesaplar üzerinde yapılan incelemeler sonucunda Mirés tarafından kamuya satılan tahvillerle 32 milyon frank elde edildiği, bu rakamdan daha önce teslim edilen 25 milyon düşüldüğünde Osmanlı Devleti'nin 7 milyon franklık bir borç daha elde edebileceği tespit edilmiştir. Ahmed Vefik Efendi tahvillerin başka şirkete aktararak satılabileceğini, böylece Mirés'nin iflasını açıklamasına gerek olmayacağını ve bu tutarın alınabileceğini düşünmüştür. Fakat tahvil aktarımının gerçekleşmesi ve paranın Osmanlı Devleti eline geçebilmesi için Fransız hükümetinin tahvilleri satışa çıkaracak şirketlere garanti vermesi gerekmektedir. Fransız hükümetinin bu konuda Osmanlı Devleti'ne yardım etmeme ısrarı ise devam etmektedir. Bu sebeple Ahmed Vefik Efendi bizzat İmparator III. Napoleon ile görüşerek borç konusunda uzun zamandır yaptığı çalışmaları anlatmış ve Fransız

¹⁶⁶ Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, a.g.m., ss. 88-90.

¹⁶⁷ BOA. HR.SYS. 464/21, Lef 1 (7 Rebiülevvel 1277/23 Eylül 1860).

¹⁶⁸ Saif Açıba, *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)*, Vadi Yayınları, Ankara 2004, s. 65. ; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, a.g.m., ss. 96-98.

¹⁶⁹ BOA. İ.HR. 332/21400, Lef 1 (7 Receb 1277/19 Ocak 1861).

hükümetinin bu konudaki engellemelerini şikayet etmiştir. İmparatorun müdahalesi sonucunda bu tutarın alınması gerçekleşmiştir¹⁷⁰.

2.5.3. Diğer İcraatları ve Görevinin Sona Ermesi

Gençliğinde babası ile birlikte geldiği Paris'te eğitim alan Ahmed Vefik Efendi büyükelçiliği süresince buradaki Osmanlı öğrencileriyle yakından ilgilenmiştir. Osmanlı Devleti tarafından Paris'te açılmış olan Mekteb-i Osmani'nin işleyişiyle meşgul olmuştur. 18 Mart 1860 günü mektebin denetimi için oluşturulan komisyona başkanlık etmiştir¹⁷¹. Öğrencilere dair şikayetlerle bizzat ilgilenmiş ve seviyelerini tespit etmek için zaman zaman imtihanlarına nezaret etmiştir¹⁷².

Suriye krizinde görüldüğü gibi diğer Avrupa devletleri ile birlikte Fransa, Ahmed Vefik Efendi'nin büyükelçiliği döneminde Osmanlı Devleti'nin dahili meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Ahmed Vefik Efendi Paris'e ulaştıktan bir süre sonra Fransız basınında İstanbul'da ihtilal meydana geldiğine dair yalan haberler yayınlanmaya başlanmıştır. Bu haberlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale maksadıyla Avrupa kamuoyunda heyecan yaratmaya dönük olduğunu bilen Ahmed Vefik Efendi hem basın aracılığıyla, hem de Fransız hükümeti nezdinde Osmanlı Devleti'nin kargaşa içinde olduğu algısını engellemeye çalışmıştır¹⁷³.

Rusya'nın Rumeli'de Hıristiyan Osmanlı tebaasının zulme uğradığını iddia ederek bunun engellenmesini talep etmesi üzerine Avrupa devletleri tarafından bir komisyon kurularak teftiş amacıyla bölgeye gönderilmesi teklif edilmiştir. Osmanlı Devleti bu teklifi reddederek bizzat Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı Rumeli teftişi için görevlendirmiştir¹⁷⁴. Sadrazamın Rumeli'de gerçekleştirdiği teftişe ve alınacak tedbirlere dair raporlar Babıali tarafından Ahmed Vefik Efendi'ye gönderilmiştir. Ahmed Vefik

¹⁷⁰ Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar , a.g.m., ss. 99-100.

¹⁷¹ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 29.

¹⁷² BOA. HR.İD. 1378/4, Lef 1 (25 Temmuz 1860), Lef 2 (18 Şevval 1276/9 Mayıs 1860).

¹⁷³ BOA. İ.HR. 174/9553, Lef 1 (16 Şaban 1276/9 Mart 1860).

¹⁷⁴ Yonca Köksal ve Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2007, ss. 19-20.

Efendi bu raporları Fransa Dışişleri Bakanı Thouvenel'e ileterek Osmanlı tebaasının refahı için çalışıldığını bildirmiştir. Böylece Rusya'nın çıkardığı bu meselede Fransa'nın Osmanlı Devleti aleyhine baskı ve müdahale teşebbüslerini engellemek istemiştir¹⁷⁵.

Ahmed Vefik Efendi'nin Paris büyükelçiliği 21 Ocak 1861'de sona ermiştir. Görevden alınmasının gerekçesi Ahmed Vefik Efendi'nin "*umûr-ı sefâret ve politikanın hüsn-i cereyânına muvaffak olamaması*" ve Paris'te bulunacak Osmanlı sefirinin iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerini sürdürebilecek bir kişi olması gerektiğidir. Bu sebeple yerine daha önce Paris kabinesiyle uyum içinde çalışan Veliyyüddin Paşa atanmıştır¹⁷⁶. Paris büyükelçiliğine tayin edildiğinde Meclis-i Vâlâ azalığı uhdesinde bırakılan¹⁷⁷ Ahmed Vefik Efendi dönüşünde yine Meclis-i Vâlâ azalığına devam etmiştir¹⁷⁸.

Çeşitli anekdotlarla anlatılan Ahmed Vefik Efendi ve Fransa İmparatoru III. Napoleon ilişkisi Babıali'nin görevden alma kararını açıklar niteliktedir. Belgelerle de sabit olduğu gibi Suriye meselesinde Fransa'nın bölgeye müdahale etmesine karşı çıkması üzerine III. Napoleon'un kendisine "cidden vatanperversiniz fakat diplomat değilsiniz" dediği rivayet edilmektedir. Yine bir rivayete göre Suriye meselesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin çatırdadığını söyleyen III. Napoleon'a asıl çatırdayanın Fransa olduğunu söylemiş, imparatora verdiği bu cevap için kendisini tebrik eden İngiliz elçisine de "Bu cevabı siz verebilirdiniz. Zira devletinizin, sizi himaye edeceği şüphesizdir. Benim devletim ise ehemmiyetsiz bir şikayet vukuunda beni azl eder." demiştir. Nitekim her meselede gerekirse aşırıya kaçarak devletinin menfaatlerini koruyan Ahmed Vefik Efendi'nin Paris'ten çağrılmasını III. Napoleon istemiştir¹⁷⁹.

2.6. Evkaf-ı Hümayun Nazırlığı

¹⁷⁵ BOA. İ.HR. 180/9977, Lef 1 (3 Cemaziyelevvel 1277/17 Kasım 1860).

¹⁷⁶ BOA. İ.MMS. 21/915 (9 Receb 1277/21 Ocak 1861).

¹⁷⁷ BOA. A.DVN. 148/97 (25 Cemaziyelevvel 1276/20 Aralık 1859).

¹⁷⁸ BOA. İ.MMS. 22/956 (11 Zilkade 1277/21 Mayıs 1861).

¹⁷⁹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., ss. 655-658.

Paris büyükelçiliği sona erdikten sonra İstanbul'a dönen ve bir süre Meclis-i Vâlâ azalığına devam eden Ahmed Vefik Efendi 23 Kasım 1861 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne tayin edilmiştir¹⁸⁰. Ertesi gün yeni vazifesi için teşekkürlerini sunmak üzere mabeyn-i hümayuna gitmiş ve Sultan Abdülaziz ile görüşmüştür¹⁸¹.

Ahmed Vefik Efendi'nin evkaf nazırlığındaki ilk icraatı her sene padişah tarafından kutsal topraklara gönderilmesi âdet olan surre için İstanbul'a gelen Haremeyn (Mekke ve Medine) ahalisinin Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden almakta oldukları ikramiyeyi kesmek olmuştur¹⁸². Ahmed Vefik Efendi ikramiyelerini talep etmek için nezarete gelenlere bundan böyle ikramiye verilmeyeceğini ve içlerinden talep eden olursa sürgün veya hapis ile cezalandırılacaklarını söylemiştir. İstanbul'daki hanlarda konaklayan Haremeyn ahali parasız kalınca sefaletе düşmüş ve bu hareketinden dolayı Ahmed Vefik Efendi'yi Babıali'ye şikayet etmişlerdir¹⁸³. Daha sonra ahalinin ikramiyesinin ödenmesi için kendisine gönderilen yazıya evkaf-ı hümayun hazinesinin bu işe bulaştırılmaması, ahaliye verilecek bir akçe dahi olmadığı cevabını vermiştir¹⁸⁴.

Ahmed Vefik Efendi'nin aldığı karar başında bulunduğu evkaf hazinesini düzene sokmak istediğini göstermektedir. Bu sebeple başka tasarruf tedbirleri de almaya çalışmıştır. Saliye, kapama ve balmumu parası adı altında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne ayrılmış olan tutar ile memur ve katiplere maaşları haricinde verilmesi âdet olan para ve hediyelerin kaldırılmasını ve buradan yapılacak tasarrufun devlet hazinesine kalmasını istemiştir¹⁸⁵. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali sıkıntıyı bilen Ahmed Vefik Efendi'nin hazineyi gereksiz harcamalardan alıkoymak için almaya çalıştığı bu tedbirler, Paris büyükelçiliğinde dış borç bulabilmek için verdiği mücadele de hatıra getirildiği zaman daha fazla anlam kazanmaktadır. Nitekim 18 Ocak 1862'de devlet hazinesi

¹⁸⁰ BOA. İ.DH. 481/32393 (20 Cemaziyevvel 1278/23 Kasım 1861). ; Tercüman-ı Ahval, 21 Cemaziyevvel 1278, Nr. 109. Sultan II. Mahmud tarafından dağıtık olan vakıf sisteminin tek elden idare edilmesi için teşkil edilen Evkaf-ı Hümayun Nezareti zamanla çeşitli nezaretleri de bünyesine katarak gelişmiş, evkaf nazırı 1838 yılında Meclis-i Vükela'ya dahil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümayun Nezâreti", *TDVİA*, Cilt: 11, İstanbul 1995, ss. 521-524. ; Ali Akyıldız, a.g.e., ss. 171-196.

¹⁸¹ Tercüman-ı Ahval, 23 Cemaziyevvel 1278, Nr. 110.

¹⁸² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., ss. 660-661.

¹⁸³ BOA. A.DVN. 175/44 (11 Cemaziyelahir 1278/14 Aralık 1861).

¹⁸⁴ BOA. A.MKT.NZD. 408/77 (17 Ramazan 1278/18 Mart 1862).

¹⁸⁵ BOA. İ.DH. 488/33007 (25 Şevval 1278/25 Nisan 1862).

borçlarının düzenlenmesi için bir komisyon kurulmasına karar verildiğinde evkaf nazırı olarak Ahmed Vefik Efendi'nin de bu komisyonda görev alması istenmiştir¹⁸⁶.

Ahmed Vefik Efendi'nin evkaf nazırlığında gerçekleştirdiği önemli faaliyetlerden birisi Süleymaniye Camii'nin restore edilerek yeniden ibadete açılmasıdır. Süleymaniye Camii'nin restorasyon çalışmaları Ahmed Vefik Efendi'nin evkaf nazırlığından bir süre önce başlatılmış, onun nazırlığa tayiniyle birlikte ramazan ayı yaklaştığından camiin ibadete açılabilmesi için yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Ahmed Vefik Efendi tarafından camiin kısmen ibadete hazır hale getirildiğinin bildirilmesi üzerine Sultan Abdülaziz tarafından 14 Şubat 1862 (h. 15 Şaban 1278) günü cuma selamlığının Süleymaniye Camii'nde yapılarak açılışın gerçekleştirilmesine karar verilmiştir¹⁸⁷. Cami açılarak cuma namazı kılındıktan sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi ziyaret edilmiş, ardından restorasyonu tamamlanan mahalleri bizzat gezerek teftiş eden Sultan Abdülaziz tarafından, yapılan çalışmalar takdir edilmiştir¹⁸⁸. Süleymaniye Camii'nde yapılan çalışmalar için teşekkür edilmek üzere saraya davet edilen Ahmed Vefik Efendi padişahın huzuruna kabul edilmiş ve kendisine ikinci rütbeden osmanî nişanı verilmiştir¹⁸⁹.

Ahmed Vefik Efendi'nin evkaf nazırlığı altı ay kadar sürmüş, 29 Mayıs 1862'de sona ermiştir. Nezaretten alınan Ahmed Vefik Efendi o sırada kurulması kararlaştırılan Divan-ı Ali-i Muhasebe'nin riyasetine getirilmiştir. Yerine Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne tayin edilen Hakkı Bey'e Ahmed Vefik Efendi döneminde teşebbüs edilen ıslahatın ve sergilenen iyi idarenin devamı için çalışmasının vurgulanması¹⁹⁰, Ahmed Vefik Efendi'nin nazırlığı sırasındaki faaliyetlerinden dolayı Babıali ve padişahın memnun olduğunu

¹⁸⁶ BOA. A.MKT.NZD. 393/10 (17 Receb 1278/18 Ocak 1862). “*Mâliye ve devâ'ir-i sâ'ire duyûn-ı vâkı'asının müceddeden mu'âyene ve teftîşiyle dört kısma taksîmi zımında bir komisyon teşkil olunduğu ve işbu komisyona 'Atûfetlü Ahmed Vefik Efendi hazretleriyle Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı 'Adliyye a'zâsından 'Atûfetlü Subhi Beyefendi ve Faziletlü Cevdet Efendi hazerâtının a'zâ olarak nasb ve ta'yîn buyurulmuş oldukları mesmû'muz olmuştur.*”: Tercüman-ı Ahval, 29 Receb 1278, Nr. 138.

¹⁸⁷ BOA. İ.DH. 485/32721 (8 Şaban 1278/8 Şubat 1862).

¹⁸⁸ Takvim-i Vekayi, 18 Şaban 1278, Nr. 631.

¹⁸⁹ BOA. İ.DH. 485/32763 (16 Şaban 1278/16 Şubat 1862). ; Takvim-i Vekayi, 18 Şaban 1278, Nr. 631. ; Tercüman-ı Ahval, 17 Şaban 1278, Nr. 145. Ahmed Vefik Efendi bu sıralarda Maarif Nazırı Kemal Paşa ve Cevdet Efendi ile birlikte oluşturulan komisyonda Takvim-i Vekayi'nin düzenli şekilde çıkarılması için de çalışmıştır: Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anivis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Haz. M. Münir Aktepe), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 10, Ankara 1988, ss. 28-29.

¹⁹⁰ BOA. İ.DH. 490/33173 (Selh-i Zilkade 1278/29 Mayıs 1862).

göstermektedir. Evkaf nazırlığı sırasında tasarruf için gayretle çalışan Ahmed Vefik Efendi'nin aldığı katı tedbirler ile birçok kişinin de nefretini kazandığı muhakkaktır¹⁹¹.

2.7. Divan-ı Ali-i Muhasebe Reisliği ve Belgrad'a Gönderilmesi

Ahmed Vefik Efendi daha önce Paris büyükelçisi iken Osmanlı Devleti'nde teşebbüs edilen mali ıslahatlarla yakından ilgilenmiş, yapılan bu ıslahatları Fransız hükümetiyle paylaşarak dış borç bulabilmek için destek istemiştir. Paris'ten döndükten bir süre sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne tayin edilmiştir. Bu görevdeyken gereksiz gördüğü nezaret masraflarını azaltmaya çalışmış, devlet hazinesinde de tasarrufa gidilmesi için teşebbüslerde bulunmuştur.

1862 yılının ocak ayından itibaren Sultan Abdülaziz ve Sadrazam Keçecizade Mehmed Fuad Paşa'nın girişimleriyle devlet maliyesinin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulabilmesi için yeni reformlara girişilmeye başlanmıştır¹⁹². Bu sırada evkaf nazırı olan Ahmed Vefik Efendi de ıslahat çalışmalarına katılmış, borç ödemelerinin planlanması için kurulan komisyonlarda Babıali'nin isteğiyle görev yapmıştır. Hazine borçlarının düzenlenmesi için 18 Ocak 1862'de kurulan komisyonda yer almıştır¹⁹³. 11 Mayıs 1862 tarihinde sadarete kaimenin kaldırılmasında izlenecek yola dair yapılan görüşmelere katılmıştır¹⁹⁴. Yine Osmanlı Devleti borçlarının düzene sokulması ve ödemelerin planlanması için kurulan bir komisyonun başkanlığına Evkaf-ı Hümayun Nazırı Ahmed Vefik Efendi getirilmiştir¹⁹⁵.

¹⁹¹ Ahmed Vefik Efendi'nin bu vazifesi sırasında tarikatlarla dahi karşı karşıya geldiği anlaşılmaktadır. Galata Mevlevihanesi'nin gelirlerinin ödenmemesi sebebiyle Evkaf Nazırı Ahmed Vefik Efendi'ye başvuran Şeyh Kudretullah Efendi isteklerinin reddedilmesi üzerine Ahmed Vefik Efendi'ye "Seni Hz. Mevlana'ya havale ettim." demiş, Ahmed Vefik Efendi ise "Ben de seni Hz. Mevla'ya havale ettim." cevabını vermiştir: Mustafa Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt: 4, İstanbul 1985, s. 986.

¹⁹² Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 121.

¹⁹³ BOA. A.MKT.NZD. 393/10 (17 Receb 1278/18 Ocak 1862). ; Tercüman-ı Ahval, 29 Receb 1278, Nr. 138.

¹⁹⁴ BOA. HR.TO. 507/11 (16 Zilkade 1278/15 Mayıs 1862). Kaimenin kaldırılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Akyıldız, a.g.e., ss. 121-135.

¹⁹⁵ Ruzname-i Ceride-i Havadis, 23 Zilkade 1278, Nr. 389.

Tanzimat devri devlet adamlarının en belirgin özelliklerinden olan çok yönlülük Ahmed Vefik Efendi’de açıkça görünmektedir. Daha önce diploması kurallarına uymayan sert mizacına rağmen Tahran ve Paris büyükelçilikleriyle hariciye alanında sivrilen Ahmed Vefik Efendi, evkaf nazırlığından itibaren ise maliyeci olarak bürokraside görevler üstlenmeye başlamıştır.

2.7.1. Divan-ı Ali-i Muhasebe Reisliği

Devletin içinde bulunduğu mali sıkıntıdan kurtulması için maliye idaresinde denge politikasının sağlanması, devlet giderlerinin geliri aşmayacak şekilde planlanması ve hazırlanan bütçeye sadık kalınarak hazinenin açık vermemesi gerektiğinden bunun kontrolü için yüksek mahkeme şeklinde bir kurumun teşkiline karar verilmiştir. Bu sebeple Divan-ı Ali-i Muhasebe kurulmuştur. Evkaf nazırlığı sırasında birçok mali çalışmaya dahil olan Ahmed Vefik Efendi 29 Mayıs 1862’de bu görevden alınmış ve “*dirâyet ve ma’lûmâtından başka gâyet ‘iffet ve istikâmet*” sahibi olduğu için yeni kurulan Divan-ı Ali-i Muhasebe’nin riyasetine getirilmiştir¹⁹⁶.

Ahmed Vefik Efendi evkaf nazırı olduğu sırada kaimenin kaldırılması için yapılan çalışmalarına katılmıştır¹⁹⁷. Divan-ı Ali-i Muhasebe’nin de kurulduğu günden itibaren en önemli vazifesi piyasada karşılığı olmayan kaimenin toplanması olmuştur. Bu sebeple Ahmed Vefik Efendi’nin başkanlığında bir kaime kontrol komisyonu oluşturulmuştur. Divan-ı Ali-i Muhasebe reisi olarak kaimenin piyasadan toplanması işine Ahmed Vefik Efendi’nin nezaret etmesi uygun görülmüş, fakat bir süre sonra bu komisyonun başkanı olarak çalışması gerekirken özel bir görevle Belgrad’a gönderilmesine karar verilmiştir. Yerine vekaleten Maarif-i Umumiye Nazırı Edhem Paşa tayin edilmiş ve kaimenin toplanması işi onun öncülüğünde gerçekleşmiştir¹⁹⁸.

¹⁹⁶ BOA. İ.DH. 490/33173 (Selh-i Zilkade 1278/29 Mayıs 1862).

¹⁹⁷ BOA. HR.TO. 507/11 (16 Zilkade 1278/15 Mayıs 1862).

¹⁹⁸ Salih Kış, *Divan-ı Muhasebat: Osmanlı Devleti’nde Mali Denetim (1862-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, ss. 32-35.

Belgrad'daki görevini ifa ettikten sonra İstanbul'a dönen Ahmed Vefik Efendi yerine vekalet eden Edhem Paşa'dan görevi devralarak Divan-ı Ali-i Muhasebe'nin başına yeniden geçmiştir. Bundan sonra Ahmed Vefik Efendi başkanlığındaki Divan-ı Ali-i Muhasebe'nin en önemli icraatı hicri 1279 (1863-1864) senesi bütçesinin kontrol edilmesi olmuştur. Maliye Nezareti ile ortak çalışan Divan-ı Ali-i Muhasebe hem bütçenin hazırlanması çalışmalarına dahil olmuş, hem de hazırlanan bütçenin kontrol edilmesini gerçekleştirmiştir. Kuruluşundan itibaren kaimenin kaldırılmasında ve özellikle Ahmed Vefik Efendi'nin başkanlığında bütçenin hazırlanmasında önemli rol oynayan Divan-ı Ali-i Muhasebe teşkilatının gelişimi zamanla sağlanamamıştır. Divanın işleyişi için bir nizamname hazırlanmamış, personel tahsis edilmemiştir. Teşkilat yapısının gelişmemesinde benzer vazifeleri haiz olan Meclis-i Muhasebe'nin varlığı da etkili olmuştur¹⁹⁹. Başlangıçta maliyenin ıslahı için kurulan bu kurum gereken önemin verilmemesi üzerine kapatılma aşamasına gelmiştir.

Kurulup teşkilatlanmasının fazla masrafa neden olacağı gerekçesiyle 25 Şubat 1863 tarihinde Divan-ı Ali-i Muhasebe teşkilatının sonlandırılmasına karar verilmiştir. Divan-ı Ali-i Muhasebe Reisi Ahmed Vefik Efendi ise o sırada Ticaret Nezareti'ne getirilmesiyle Edhem Paşa'dan boşalan Meclis-i Vala Kavanin Dairesi'ne aza tayin edilmiştir²⁰⁰. Yüksek mahkeme şeklinde kurulan Divan-ı Ali-i Muhasebe günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin en köklü kurumlarından olan Sayıştay'ın nüvesini oluşturmuştur. Bu bağlamda Ahmed Vefik Efendi de ilk Sayıştay başkanı kabul edilmektedir.

Ayrıca Ahmed Vefik Efendi Divan-ı Ali-i Muhasebe reisliği vazifesindeki son günlerinde darülfünunda ders vermeye başlamıştır. 1845 yılında eğitim meselelerinin görüşülmesi için oluşturulan Meclis-i Muvakkat'te bir darülfünun (üniversite) açılması ve burada okutulacak ders kitaplarının hazırlanması için Encümen-i Daniş'in kurulmasına karar verilmişti. 1851 yılında kurulan Encümen-i Daniş'in dahili azaları arasında Ahmed Vefik Efendi de yer almıştı. Darülfünun binasının yapımına ise 1846 yılında başlanmış,

¹⁹⁹ A.g.e., s. 35-36.

²⁰⁰ BOA. İ.DUİT. 59/2 (6 Ramazan 1279/25 Şubat 1863). ; Takvim-i Vekayi, 11 Ramazan 1279, Nr. 685. Tasvir-i Efkar gazetesinde ise Ahmed Vefik Efendi'nin Divan-ı Ali-i Muhasebe reisliğinden istifa ettiğine ve Meclis-i Vala azalığının devam edeceğine yer verilmiştir; “‘Atûfetlü Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin Dîvân-ı Muhâsebât Riyâseti'nden bu def'a isti'fâsı vukû' bulduğı ve 'uhdesinde Meclis-i Vâlâ a'zâlığı bâkî kalmış olduğı mesmû'muz olmuştur.’”: Tasvir-i Efkar, 8 Ramazan 1279, Nr. 70.

fakat 1863 yılına gelindiğinde hala tamamlanamamış ve darülfünunun açılışı bu sebeple henüz gerçekleşmemiştir. Bu sırada Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa darülfünunun binasının tamamlanmasını beklemeden binanın kullanıma hazır kısımlarında halka açık olarak konferans şeklinde dersler verilmesini uygun görmüştür. Darülfünundaki ilk dersi 13 Ocak 1863'te fizik ve kimyaya dair konuşmasıyla Derviş Paşa vermiştir. 1863 yılı boyunca fizik, kimya, tabii ilimler, tarih ve coğrafya alanlarında devam eden bu konferanslar büyük ilgi uyandırmış, halk ve devlet ileri gelenleri tarafından yakından takip edilmiştir²⁰¹.

Darülfünunda halka açık derslerin başlamasıyla birlikte Divan-ı Ali-i Muhasebe Reisi Ahmed Vefik Efendi de kendi arzusuyla hikmet-i tarih (tarih felsefesi) dersleri vermeye başlamıştır. 17 Şubat 1863 tarihinde darülfünunda ilk dersini veren Ahmed Vefik Efendi bu derslere bir buçuk ay kadar devam etmiştir²⁰². Ahmed Vefik Efendi'nin dersleri hülâsa olarak Tasvir-i Efkâr gazetesinde tefrika edilmiş, aynı sene Hikmet-i Tarih adıyla kitap halinde de basılmıştır²⁰³.

2.7.2. Belgrad'a Gönderilmesi

Belgrad'da 15 Haziran 1862'de bir Sırp gencinin çeşme başında gerçekleşen bir tartışma sırasında Türk askerleri tarafından öldürüldüğü bahanesiyle başlayan olaylar şehirde büyük karışıklıklara neden olmuştur. Olayın sorumlularının Sırp jandarma kuvvetleri tarafından alıkonulmak istenmesine Türk askerleri karşı çıkmışlar ve bunun üzerine çatışmalar başlamıştır. Jandarmalar kendilerine katılan Sırp'larla birlikte Türklere saldırmışlar, Türk ahaliden bir kısmı kaleye sığınmış, kaleye ulaşmayı başaramayanlar ise evlerine kapanarak kendilerini savunmaya çalışmışlardır. Türklere boşalan evler Sırp'lar tarafından yağmalanmıştır. Ertesi gün olayların yatışması ve asayişin sağlanması için Belgrad muhafızı, Sırp hükümeti temsilcisi ve Avrupalı konsoloslara alınacak tedbirlere dair bir sözleşme imzalamışlardır. Fakat Sırp'ların bu sözleşmeye uymak yerine Türklere saldırmaya devam etmeleri üzerine 17 Haziran'da Belgrad Muhafızı Aşir Paşa'nın emriyle

²⁰¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun", *TDVİA*, Cilt: 8, İstanbul 1993, s. 522.

²⁰² Ömer Faruk Akün, a.g.md., s. 146.

²⁰³ Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., ss. 136-137.

şehir kaleden topa tutulmuştur. Şehir topa tutulduktan sonra kale dışında kalan Türkler de kaleye gelmiş, Türklerden boşalan yerlere Sırlar yerleşmişlerdir²⁰⁴.

Meydana gelen olayların araştırılması ve şehirde asayişin sağlanması için özel görevle Divan-ı Ali-i Muhasebe Reisi Ahmed Vefik Efendi'nin Belgrad'a gönderilmesine karar verilmiştir. Belgrad'da olayların büyüüp Osmanlı hakimiyetine karşı bir ihtilal şekline bürünmesi ihtimaline karşı hazırlık yapan civar eyalet ve sancak yöneticilerine de Ahmed Vefik Efendi'nin Belgrad'a gitmek üzere yola çıktığı ve alınacak tedbirler için kendisiyle haberleşmelerine dair emirler gönderilmiştir²⁰⁵. Ahmed Vefik Efendi ile birlikte kaleye sığınan ahalinin ihtiyaçlarının giderilmesi için harcanmak üzere altın olarak bin kese akçe gönderilmiş, ayrıca kendisine bir talimat metni de verilmiştir. Bu talimata göre; Ahmed Vefik Efendi meydana gelen olayları ayrıntılı bir şekilde araştırarak ve olayların sorumlusu Sırlar olduğu bilindiği halde bunu müspet şekilde ortaya çıkaracaktır. Şehrin topa tutulması konsolosların tepkisine neden olduğundan yapılan araştırma Aşir Paşa'nın da durumunu belirleyecektir. Kaleye sığınan halk ve askerinin bütün ihtiyaçları karşılanacaktır. Asayiş sağlandıktan sonra Türklerin evlerine nakli gerçekleştirilecek ve Türklere karşı saldırıya girişilmeyeceğine dair Sırp idarecilerden teminat alınacaktır. Bu başarılmazsa Sırların istediği şekilde Türk ahali başka bir yere gönderilmeyecek ve kale içinde ikamete devam edecektir. Sırların hal ve hareketleri izlenerek kayda değer her şey İstanbul'a yazılacaktır²⁰⁶.

Ahmed Vefik Efendi, Aşir Paşa'nın yerine Belgrad muhafızı tayin edilen Raşid Paşa ile birlikte vapura binerek 19 Haziran 1862'de (h. 21 Zilhicce 1278) İstanbul'dan ayrılmış ve altı gün süren yolculuktan sonra Belgrad'a ulaşmıştır²⁰⁷. Burada ilk iş olarak konsoloslar ve Sırp yetkililerle görüşerek yeniden olaylar yaşanmasını engellemek için önlem almaya çalışmıştır. Sırp idaresi asayişin sağlanması için yardımcı olacağını ve Belgrad'da eski durumun tesisine çalışacağını beyan etmiştir. Bu sebeple kalede bulunan

²⁰⁴ Ayşe Özkan, "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 50, 2011, ss. 179-183.

²⁰⁵ BOA. A.MKT.UM. 573/44 (22 Zilhicce 1278/20 Haziran 1862). ; BOA. A.MKT.UM. 519/80 (22 Zilhicce 1278/20 Haziran 1862). ; BOA. İ.MMS. 25/1084 (25 Zilhicce 1278/23 Haziran 1862).

²⁰⁶ BOA. İ.DH. 490/33200, Lef 1, 2 (25 Zilhicce 1278/23 Haziran 1862). ; Ayşe Özkan, a.g.m., s. 185.

²⁰⁷ Journal de Constantinople, 21 June 1862, Nr. 1901. ; Tercüman-ı Ahval, 25 Zilhicce 1278, Nr. 196. ; BOA. HR.SYS. 1396/1, Lef 76 (28 Zilhicce 1278/26 Haziran 1862).

Türklerin şehirdeki evlerine yeniden güven içinde yerleşebileceklerini bildirmiştir. Ahmed Vefik Efendi 27 Haziran'da Sırp idaresine gönderdiği yazısında bu tutumlarından dolayı memnun olduğunu fakat Türklerin kaleden çıkarılıp evlerine yerleştirilmesinin ertelenmesi gerektiğini söylemiştir²⁰⁸. Olaylar sırasında yağma ve yangınlarla Türklerin oturacak evi ve eşyası kalmadığından bu teklife karşı çıkmıştır. Sırpların saldırgan tavrına karşın Ahmed Vefik Efendi, Türklerin kaleden çıkarılmasının onları tehlikeye sokmak ve adeta “*mezbahaya sürmek*” demek olduğunu bilmektedir²⁰⁹.

Asayişin sağlanması için Sırp idaresiyle birlikte mutabakata varılması üzerine Ahmed Vefik Efendi Belgrad'da meydana gelen olayları araştırmaya girişmiştir. Sırp idarecileriyle ve konsololarla sık sık toplanarak gereken sorgulamaları yapmaya başlamıştır. Sorgulamanın başlangıcında Belgrad'ın bombardıman edilmesi meselesinin kalede bulunan Türk askerleri tarafından Sırlara saldırılacağı dedikodusu yayılarak Sırpların kaleye yürümeye başlamaları üzerine gerçekleştiği sonucuna varmıştır. Sorgulamalar sırasında Sırp idaresi tarafından Ahmed Vefik Efendi'ye zorluklar çıkartılmış ve Sırp memurların yüz yüze sorgulanması için kendisine gösterilmesinden kaçınılmıştır. Asayişin sağlanması konusundaki mutabakata rağmen Sırp tarafından şehirde asker gezdirilmesi üzerine bir hareket gerçekleşmesi ihtimaline karşı Ahmed Vefik Efendi kaleye gizlice sokulmak üzere asker istemiştir²¹⁰. Ahmed Vefik Efendi'nin bu isteği, kaleye gizlice asker sokulması duyulduğu halde Sırpların şikayetine sebep olacağı düşünülerek kabul görmemiştir²¹¹. Nitekim bir süre sonra Sırp idaresi tarafından asker toplanmaya ve çeşitli mahallere sevk edilmeye başlanması²¹² Ahmed Vefik Efendi'nin Sırpların yeni bir kargaşa çıkaracağına dair düşüncelerini haklı çıkarmıştır.

Ahmed Vefik Efendi Belgrad olaylarının her safhasını ayrıntısıyla araştırmış, gereken sorgulamaları gerçekleştirmiş ve soruşturma sonucunda olayların sorumlusunun Sırp olduğu Babıali'ye bildirmiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin soruşturması İstanbul'da Sırbistan meselesiyle ilgili toplanan, Avrupalı devletler temsilcilerinin de katıldığı Kanlıca

²⁰⁸ BOA. HR.TO. 440/31 (27 Haziran 1862).

²⁰⁹ BOA. HR.SYS. 1396/1, Lef 76 (28 Zilhicce 1278/26 Haziran 1862).

²¹⁰ BOA. HR.SYS. 1396/1, Lef 107 (3 Muharrem 1279/1 Temmuz 1862).

²¹¹ BOA. A.MKT.MHM. 239/19 (13 Muharrem 1279/11 Temmuz 1862).

²¹² BOA. HR.SYS. 1396/1, Lef 57 (26 Muharrem 1279/24 Temmuz 1862).

Konferansı'nda Osmanlı temsilcilerinin elini kuvvetlendirmiştir²¹³. Ahmed Vefik Efendi soruşturmanın neticeleri üzerine detaylı bilgi vermek üzere geri çağırılmış, vazifesini Belgrad'da bulunan Ali Bey'e devrederek 16 Ağustos 1862'de (h. 19 Safer 1279) İstanbul'a dönmüştür²¹⁴.

2.8. Anadolu Sağ Kol Müfettişliği

25 Şubat 1863'te Divan-ı Al-i Muhasebe reisliği sona eren Ahmed Vefik Efendi Meclis-i Vala Kavanin Dairesi azalığına tayin edilmiştir. Bundan yaklaşık bir ay kadar sonra Sultan Abdülaziz tarafından Anadolu ve Rumeli'ye olağanüstü yetkilerle teftiş memurları gönderilmesine karar verilmiştir. 29 Mart 1863'te Anadolu teftişi için Ahmed Vefik Efendi ve Rıza Efendi; Rumeli teftişi için ise Subhi Beyefendi, Ferid Efendi ve Ziya Beyefendi görevlendirilmiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin yetki alanı Anadolu'nun sağ kolu diye tabir edilen Hüdavendigar, İzmir, Konya ve Adana olarak kararlaştırılmıştır²¹⁵. Fakat bizzat teftiş ettiği yerler esas itibarıyla Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlı livalar olmuştur²¹⁶. Ahmed Vefik Efendi teftiş görevini ifa etmek üzere 4 Mayıs 1863'te İstanbul'dan ayrılmıştır. Müfettişliklerin lağvedilmesine kadar geçen bir buçuk yıla yakın bir zaman zarfında çeşitli bölgelerde gezerek görevini yerine getirmiş, görevi süresince birkaç defa da izinli olarak İstanbul'a gelmiştir²¹⁷.

Anadolu ve Rumeli'nin teftişi için tayin edilen müfettişler olağanüstü yetkilerle donatılmışlardır. Bölgelerindeki sancak ve kazaların muhasebe kayıtlarının kontrol edilmesi, yolsuzluk ve rüşvete bulaşan mahalli memurların görevden alınması, tamire muhtaç yol ve köprülerin onarımı ve yenilerinin inşası, ziraatin desteklenmesi, tarihi

²¹³ BOA. A.MKT.MHM. 239/36 (6 Safer 1279/3 Ağustos 1862). ; BOA. HR.MKT. 408/9, Lef 3 (15 Safer 1279/12 Ağustos 1862). ; Kanlıca Konferansı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ayşe Özkan, a.g.m., ss. 186-191.

²¹⁴ BOA. İ.DH. 494/33535 (11 Safer 1279/8 Ağustos 1862). ; Ruzname-i Ceride-i Havadis, 20 Safer 1279, Nr. 440. ; Tercüman-ı Ahval, 21 Safer 1279, Nr. 220.

²¹⁵ BOA. İ.MMS. 26/1150 (8 Şevval 1279/29 Mart 1863).

²¹⁶ Ahmed Vefik Efendi Anadolu sağ kol müfettişliğine tayin edildiğinde Hüdavendigar Eyaleti merkez liva Bursa'dan başka Kocaili, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Kütahya, Erdek, Biga, Karesi ve Ayvalık livalarından oluşmaktaydı: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1279, 17. Def'a, s. 77. ; Halil İnalçık, "Bursa", *TDVİA*, Cilt: 6, İstanbul 1992, s.449. Ahmed Vefik Efendi bu livaların ve bağlı kazalarının birçoğunu teftiş etmiş, bizzat gitmediği yerlere memurlarını göndermiştir.

²¹⁷ M. Murat Öntüğ, *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009, s. 26.

yapıların bakım ve onarımı, tebaanın refah ve güvenliğinin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması müfettişlerin en önemli görevleridir²¹⁸. Bu geniş yetkilerin kullanılabilmesi için müfettişlerin maiyetlerine alanlarında uzman olan teknik mühendis ve personeller verilmiştir.

Ahmed Vefik Efendi teftiş ettiği yerlerdeki halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Halktan fazla vergi toplayan, zimmetine mal ve para geçiren yöneticileri görevden alarak yargılanmalarını sağlamıştır²¹⁹. Halka zulmeden; eşkıyalık, gasb ve cinayet gibi suçları bulunanların yakalanıp cezalandırılması için çalışmıştır²²⁰. Anadolu'daki ekonomik hayatın canlandırılması ve şehirler arasında ticaretin gelişmesi için ulaşım ve haberleşme ağlarının geliştirilmesine önem verilmiştir. Ahmed Vefik Efendi ulaşımın kolaylaştırılması açısından teftiş sahası içinde bulunan yarım kalmış yolların tamamlanmasına, yeni yolların yapılmasına ve zarar görmüş köprülerin onarımına özen göstermiştir. Sakarya yolunun yapımına Ahmed Vefik Efendi'nin müfettişliği sırasında karar verilmiştir. Yapımı yarım kalan Gemlik-Bursa yolu yeniden yapılmaya başlanmıştır. Kullanılmayacak şekilde bozulan ve ahalinin ticaretini olumsuz etkileyen Sapanca-Geyve yolu civar köylülerin de yardımıyla onarılmıştır²²¹. Şehirlerin hem birbiriyle, hem de İstanbul ile olan haberleşmelerinin sağlanması için yeni telgraf hatları döşenmiştir²²². Ahmed Vefik Efendi teftiş ettiği bölgelerde tarımın geliştirilmesi için İstanbul'dan tarım aletleri getirilmesini istemiştir. İpekböceği yetiştiriciliğinin yaygın olduğu Bursa ve civarında bu konuda bilgiler veren kitaplar dağıtmış ve bizzat düzenlediği toplantılarla halkı bilgilendirmeye çalışmıştır. Bataklığa dönen birçok verimli arazi çevresindeki sular ıslah edilerek tarıma elverişli hale getirilmiştir²²³.

Ahmed Vefik Efendi 4 Mayıs 1863'te İstanbul'dan ayrılmış ve bir buçuk yıla yakın bir zaman zarfında müfettişlik görevini ifa etmiştir. Teftiş ettiği bölgelerde geniş imar

²¹⁸ A.g.e., ss. 29-30.

²¹⁹ BOA. A.MKT.MHM. 281/56, Lef 3 (3 Rebiülahir 1280/17 Eylül 1863). ; BOA. İ.DH. 511/34785, Lef 1 (23 Muharrem 1280/10 Temmuz 1863).

²²⁰ BOA. A.MKT.MHM. 278/37, Lef 1 (13 Rebiülahir 1280/27 Eylül 1863). ; BOA. A.MKT.MHM. 278/67, Lef 1 (15 Rebiülahir 1280/29 Eylül 1863).

²²¹ M. Murat Öntüğ, a.g.e., ss. 144-151. ; BOA. İ.DH. 511/34776, Lef 1 (25 Muharrem 1280/12 Temmuz 1863).

²²² BOA. A.MKT.MHM. 286/73 (27 Cemaziyelahir 1280/9 Aralık 1863).

²²³ M. Murat Öntüğ, a.g.e., s. 152.

faaliyetlerine girişmiş, aynı zamanda yolsuzluğa bulaşan idarecilerle mücadele etmiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin gördüğü yanlışlıklara karşı aldığı sert tedbirler, hakkında birçok şikayete neden olmuştur²²⁴. 16 Ekim 1864'te Anadolu'da teftiş memuriyetinde bulunan Ahmed Vefik Efendi ve Rıza Efendi'ye diğer müfettişler görevlerini ifa ederek döndüklerinden kendilerinin de bir an evvel görevlerini tamamlayarak İstanbul'a dönmelerine dair emir gönderilmiştir²²⁵. Bu sırada Karesi Sancağı'nda bulunan Ahmed Vefik Efendi 9 Kasım 1864 tarihli yazısında kalan işlerini hallederek birkaç gün zarfında döneceğini bildirmiş²²⁶ ve 27 Kasım 1864'te Gemlik yoluyla İstanbul'a dönmüştür²²⁷. Hakkındaki şikayetlerin²²⁸ ve siyasi rakiplerinin de etkisiyle müfettişlik görevi sona eren Ahmed Vefik Efendi bir süre sonra resmi hayattan çekilmiş ve uzun süreli bir emeklilik dönemi yaşamıştır.

2.8.1. Bursa'nın Modernleşmesindeki Rolü

Ahmed Vefik Efendi'nin müfettişlik vazifesinden önce de Bursa ile ilgisi olmuştur. Sultan Abdülmecid'in son yıllarında Tanzimat reformlarının taşrada uygulanması için başlangıçta bir pilot bölge belirlenmesine karar verilmiş ve bunun için Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa seçilmiştir. Bursa'da maliye, mülkiye ve güvenlik alanlarında uygulanacak ıslahatlar ile kurulacak tahkikat ve dava divanlarının etraflıca tetkik edilmesi

²²⁴ Ömer Faruk Akün, a.g.md., s. 146. Ahmed Vefik Efendi hakkında hem müfettişliği sırasında, hem de görevi sona erdikten sonra evlerinin yıkılması, kendilerinden haksız yere para alınması gibi birçok konuda teftiş bölgesindeki ahali tarafından şikayete bulunulmuştur. Bu şikayet dilekçelerinden biri oldukça dikkat çekicidir. 17 Nisan 1865 tarihli müslim ve gayrimüslim bütün Karesi Sancağı ahalisi adına verilen bir dilekçede Anadolu Sağ Kol Müfettişi Ahmed Vefik Efendi'nin Karesi Sancağı'nda bulunduğu dört ay zarfında çeşitli yıkımlar gerçekleştirdiğinden, ahalden usulsüz para topladığından başka; vücut-ı belde ve ahalden otuz bir kişinin eza ve cefa ile ölümüne sebep olduğundan, hatta ahalinin iki yüz kadar kızını cebren bir takım kimselere nikahladığından şikayet edilmiştir: BOA. MVL. 470/19 (21 Zilkade 1281/17 Nisan 1865).

²²⁵ BOA. A.MKT.UM. 810/73 (15 Cemaziyevvel 1281/16 Ekim 1864).

²²⁶ BOA. A.MKT.UM. 815/56 (9 Cemaziyelahir 1281/9 Kasım 1864).

²²⁷ Tercüman-ı Ahval, 27 Cemaziyelahir 1281, Nr. 571. ; Tasvir-i Efkâr, 28 Cemaziyelahir 1281, Nr. 251.

²²⁸ Hakkında yazılan biyografilerde Ahmed Vefik Efendi'nin icraatlarını ve şikayetleri teftiş etmek üzere ayrıca bir müfettiş gönderildiği ve aleyhinde yazılan rapor neticesinde emekli edildiğine dair bilgiler yer almaktadır: Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 179. ; Ali Fuad, "Ahmed Vefik Paşa", *Servet-i Fünun*, Cilt: 60, Sayı: 1554-80, 27 Mayıs 1926, s. 27. ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 665. ; Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 119. Bu konuda bir arşiv belgesine rastlanmadıysa da bunun için Yusuf Rıza Efendi'nin görevlendirildiğine dair 8 Mart 1869 tarihli Hürriyet gazetesinde bir bilgi mevcuttur: "*Tahrân sefiri Rıza Bey ... bir zamanlar zât-ı sadâret-penâhinin medh ü senâsında bulunmadığından mağzûb ve menkûb oturmakta iken Vefik Efendi'nin Bursa ciheti teftişinde bulunduğu esnada anın aleyhinde yazmış olduğu makâlâtan dolayı iktisâb-ı makbuliyyet etmiş ve nihayet Hüseyin Han'ın vasıtasıyla Tahrân sefiri olmuştur.*"; Hürriyet, 8 Mart 1869, Nr. 37.

için 23 Ocak 1857'de Babıali'de bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu sırada Meclis-i Vâlâ azası bulunan Ahmed Vefik Efendi bu komisyonun üyeliğine tayin edilmiştir²²⁹. Evkaf nazırı olduğu sırada da Bursa'ya bir seyahat gerçekleştirmiştir²³⁰. Müfettiş olarak Bursa'ya geldiğinde ise Osmanlı Devleti'nin ilk başkentinin modern bir yapıya kavuşması için önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir.

Ahmed Vefik Efendi'nin geçmişte icra ettiği diplomatik ve bürokratik görevler Bursa'nın modern bir kent görünümüne kavuşması için çalışırken büyük fayda sağlamıştır. Paris'te büyükelçi olarak bulunduğu sırada Baron Haussmann tarafından kentte gerçekleştirilen imar faaliyetlerini yakından görme fırsatı bulmuştur. Evkaf nazırlığı sırasında ise padişahın da takdirini kazandığı Süleymaniye Camii'nin restorasyon çalışmalarına nezaret ederken tarihi binaların onarımı konusunda önemli tecrübeler kazanmıştır²³¹. Ahmed Vefik Efendi edindiği bu tecrübelerden faydalanarak hem yangınlar ve depremler nedeniyle harap olmuş Bursa'yı modern bir kente dönüştürmek, hem de kentin tarihi dokusunu korumak için çalışmıştır.

Teftiş sahası dahilinde vazifesini yerine getiren Ahmed Vefik Efendi 30 Ekim 1863 Cuma günü (h. 17 Cemaziyelevvel 1280) Bursa'ya gelmiştir²³². Bundan bir süre önce, 19 Eylül 1863'te Bursa'nın Setbaşı semtinde büyük bir yangın meydana gelmiştir. Ermeniler tarafından yeni yaptırılan fırından bir kaza sonucu başlayan yangın on iki saat sürmüş ve en fazla Ermeni Mahallesi'ni etkilemiştir²³³. Ahmed Vefik Efendi Bursa'ya geldiğinde yapılması gereken en acil iş olarak kış bastırmadan evsiz kalan yangın mağdurlarının evlerinin inşa edilmesini görmüştür. Yangının haberini ve zararlarını Bursa'ya gelmeden önce haber alan Ahmed Vefik Efendi evlerin inşa edilmesi için hazırlıkların yapılması için haber göndermiştir. Fakat birkaç gün boyunca aşırı yağın yağmur sebebiyle yangın

²²⁹ BOA. İ.MMS. 8/350 (27 Cemaziyelevvel 1273/23 Ocak 1857). ; Yasemin Avcı, *Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 64.

²³⁰ BOA. A.MKT.NZD. 419/92 (20 Zilkade 1278/19 Mayıs 1862).

²³¹ Beatrice Saint-Laurent, "Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (Ed. Paul Dumont, François Georgeon), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 84.

²³² Tercüman-ı Ahval, 19 Cemaziyelevvel 1280, Nr. 406.'da Ahmed Vefik Efendi'nin 28 Ekim'e denk gelen çarşamba günü (h. 15 Cemaziyelevvel 1280) Bursa'ya vardığına dair bir haber yer almasına rağmen kendisi cuma günü geldiğini bildirmiştir: BOA. İ.DH. 517/35211, Lef 1 (21 Cemaziyelevvel 1280/3 Kasım 1863).

²³³ M. Murat Öntuğ, a.g.e., ss. 48-49.

mahallinin haritaları yapılamamış, kereste ve diğer alet edevat temin edilememiştir. Ahmed Vefik Efendi Bursa'ya gelir gelmez inşaat için gerekli olan malzemeleri temin etmiş, mühendisler ile birlikte yangın mahalline gidilerek resim ve planlar çizilmiştir. İnşaatına başlanan evlerin ruhsatlı yapılmasına özen gösterilmiştir. Ahmet Vefik Efendi yangında mağdur olan ve evsiz kalan Ermeni ahalinin mali durumunu tetkik etmiştir. Fakir olanlara Gemlik'ten gelen para yardımı ile kereste satın alınmış ve ücretsiz dağıtılmıştır. Sadarete gönderdiği yazısında fakir olanlara hane başına 500 kuruştan 75.000 kuruş atıyye verilmesini, durumu iyi olanlara ise bir iki sene müddetle ertelenmek üzere toplam 60.000 kuruş hazineden borç verilmesini rica etmiştir²³⁴.

Ahmed Vefik Efendi yangınların Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti Bursa'ya verdiği zararları görmüş ve bu konuda tedbirler almaya çalışmıştır. Çıkan yangınların sebebinin çoğunlukla çarşı içerisinde ahşap dükkanlarda ateş kullanan demir, çelik, döküm ve arabacı esnafının dükkanları olduğunu görmüştür. Bu sebeple bu esnafların Bursa Çarşısı'ndan çıkarılarak şehrin kıyısında inşa edilen bir çarşıya nakillerini sağlamıştır. Ahmed Vefik Efendi kentin en önemli ticaret merkezi olan çarşının temiz ve düzenli bir şekilde işlemesine büyük önem vermiştir. Yollar üzerinde balık satan balıkçıların ve dükkanları önünde koyun kesen kasapların neden olduğu kirlilikten rahatsız olmuştur. Yaptıkları iş sebebiyle caddenin kaldırım ve lağımalarını kirleterek berbat eden bu esnaflara Balık Pazarı'ndan Muradiye Camii'ne kadar olan caddenin kaldırım ve lağımalarını temizletmiş ve bu esnafı da şehrin kıyısındaki çarşıya nakletmiştir²³⁵.

Ulaşım ve haberleşmeyi "*levâzımât-ı medeniyyetten*" gören Ahmed Vefik Efendi bir süredir kötü idare edildiğini düşündüğü Bursa'nın bu alanlardaki eksikliklerini tamamlamak için geniş bir çalışma başlatmıştır. Özellikle taşradan kente ticaret için gelen köylülerin harap olmuş köprülerden geçemeyerek uğradıkları can ve mal kayıplarını, bu durumun da kentte sebep olduğu gıda eksikliğini engellemek için Bursa civarındaki birçok köprünün tamir edilmesine önem vermiştir. Bu köprülerin tamir edilmesi için köylüleri teşvik etmiş, bazılarının tamirinde ise vakıflardan faydalanmıştır²³⁶. Kente ulaşımı

²³⁴ BOA. İ.DH. 517/35211, Lef 1 (21 Cemaziyevvel 1280/3 Kasım 1863). ; BOA. A.MKT.MHM. 284/91 (11 Cemaziyelahir 1280/23 Kasım 1863).

²³⁵ BOA. İ.DH. 519/35361, Lef 1 (20 Cemaziyelahir 1280/2 Aralık 1863).

²³⁶ BOA. İ.DH. 519/35361, Lef 1 (20 Cemaziyelahir 1280/2 Aralık 1863).

kolaylaştırmak için Kütahya, Eskişehir ve Yenişehir'i Bursa'ya başlayan yeni yollar yaptırmıştır. Yarım kalan Bursa-Gemlik yolunun genişletilmesi projesi Ahmed Vefik Efendi tarafından tamamlanmıştır. Kent içinde ulaşımın kolaylaşması için de birçok yol ve cadde yaptırılmış, ana sokaklar genişletilmiş ve çıkmaz sokaklar kaldırılmıştır. Ahmed Vefik Efendi'nin kent içinde gerçekleştirdiği yol çalışmalarının bir başka amacı tarihi anıtların Bursa'nın yönetim merkezi olarak inşa edilmesine öncülük edeceği hükümet konağına bağlanması olmuştur²³⁷.

Modern bir kent görünümü kazandırmak istediği Bursa'nın yeni bir yönetim merkezine kavuşması Ahmed Vefik Efendi'nin öncülüğünde gerçekleşmiştir. 1855 yılında meydana gelen deprem ve yangınlardan sonra eski hükümet konağı kullanılamaz hale gelip terk edilmiş ve hükümet konağı olarak kullanılmak üzere başka bir bina kiralanmıştır. Fakat binanın yetersizliği sebebiyle evrakların saklanması için ayrı bir yer kiralanmış, yine gelen mutasarrıflar kendilerine ayrı bir hane kiralamak zorunda kalmışlardır. Daha önce mahkeme binası da yanmış olduğundan naibler değişik mahaller kiralarak mahkeme görmeye başlamışlardır²³⁸. Ahmed Vefik Efendi yönetimin bu dağınıklığından ve ödenen kiralardan fazlalığından dolayı yeni bir hükümet konağı inşa edilmesini ve bütün birimlerin burada toplanmasını sağlamıştır.

Müfettişliği sırasında Bursa'da bulunan Ahmed Vefik Efendi'nin en önemli faaliyetlerinden biri kentin tarihi yapılarının onarılarak geleceğe taşınması olmuştur. 1855 yılında meydana gelen ve halk tarafından "küçük kıyamet" olarak adlandırılan depremler Bursa'yı harap etmiş, birçok mahalle yerle bir olmuş, en önemlisi kentin tarihi yapıları büyük hasar görmüş ve bir kısmı tamamen yıkılmıştır²³⁹. Ahmed Vefik Efendi depremden sonra onarımı yarım kalan ya da hiç başlanmamış olan bu yapıların tamir edilmesi ve yeniden yapılması için büyük çaba göstermiştir. Ulu Camii, Yeşil Külliyesi, Sultan Orhan Camii ve Medresesi onarılmış ve süslemeleri yapılmıştır. Depremde tamamen yıkılan

²³⁷ Beatrice Saint-Laurent, a.g.m., ss. 86, 88.

²³⁸ Yasemin Avcı, a.g.e., s. 68. ; BOA. MVL. 660/25, Lef 1 (22 Cemaziyelevvel 1280/4 Kasım 1863).

²³⁹ 1855 depremleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Besim Özcan, "Bursa Depremleri (2 Mart-12 Nisan 1855)", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 5, 1999, ss. 73-118.

Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri ise Ahmed Vefik Efendi'nin müfettişliği sırasında eski planlarına sadık kalınarak yeniden inşa edilmiştir²⁴⁰.

Anadolu Sağ Kol Müfettişi Ahmed Vefik Efendi teftiş bölgesi içinde Bursa'ya ayrı bir önem vermiştir. Burada geniş imar faaliyetleri gerçekleştirmiş, modern bir şekle bürünmesi için ulaşım ve haberleşme ağlarını geliştirmiş, afetlerle harap olan tarihi yapıları restore ederek kentin tarihi dokusunu korumaya çalışmıştır. Eleştiri mahiyetinde yazılmış olsa da müfettişliği hakkında Ahmed Cevdet Paşa'nın "*Vefik Efendi Bursa'da saplanıp kaldı*"²⁴¹ şeklindeki yorumu Ahmed Vefik Efendi'nin Bursa'ya verdiği önemi ve icraatını burada yoğunlaştırdığını göstermektedir. Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi de müfettişliği sırasında Bursa'da gerçekleştirdiği icraatındaki başarısını "*Husûsiyle Ahmed Vefik Efendi'nin Bursa şehri-i şehrinin tezyîn ve i'mârına olan gayret ve himmeti şâyân-ı takdîrdir.*"²⁴² şeklinde aktarmaktadır.

2.9. Resmi Hayattan Uzaklaştırılması

Anadolu sağ kol müfettişliği sırasındaki icraatı Ahmed Vefik Efendi hakkında birçok şikayetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dürüstlüğü ve ahlakı bilinen Ahmed Vefik Efendi sert mizacı sebebiyle hiçbir konuda taviz vermeden katı tedbirler almıştır. Bu davranışı üzerine imtiyazlarını kaybeden, düzeni bozulan kişilerin şikayetlerinden dolayı İstanbul'a çağırılmış ve görevi sona ermiştir. Ahmed Vefik Efendi Anadolu sağ kol müfettişliği vazifesine tayin edildiğinde Meclis-i Vâlâ azası bulunuyordu. Tahran büyükelçiliğinden döndükten sonra bu meclise aza tayin edilmiş, evkaf nazırlığı ve Divan-ı Ali-i Muhasebe reisliği haricinde de uzun yıllar bu mecliste aza olarak yer almıştır. Müfettişliğinin sona ermesi üzerine İstanbul'a gelmiş ve ardından 8 Mart 1865 tarihinde Meclis-i Vala azalığına son verilerek emekli edilmiştir²⁴³.

²⁴⁰ M. Murat Öntüğü, a.g.e., ss. 67-69.

²⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (Haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 61.

²⁴² Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Haz. M. Münir Aktepe), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 10, Ankara 1988, s. 105.

²⁴³ BOA. İ.DH. 534/37070 (10 Şevval 1281/8 Mart 1865).

1837 yılında Babıali Tercüme Odası'na girerek memuriyet hayatına başlayan Ahmed Vefik Efendi üstlendiği vazifelerde başarı göstererek bürokraside yükselmiştir. Bir devlet adamı olarak yetişip yükselmesinde Mustafa Reşid Paşa'nın büyük etkisi olmuştur. Memleketeyn'de ifa ettiği vazifeye birlikte hariciye alanında sivrilmeye başlamıştır. Tahran ve Paris büyükelçiliklerinde devletin menfaatlerini korumak için çalışmıştır. Bu iki önemli görevinde başarılı olmuşsa da diplomasi kuralları açısından hoş görülemeyecek sert tavrı sebebiyle Paris büyükelçiliği ani bir şekilde noktalanmış ve hariciye alanında ilerleyemeyerek nazırlığa ulaşamamıştır. Bu sebeple resmi hayatı süresince bazı pasif vazifelere getirilmiştir. Altı ay kadar süren deavi nazırlığı, dürüst ve ahlaklı kişiliği bilinmekle birlikte mizacına en uygun olmayan vazifelerinden biridir. Yine altı ay kadar süren evkaf nazırlığı ile birlikte maliye alanında sivrilmeye başlamış, devlet hazinesini korumaya yönelik birçok girişimde bulunmuş ve ardından maliyenin denetlenmesi için teşkil edilen Divan-ı Ali-i Muhasebe'nin başına getirilmiştir. Bu teşkilatın sonlandırılması ile birlikte maliye alanındaki yükselişi de sona ermiştir. 27 yıl kadar aralıksız devam eden resmi hayatındaki son mühim vazifesi Anadolu sağ kol müfettişliği olmuştur. Bu vazifesinde teftiş ettiği bölgelerin sorunlarıyla meşgul olmuş, verdiği kararlar ve aldığı sert tedbirlerle hakkında birçok şikayetin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bürokraside çeşitli görevler almasına ve önemli başarılar göstermesine rağmen Ahmed Vefik Efendi'nin bir süre sonra rütbe bakımından ilerleyemediği görülmektedir. 1857 yılına kadar ifa ettiği görevlerle birlikte rütbeleri yaklaşık üç yılda bir olmak üzere hızla yükselmiştir. Nihayet 14 Mart 1857'de deavi nazırlığına tayin edilmesiyle birlikte rütbesi vezaretten sonraki en yüksek rütbe olan bâlâyâ²⁴⁴ terfi ettirilmiştir. Fakat ardından birçok önemli vazifeye getirilmesine rağmen emekli edildiği 1865 yılına kadar geçen sekiz yıl boyunca rütbesi terfi ettirilmemiş ve paşalık unvanına sahip olamamıştır.

Tanzimat devrinin büyük devlet adamı ve reformların öncüsü Mustafa Reşid Paşa'nın ardından bürokraside ve devlet idaresinde önemli ölçüde Mehmed Emin Âli Paşa ve Keçecizade Mehmed Fuad Paşa söz sahibi olmuşlardır²⁴⁵. Ahmed Vefik Efendi'nin bürokrasi hayatının şekillenmesinde de Fuad Paşa ve özellikle Âli Paşa ile anlaşamaması

²⁴⁴ Feridun Emecen, "Bâlâ", *TDVİA*, Cilt: 4, İstanbul 1991, s. 554.

²⁴⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, s. 31.

etkili olmuştur. Carter V. Findley, Ahmed Vefik Efendi'nin -önemsiz bir makam olarak nitelediği- deavi nazırlığına tayin edilmesini Âli Paşa'ya karşı konumda yer almasına bağlamaktadır²⁴⁶. Yine Tahran ve Paris büyükelçiliklerine tayin edilme sebebinin İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmesi olduğuna dair bazı bilgiler mevcuttur²⁴⁷.

Âli Paşa ile arasındaki rekabetin gelişmesinde en önemli etken devlet idaresinden memnun olmayarak Âli ve Fuad Paşalara muhalefet edenler tarafından Ahmed Vefik Efendi'nin iktidara alternatif olarak gösterilmesidir. Ahmed Cevdet Paşa'nın aktardığına göre 1859 Kuleli olaylarından hemen sonra Âli ve Fuad Paşaların muhalifleri tarafından mabeyn-i hümayuna gönderilen bir mektupta devlet idaresine namzet olarak gösterilen isimler arasında Ahmed Vefik Efendi de bulunmaktadır²⁴⁸. Ahmed Vefik Efendi büyükelçi olarak Paris'te bulunduğu sırada, Suriye krizi nedeniyle bölgeye gitmiş olan Fuad Paşa'ya Âli Paşa tarafından gönderilen 25 Ağustos 1860 (h. 7 Safer 1277) tarihli mektupta²⁴⁹ İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir Henry Bulwer'in hükümetin değişmesi için girişimlerde bulunduğu ve Ahmed Vefik Efendi'nin sadarete getirilmesi için çalıştığından şikayet edilmektedir. Ahmed Vefik Efendi'nin Divan-ı Ali-i Muhasebe reisi bulunduğu 1863 yılı başında Fuad Paşa'nın istifası üzerine Sultan Abdülaziz tarafından sadaret makamı Yusuf Kamil Paşa'ya teklif edilmiştir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın naklettiğine göre; Yusuf Kamil Paşa'nın sadareti kabul etmekten kaçınması üzerine Sultan Abdülaziz “*Siz sadareti kabul etmediğiniz takdirde Ahmed Vefik'i sadrazam yaparım, cümlelerinizi İstanbul'dan def ettiririm.*” demiştir²⁵⁰. Ahmed Vefik Efendi'nin sadarete getirilmesi hususunun Sultan Abdülaziz tarafından da diğer devlet adamları üzerinde bir baskı ve tehdit unsuru olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Gerek Sultan Abdülaziz, gerek Âli ve Fuad Paşalara muhalif olanlar tarafından zaman zaman iktidar alternatifi olarak Ahmed Vefik Efendi'nin isminin öne çıkması kendisine karşı tedbir alınmasına neden olmuştur. Bu tedbirin alınması için Ahmed Vefik

²⁴⁶ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıâli, 1789-1922*, (Çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 207.

²⁴⁷ J.H.A. Ubcini, a.g.e., s. 144. ; Hüseyin Çelik, a.g.m., s. 124-125.

²⁴⁸ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s.84.

²⁴⁹ M. Cemal, *Vesâik-i Siyasiyye*, Metin Matbaası, İstanbul 1327, ss. 36-39'dan aktaran Mehmed Zeki Pakalın, *Ahmed Vefik Paşa*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1942, ss. 40-44. Mektubun orijinali İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

²⁵⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 708.

Efendi'nin Anadolu sağ kol müfettişliği önemli bir fırsat yaratmıştır. Vazifesi sırasında gerçekleştirdiği icraat ve hakkındaki şikayetler üzerine tartışılırken Ahmed Vefik Efendi'yi korumak isteyenlere karşı Âli Paşa, kendisinin hareketlerine göz yumulamayacağını dile getirmiştir²⁵¹. Ahmed Vefik Efendi bu sebeple bir süre sonra emekli edilerek memuriyet hayatından uzaklaştırılmıştır²⁵².

Ahmed Vefik Efendi emekli olarak hayatını sürdürdüğü ve hiçbir resmi vazifede bulunmadığı yıllarda dahi iktidara namzet bir isim olarak gösterilmiştir. İstanbul'da Meslek adıyla örgütlenen grubun üyeleri Âli ve Fuad Paşaların yerlerini alacak isimleri tartışırken Mehmed Bey amcası Mahmud Nedim Paşa'yı, diğerleri ise Ahmed Vefik Efendi'yi sadaret makamı için tavsiye etmişlerdir²⁵³. Yeni Osmanlılar Londra'da ve ardından Cenevre'de çıkardıkları Hürriyet²⁵⁴ gazetesindeki yazılarında Âli ve Fuad Paşalara muhalefet ederken devlet idaresine layık olduğunu düşündükleri isimler arasında Ahmed Vefik Efendi'yi de zikretmişlerdir. Âli Paşa'yı eleştirirken Ahmed Vefik Efendi, Ziya Bey ve Midhat Paşa gibi bilgili ve yetenekli devlet adamlarının istihdam edilmemelerinden veya hak ettikleri mevkilere ulaşamamalarından şikayet etmişlerdir²⁵⁵. 14 Eylül 1868 tarihli nüshada yayınlanan bir mektupta Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın rahatsız olduğu, rahatsızlığı devam ederse yeni bir hükümet kurulup sadaretin Midhat Paşa'ya, hariciye nezaretinin o sırada sadrazam olan Âli Paşa'ya ve maliye nezaretinin Ahmed Vefik Efendi'ye verileceği söylenmektedir²⁵⁶.

²⁵¹ “Keyfiyet Meclis-i Vükelâ'da mevki-i müzâkereye konularak huzûrdan bazı müşarünileyhin lehinde idare-i kelim eyledikte Âli Paşa “biz bu ademin her yaptığına iğmâz edecek olur isek artık bu devlete adiyö demeliyiz” sözleriyle mukabelede bulunması üzerine müfettişlikten azl olunmuş, ve Âli Paşa'nın vefatına kadar hal-i mazuliyette bulunmuştur.”: Ali Fuad, a.g.m., s. 27. Ahmed Vefik Efendi'nin azlı sırasında Âli Paşa hariciye nazırı, Fuad Paşa ise sadrazamdır. Bkz.: Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*, İsis Yayınları, İstanbul 1999, ss. 1, 5.

²⁵² Mordtmann'a göre ise Ahmed Vefik Efendi'nin emekliye ayrılması Âli Paşa'nın müdahalesiyle değil, kendi isteğiyledir: “...Ahmed Vefik Efendi de istifasını vermek zorunda kaldı. Âli Paşa iktidarda kaldıkça bir daha hiçbir kamu görevini kabul etmemeye karar verdi ve özel hayata çekilerek bu kararını uyguladı.”; Andreas David Mordtmann, a.g.e., s. 121.

²⁵³ Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 136. Ayrıca Abdurrahman Şeref'in verdiği bilginin zayıflığı hakkındaki yorumlar ve Meslek cemiyeti için bkz.; Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 119. ; M. Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar*, Baylan Matbaası, Ankara 1976, ss. 399-400.

²⁵⁴ Hüseyin Çelik, “Hürriyet”, *TDVİA*, Cilt: 18, İstanbul 1998, ss. 505-507.

²⁵⁵ Hürriyet, 2 Kasım 1868, Nr. 19.

²⁵⁶ Hürriyet, 14 Eylül 1868, Nr. 12.

Hürriyet gazetesindeki bir yazıda Âli Paşa ile arasındaki siyasi rekabetin Ahmed Vefik Efendi'nin resmi kariyerini ne şekilde etkilediği Âli Paşa aleyhinde birçok argümanla anlatılmaktadır. 10 Ocak 1870²⁵⁷ tarihli nüshada yayınlanan bir mektupta Âli Paşa'nın iktidardan gönderilmesinin ardından yerine geçebilecek devlet adamları hakkında yorumlar yapılırken Ahmed Vefik Efendi'den de söz edilmiş; bilgili ve yetenekli bir devlet adamı olmasının yanında sert mizacı ve şiddetli icraatı sebebiyle hiçbir memuriyetinde takdir kazanamadığı dile getirilmiştir. Bunun üzerine Ahmed Vefik Efendi hakkındaki bu yorumlara cevap olarak bir yazı yayınlanmıştır. Yeni Osmanlıların Âli Paşa'ya karşı muhalefetlerini göz ardı etmemekle birlikte bu yazı, içinde bulunduğu siyasi rekabet ortamının ve vazifelerindeki icraatının Ahmed Vefik Efendi'nin kariyerini ne şekilde etkilediğini göstermesi açısından oldukça önemlidir:

“...Ma‘a-mâ-fih şu kadar deriz ki; Vefik Efendi hangi me‘mûriyyetinde mazhar-ı memdûhiyyet olamadı? ‘Acabâ Memleketeyn mes‘elesine me‘mûr olup müteveffâ Fuad Paşa yine o mes‘ele üzerinden üç bin kîse tayyârâta nâ‘il olmuş iken Vefik Efendi'nin devletçe resmen teklif olunan bu tayyârâtı kabûl etmemesi mi memdûhiyyetine mâni‘ oldu? Yoksa evkâf nezâretinde hırsız şikârına başladığı sırada Âli Paşa'nın hânende-i hânegîsi olan Yağlıkçı Ahmed Efendi'nin Süleymâniye Câmî-i Şerîfi ta‘mîrâtından dolayı zimmetine geçirdiği altı bin kîseyi meydâna çıkarmaya himmet etmesi mi tabî‘atının hiddetine delâlet etti? Yâhûd teftîş me‘mûriyyetinde kapudân-ı esbak müteveffâ Mehmed Ali Paşa'nın bendegânından ve İzmit eyâletini kendilerine mâlik-âne ‘add edenlerden ma‘hûd Hasan Paşa'nın şer‘an ve kânûnen tebeyyün eden mezâlim ve irtikâbatı üzerine vukû‘-ı hâli Bâb-ı ‘Âlî’ye bildirip Meclis-i Vâlâ'nın karâr ve hükmüyle rütbesinin ref‘i ve kendisinin Sinop’a nefyi ve emvâl-i me‘hûzenin istirdâdı için vâsita-i icrâ’ olmasından mı kendinin icrâ’-yı hakkâniyyette ziyâdesiyle şiddet gösterdiği istidlâl edildi? Hele o Bursa şikâyetçilerinin nasıl meydâna çıktığı ve Âli Paşa tevâbi‘âtının Bâb-ı ‘Âlî hasır ovalarında ve hanlarda ne türlü teşvîkât ile da‘vâcı aradıkları herkesin bildiği rezâletlerdendir ve Bâb-ı ‘Âlî’de mahfûz olduğu rivâyet olunan ma‘hûd şikâyet evrâkının dahi ne mashaalıklar ve ne edebsizliklerden ‘ibâret olduğu görenlerin ma‘lûmudur. Bir de me‘mûriyyette bulunanlar için haklı haksız şikâyetçi zuhûru bâ‘is-i levn ve teşnî‘ ise Âli Paşa'nın İzmir vâlîliğinden infisâli dahi şikâyet üzerine mebnî idi. Sâhib-i mektûb bu

²⁵⁷ Hürriyet, 10 Ocak 1870, Nr. 81.

*mes'eleyi bilmiyor mu? Eğer bilmiyor ise bu mektûbu kendine ta'lim ve tesvîd eden zâta su'âl etsin. O zât pek a'lâsını bilir. Hulâsa-i kelâm eğer Vefik Efendi ser-tâ-be-pâ kusûr-ı mücesssem farz olunsa yine Âli Paşa'yı kırk yıl şamarlayarak okutacağı kâ'inâtın ve hattâ belki de kendisinin i'tirâf-kerdesidir ve öyle bir vücûd-ı nâ-yâbın dört beş seneden beri Rumelihisarı dibinde şehriyye beş bin kuruş sedd-i ramakla 'ömr geçirmesi Âli Paşa'nın fenn-i garaz-kârîde ve hasedde müsellemlen olan mehâretine pek zâhir bir delildir."*²⁵⁸

Ahmed Vefik Efendi'nin kariyerinin şekillenmesinde mizacı ve vazife anlayışı kadar içinde bulunduğu siyasi rekabet ortamı da etkili olmuştur. Özellikle üstlendiği diplomatik vazifelerde devletin menfaatlerini gözeterek önemli başarılar göstermiştir. Ahmed Vefik Efendi çapında bir devlet adamı için pasif olarak adlandırabileceğimiz vazifelerde dahi bazen aşırıya kaçarak da olsa adaletle davranmaya ve doğru bildiğini yapmaya çalışmış, özellikle maliye alanında yapılan çalışmalarda her zaman tasarruf yapılması için gayret göstermiş, devlet hazinesinin düzene girmesini önemsemiştir. Fakat bu vazifelerde sert mizacından dolayı uyguladığı idare şekli ve aldığı katı tedbirler uygun görülmemiştir. Bu duruma devrinde devlet idaresinde önemli ağırlığı olan şahsiyetlerle yaşadığı siyasi rekabet de eklenince kariyeri kesintiye uğramıştır. Zaman zaman sadrazam olması dahi gündeme gelse de yedi yıla yakın bir emeklilik devresi yaşamış ve bu süre zarfında bilimsel ve edebi çalışmalarıyla ilgilenmiştir. Ancak Âli ve Fuad Paşaların vefatlarının ardından resmi hayatına geri dönme fırsatı bulmuştur.

²⁵⁸ Hürriyet, 31 Ocak 1870, Nr. 84. ; Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., ss. 119-120.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE AHMED VEFİK PAŞA

3.1. Abdülaziz Devrinin Sonlarında Resmi Hayata Kısa Süreli Dönüşü

Mustafa Reşid Paşa bilgi ve yetenek sahibi olarak gördüğü gençlerin devlet adamı olarak yetişmesine öncülük etmiş; Âli Paşa, Fuad Paşa ve Ahmed Vefik Efendi gibi birçok memurun kariyerinde etkili olmuştur. Bunlardan özellikle Âli ve Fuad Paşalar Sultan Abdülmecid devrinde yüksek makamlara erişmişler ve Sultan Abdülaziz devrinde de devlet idaresinde önemli ölçüde söz sahibi olmuşlardır. Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetleri olmuş bu devlet adamlarından Fuad Paşa hariciye nazırı iken 1869 yılında, ardından sadaretle birlikte hariciye nazırlığı vazifesini de ifa eden Âli Paşa ise 1871 yılında vefat etmiştir. Âli Paşa'nın vefatından sonra Sultan Abdülaziz'in yakın ilişki içinde bulunduğu Mahmud Nedim Paşa 8 Eylül 1871'de (h. 22 Cemaziyelahir 1288) sadaret makamına getirilmiştir²⁵⁹.

1865 yılında emekli edilen ve yedi yıldır herhangi bir vazifede yer alamayan Ahmed Vefik Efendi Mahmud Nedim Paşa'nın sadaret makamına getirilmesiyle birlikte resmi hayata dönme fırsatı bulmuştur. Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretinde ilk olarak Rüşumat Emaneti'ne atanmış, ardından sadaret müsteşarlığı, maarif nazırlığı ve Şura-yı Devlet azalığı gibi kısa süreli vazifeleri birbirinin peşi sıra ifa etmiştir. Bu vazifeleri iki yıl kadar süren Ahmed Vefik Efendi Âli Paşa'dan sonra gelen ekiplerle de anlaşamamış ve Sultan II. Abdülhamid'in saltanatına kadar üç buçuk yıla yakın sürecek bir emeklilik devresi daha yaşamıştır.

3.1.1. Rüşumat Eminliği ve Sadaret Müsteşarlığı

Mahmud Nedim Paşa sadarete getirilmesinin hemen ardından Âli Paşa'nın döneminde yüksek makamlara erişen devlet adamlarını tasfiye etmek için bürokraside

²⁵⁹ Âli, Fuad ve Mahmud Nedim Paşaların siyasi hayatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., Cilt: 1, ss. 4-58, 149-195, 259-314.

büyük bir değişim başlatmak istemiştir. Birçok devlet görevlisinin yerini sıklıkla değiştirerek yeni atamalar yapmıştır. Bu atamaların sıklıkla yapılması devlet idaresinde bir kargaşaya neden olmuştur²⁶⁰. Ahmed Vefik Efendi'nin yedi yıl kadar süren emeklilik hayatı da bu sırada sona ermiştir. 23 Eylül 1871'de Rüşumat Emaneti'ne tayin edilen Hamdi Paşa'nın²⁶¹ yerine iki gün sonra, yani 25 Eylül 1871'de (h. 10 Receb 1288) rüşumat emini olarak Ahmed Vefik Efendi tayin edilmiştir²⁶². Ayrıca kendisine 11 Ekim 1871'de birinci rütbeden mecidî nişanı verilmiştir²⁶³.

Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretinde maliyenin ıslahı ve tasarruf amacıyla devlet dairelerinde büyük bir tenkihat girişilmiştir. Bu sebeple bir tenkihat komisyonu teşkil edilmiş, memur sayısı azaltılmış ve maaşlardan kesintiler yapılmıştır. Rüşumat Emaneti de tenkihat hareketinden en çok etkilenen kurumlardan biri olmuştur²⁶⁴. Rüşumat Emaneti'nde gerçekleştirilecek tenkihat bu vazifeye yeni tayin edilen Ahmed Vefik Efendi öncülük etmiştir. Ahmed Vefik Efendi tenkihat rüşumat meclisinden başlamış, meclis reisi ve birçok azanın görevine son vermiştir²⁶⁵.

Ahmed Vefik Efendi rüşumat idaresindeki tenkihatı üç kısma ayırmıştır. Birinci kısımda taşrada lüzumsuz görünen bazı rüşumat nezaretleri kaldırılarak bir diğesine ilhak edilmiştir. İzmir, Selanik ve Beyrut rüşumat nezaretlerinin haricindeki nezaret merkezlerinde bulunan müdürlükler kaldırılarak vazifeleri bağlı buldukları yerel nezaretlere, müdüriyet sandık emini ve başkâtipleri işleri de nezaret sandık emini ve başkâtiplerine ilave edilmiştir. Böylece kaldırılan müdür, sandık emini ve başkâtip maaşlarından tasarruf sağlanmıştır. İkinci kısımda Rüşumat Emaneti tarafından yapılan araştırma ve yerel nezaretlerle gerçekleştirilen haberleşme sonucunda mevkilerinin önemi

²⁶⁰ Sevil Sadıkoğlu, Mahmud Nedim Paşa'nın Bürokraside Gerçekleştirdiği Büyük Tenkihat (7 Eylül 1871-31 Temmuz 1872), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, ss. 4-8.

²⁶¹ BOA. İ.DH. 638/44389 (8 Receb 1288/23 Eylül 1871).

²⁶² Takvim-i Vekayi, 11 Receb 1288, Nr. 1411. ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., Cilt: 2, s. 665. 25 Eylül 1871 tarihli Levant Herald gazetesinde Ahmed Vefik Efendi'nin maarif nazırı olarak atandığının konuşulduğuna fakat resmen açıklanmadığına dair bir habere yer verilmiş, bu atama gerçekleşirse yeni hükümetin büyük bir manevi güç kazanacağına vurgu yapılmıştır. Metnin sonuna düşülen notta bu haberin yalanlandığı ve adının Rüşumat Emaneti için geçtiği yazılmıştır: The Levant Herald, 25 September 1871, Nr. 156.

²⁶³ BOA. İ.DH. 639/44463 (26 Receb 1288/11 Ekim 1871).

²⁶⁴ Sevil Sadıkoğlu, a.g.t., ss. 10, 55.

²⁶⁵ BOA. İ.DH. 639/44436, Lef 1 (18 Receb 1288/3 Ekim 1871).

ve işlerinin yoğunluğu göz önüne alınarak rüsumat idarelerinde işleyişi sekteye uğratmayacak şekilde kâtip ve hademeler işten çıkarılarak maaşlarından tasarruf sağlanmıştır. Üçüncü kısımda ise nezaret maaşları derecelerine göre üç sınıfa ayrılmıştır. Her sınıfa ayrı maaşlar tahsis edilmiştir. Bu maaşlarla birlikte bazı memur maaşlarında tadilat yapılmış, bazı meclis azaları görevden alınmış, küçük memur ve hademe maaşlarından 10 kuruş, büyük memur maaşlarından ise daha fazla kesinti yapılmıştır²⁶⁶.

Ahmed Vefik Efendi Rüsumat Emaneti tarafından hazineye katkı sağlamak amacıyla çeşitli tasarruf tedbirlerine başvurmuş, birçok memuru görevden almış veya emekli etmiştir²⁶⁷. Vazifesi süresince Rüsumat Emaneti'nde üç defa büyük tenkihat gerçekleştirmiştir. 22 Kasım 1871 tarihli sadarete gönderdiği tahriratında bu tenkihatlarda senelik toplam 14.563 kese tasarruf sağlandığını bildirmiştir²⁶⁸. Memuriyet hayatının önceki devresinde maliye alanında birçok vazife alan ve devlet hazinesini korumaya yönelik politika izleyen Ahmed Vefik Efendi hakkında rüsumat emini bulunduğu sırada da maliye nazırlığına tayin edileceğine dair dedikodular meydana gelmiştir²⁶⁹.

Devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olan gümrük gelirleri Ahmed Vefik Efendi'nin rüsumat eminliği sırasında eski eminlere nazaran epey artmıştır. Vazifesini ifa ederken kimseye ayrıcalık göstermemiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin aldığı sıkı tedbirler tebaadan ve yabancı tüccardan birçok kişinin işine gelmediği için hakkında şikayetlere neden olmuştur²⁷⁰. Bu sebeple dört ay²⁷¹ süren rüsumat eminliğine 26 Ocak 1872 (h. 15

²⁶⁶ BOA. İ.DH. 641/44594, Lef 4 (22 Şaban 1288/6 Kasım 1871).

²⁶⁷ Henüz rüsumat eminliğinde iki haftayı doldurduğu sırada bir gazetede çıkan haber şu şekildedir; “Rüsûmât Nâzırı ‘Atûfetlü Ahmed Vefik Efendi hazretleri bir günde me’mürin ve ketebeden altmış beş kişiyi me’muriyyetlerinden çıkarmış olduğu mesmû’dur.”: Basiret, 26 Receb 1288, Nr. 492. Ardından tezkip mahiyetinde yayınlanan haber ise şu şekildedir; “492 numarolu nüshamızda rüsûmât me’muriyyet ve ketebesinden altmış beş kişiye bir günde ruhsat verildiği yazılmış idi. Efendi-i müşârün-ileyh bilâ-ma’âş iki seneden beri mülâzım nâmıyla bir takım bî-lüzûm kesâna izin vermişler ve meclisten ve me’mürin-i sâ’ireden beş altı neferin me’muriyyetlerinden çıkarmışlar olup bunların her dâ’irece teşebbüs buyurulan ta’dilât icâbından olduğunu izâhen derc eyleriz.”: Basiret, 28 Receb 1288, Nr. 494.

²⁶⁸ BOA. İ.DH. 642/44679, Lef 2 (9 Ramazan 1288/22 Kasım 1871).

²⁶⁹ “Mâliye nezâret-i celîlesi Rüsûmât Emîni ‘Atûfetlü Ahmed Vefik Efendi hazretlerine teklîf olunmuş ise de her ne sebebe mebnî ise kabûlden istinkâf eylediklerini Levant Herald dünkü nüshasında yazmış ise de bizce henüz meçhûldür.”: Basiret, 17 Ramazan 1288, Nr. 534. Ayrıca bkz.; The Levant Herald, 28 November 1871, Nr. 202.

²⁷⁰ Basiret, 5 Zilkade 1288, Nr. 571.

²⁷¹ Rüsumat Salnamesi'nde hatalı olarak bu vazifeyi üç buçuk yıl kadar ifa ettiği yazılmıştır: Rüsûmât Sâlnâmesi, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, Dersaadet 1330, s. 135.

Zilkade 1288) tarihinde son verilmiş ve sadaret müsteşarlığına tayin edilmiştir²⁷². Bu vazifesinde sadaretin evrak işleriyle ilgilenmek istememiş, vazifesinin mühim meselelerde sadrazama danışmanlık etmek olduğunu söylemiştir. Fakat sadrazam ile de geçinememiş, rivayetlere göre sadrazam tarafından çağırılmamak için sık sık odasının kapısını kilitleyerek oturmuştur²⁷³. Geçimsiz tavırları sebebiyle sadaret müsteşarlığı da kısa bir müddet, yaklaşık dört ay kadar sürmüştür.

3.1.2. Maarif Nazırlığı ve Şura-yı Devlet Azalığı

Sadaret müsteşarlığında dört ay kadar kalan Ahmed Vefik Efendi Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretinin son zamanlarında, 16 Mayıs 1872 tarihinde maarif nazırlığına tayin edilmiştir²⁷⁴. Ahmed Vefik Efendi'nin bu vazifesindeki en önemli icraatından birisi Müze-i Hümayun müdürlüğünün yeniden kurulmasıdır. Âli Paşa'nın ardından sadarete getirilen Mahmud Nedim Paşa Âli Paşa'nın adamı olan müze müdürünü görevden almış ve müdürlüğü kaldırmıştır. Ahmed Vefik Efendi maarif nazırı olduktan sonra müdürlüğü yeniden kurarak başına Dr. Philipp Anton Dethier'i getirmiştir²⁷⁵.

Ahmed Vefik Efendi maarif nazırlığı müddetince özellikle ilk eğitime ve taşrada eğitim sisteminin geliştirilmesine önem vermiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın tenkihatı sırasında işlevsiz kalan İstanbul'daki sıbyan darümuallimi Ahmed Vefik Efendi'nin nazırlığı sırasında yeniden açılmıştır²⁷⁶. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince vilayet merkezlerinde maarif meclislerinin teşkil edilmesi kararlaştırıldığı halde gerçekleştirilememiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin nazırlığında bütün vilayetlere nizamname gereğince maarif meclislerinin teşkil edilmesine dair emirler gönderilmiştir²⁷⁷. Yine taşrada eğitim sisteminin gelişmesi için nizamname hükmünce en az 500 Müslüman hane bulunan kasabalarda birer rüşdiye mektebi açılması, 500'den aşağı hane bulunan kasabalarda

²⁷² BOA. İ.DH. 645/44836 (15 Zilkade 1288/26 Ocak 1872).

²⁷³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., ss. 665-666.

²⁷⁴ BOA. İ.DH. 650/45192 (8 Rebiülevvel 1289/16 Mayıs 1872).

²⁷⁵ Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt: 6, İstanbul 1985, ss. 1600-1601.

²⁷⁶ BOA. MF.MKT. 3/171 (17 Cemaziyelahir 1289/22 Ağustos 1872). ; Mahmud Cevad İbnü'ş-şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1338, s. 127.

²⁷⁷ BOA. MF.MKT. 2/99 (5 Cemaziyelevvel 1289/11 Temmuz 1872).

mükemmel birer sıbyan mektebi açılması, bu konularda ahaliye de gerekli teşviklerin yapılması kararlaştırılmış ve böylece tebaa çocuklarının eğitim görebilmeleri sağlanmıştır²⁷⁸.

Osmanlı eğitim sistemine ve eski eser politikasına önemli katkıları olan Ahmed Vefik Efendi'nin bu ilk maarif nazırlığı yedi ay kadar sürmüştür. 5 Aralık 1872 tarihinde Maarif Nezareti'ne Şura-yı Devlet azasından Kemal Paşa'nın tayin edilmesine karar verilmiş, Kemal Paşa'dan boşalan azalık vazifesine de Ahmed Vefik Efendi getirilmiştir²⁷⁹. Şura-yı Devlet azalığına ise sekiz aydan biraz fazla bir müddet devam edebilmiştir. Azalığının son aylarında rahatsızlanarak bir süre kaplıcalarda tedavi görebilmesi için kendisine izin verilmiş²⁸⁰, İstanbul'a döndükten bir süre sonra, 13 Ağustos 1873 tarihinde emekli edilmiştir²⁸¹. Ahmed Vefik Efendi böylece Sultan Abdülaziz devrinde son resmi vazifesini tamamlamış ve ikinci bir emeklilik sürecine girmiştir. Sultan Abdülmecid devrinde kariyer basamaklarını istikrarlı bir şekilde tırmanan Ahmed Vefik Efendi Sultan Abdülaziz'in saltanatında iki defa uzun emeklilik dönemi yaşamıştır. Bir devlet adamının kariyerinde ulaşabileceği en üst noktaya ise ancak Sultan II. Abdülhamid devrinde ulaşması mümkün olacaktır.

3.2. Meclis-i Mebusan Reisliği

13 Ağustos 1873'te Şura-yı Devlet azalığı sona eren Ahmed Vefik Efendi üç buçuk yıl kadar sürecek bir emeklilik devresi yaşamıştır. Resmi hayattan uzak kaldığı bu süre zarfında Osmanlı Devleti büyük ve ani siyasi değişimlere sahne olmuştur. Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'in, hemen ardından Sultan V. Murad'ın tahttan indirilmesi üzerine 31 Ağustos 1876'da Sultan II. Abdülhamid tahta geçmiştir. Sultan II. Abdülhamid tarafından 23 Aralık 1876'da meşrutiyet ilan ve Kanun-ı Esasi kabul edilmiştir. Ahmed Vefik Efendi de Sultan II. Abdülhamid'in saltanat makamına gelişinin ardından resmi hayata yeniden

²⁷⁸ BOA. MF.MKT. 2/115 (8 Cemaziyevvel 1289/14 Temmuz 1872).

²⁷⁹ BOA. İ.DH. 659/45890 (4 Şevval 1289/5 Aralık 1872).

²⁸⁰ BOA. İ.DH. 667/46496 (9 Rebiülahir 1290/6 Haziran 1873).

²⁸¹ BOA. İ.DH. 671/46752 (18 Cemaziyelahir 1290/13 Ağustos 1873).

dönme fırsatı bulmuştur. Yine bu dönemde Osmanlı bürokrasisinin en yüksek mevkii ve kariyerinin zirvesi olan sadaret makamına ulaşacaktır.

5 Şubat 1877'de Midhat Paşa'nın yerine Edhem Paşa sadarete getirilmiş, Edhem Paşa'nın sadaret hattında toplanacak Meclis-i Mebusan'ın geçici başkanlığına Ahmed Vefik Efendi tayin edilmiştir²⁸². Ardından Meclis-i Mebusan'ın ilk başkanı olacak Ahmed Vefik Efendi 1 Mart 1877'de yapılan seçim sonucunda Dersaadet mebusu seçilmiştir²⁸³. Uzun zamandır resmi hayattan uzak kalan Ahmed Vefik Efendi'nin bu şekilde ikinci emeklilik devresi sona ermiş ve meşrutiyet meclisinin ilk başkanı olarak görevlendirilmiştir.

Ayrıca Ahmed Vefik Efendi bu dönemde kısa bir süre Hediye-i Askeriye Cemiyeti reisliğini de üstlenmiştir (20 Şubat 1877/h. 6 Safer 1294). Cemiyetin reisi Ziya Paşa'nın Suriye valiliğine tayin edilmesi üzerine yardım kuruluşlarında vazife almaktan hoşlanan²⁸⁴ Ahmed Vefik Efendi reisliği kabul etmiştir. Ahmed Vefik Efendi'nin reisliğe gelmesiyle birlikte Namık Kemal ve EbuZZiya Tefvik gibi Midhat Paşa yanlısı isimler cemiyetten ayrılmışlardır²⁸⁵. Ahmed Vefik Efendi reisliğe on günden biraz fazla bir süre devam ettikten sonra hükümet cemiyetin bağış toplama hakkını tanımamış ve mart ayı başında cemiyet kapatılmıştır²⁸⁶.

Kararlaştırıldığı üzere 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda Meclis-i Mebusan'ın açılış töreni gerçekleştirilmiş, Sultan II. Abdülhamid'in nutku mabeyn başkâtibi tarafından okunmuş ve ardından 101 pare top atılarak Meclis-i Mebusan'ın açılışı

²⁸² BOA. Y. EE. 75/60 (21 Muharrem 1294/5 Şubat 1877). ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 612-613. Ahmed Vefik Efendi Meclis-i Mebusan'ın başkanlığına geçici olarak Sultan II. Abdülhamid tarafından tayin edilmiş, fakat bir daha meclis başkanlığı için herhangi bir seçim yapılmamış ve Ahmed Vefik Efendi devre sonuna kadar başkanlığı sürdürmüştür.

²⁸³ BOA. Y.A.HUS. 159/3 (15 Safer 1294/1 Mart 1877). Ahmed Vefik Efendi Şehremaneti'nde yapılan seçimde ikinci derece seçmenlerin kullandığı oyların 26'sını alarak Dersaadet mebusu seçilmiştir: La Turquie, 2 Mars 1877, Nr. 50. ; Ceride-i Havadis, 17 Safer 1294, Nr. 3331.

²⁸⁴ Ahmed Vefik Efendi Kırım Savaşı sırasında Kırım'da bulunan Osmanlı askerine halkın yardımı ile hırka yaptırılıp gönderilmesine ve ardından Laleli yangınında yanan Müslüman haneleri için yardım toplanmasına öncülük etmiştir: Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, (Haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, s. 53.

²⁸⁵ Ömer Faruk Akün, a.g.md., s. 147. ; Fevziye Abdullah Tansel, a.g.m., s. 122.

²⁸⁶ La Turquie, 5 Mars 1877, Nr. 52.

ilan edilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın ilk toplantısı Ahmed Vefik Efendi başkanlığında açılış töreninin ertesi günü, 20 Mart 1877'de yapılmış, gerçekleştirilen yemin töreninde ilk olarak reis Ahmed Vefik Efendi yemin etmiş, yemin töreninin tamamlanmasının ardından başkanlık divanı seçimleri yapılmış ve böylece meclis çalışmalarına başlamıştır²⁸⁷.

1857 yılında deavi nazırlığına tayin edilen Ahmed Vefik Efendi'nin bu sırada rütbesi bâlâya terfi ettirilmişti. Ardından birçok önemli vazifede bulunmasına rağmen rütbesi bir daha yükseltilmeyen Ahmed Vefik Efendi Sultan Abdülaziz devrinde Âli Paşa'nın vefatına kadar süren uzun bir emeklilik yaşamıştı. Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretinde kısa sürelerle birkaç vazifede yer alsa da yine rütbesinde herhangi bir yükseliş olmamış ve ardından bir kez daha emekli edilerek resmi hayattan uzaklaştırılmıştı. Sultan Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi ilanından sonra açılacak Meclis-i Mebusan'ın başkanlığına 5 Şubat 1877'de tayin edilen Ahmed Vefik Efendi bu sayede yeniden resmi hayata dönme fırsatı bulmuştur. Kariyerinin zirvesine de bu dönemde ulaşmıştır. Meclisin ilk beş toplantısına başkanlık ettikten sonra 26 Mart 1877 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından Ahmed Vefik Efendi'ye vezaret rütbesi tevcih edilmiş²⁸⁸ ve 20 yılın ardından memuriyet hayatında ilk defa rütbesi terfi ettirilerek paşalık unvanına sahip olmuştur. Ertesi gün gerçekleştirilen meclisin altıncı toplantısında Ahmed Vefik Paşa'nın kendisini tebrik eden mebuslara yaptığı konuşma şu şekildedir:

“Efendiler, yirmi senedenberi bu rütbe-i celileyi bana dört, beş kerre teklif eylediler. Arz-ı mazeret ettim. Bu kerre edilen atıfet-i seniyye ise hey'et-i meclisimiz

²⁸⁷ Bekir Sıtkı Baykal, “93 Meşrutiyeti”, *Belleten*, Cilt: 6, Sayı: 21-22, II. Kanun-Nisan 1942, ss. 73-75. Yemin metni şu şekildedir; “*Zat-i Hazret-i Padişahiye ve vatanıma sadakat ve kanun-i esasî ahkâmına ve uhdeme tevdi olunan vazîfeye riayetle hilâfından mücanebet eyliyeceğime kasem ederim.*”: Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi (1293=1877)*, Vakit Gazete-Matbaa-Kütüphane, Cilt: 1, İstanbul 1939, s. 22.

²⁸⁸ İrade metni şöyledir: “*Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Meclis-i Meb'ûsân Re'îsi 'Atüfetlü Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin müsellemler olan liyâkat ve istihkâkına mebnî 'uhdesine rütbe-i sâmiyye-i vezâret tevcih ve ihsân buyurulmuş olduğundan iktizâsının icrâsı şeref-sünûh ve sudûr buyurulan emr ü ferman-ı 'âtüfet-beyân-ı cenâb-ı cihân-bânî mantûk-ı münîfinden olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 11 Ra (12)94.*”: BOA. İ.DH. 743/60736 (11 Rebiülevvel 1294/26 Mart 1877). Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar vezaret rütbesi verilen devlet adamlarının menşurları adet olduğu üzere İstanbul'da bulunuyorlarsa konaklarına gönderilmekteydi. Ahmed Vefik Paşa'nın menşuru istisna olarak Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, ss. 208-209. Vezaret menşurunun 9 Nisan 1877 (h. 25 Rebiülevvel 1294) tarihinde gönderilmesi kararlaştırılmıştır: BOA. İ.DH. 744/60821.

hakkında teveccühat-i hümayunun bir âlâmet-i bahiresi olduğu için maalmemnuniyye ve maatteşekkür kabule müsaraat gösterdim.”²⁸⁹

Ahmed Vefik Paşa'nın Meclis-i Mebusan riyasetine tayin edilmesi ve kendisine vezaret rütbesi verilmesi Sultan II. Abdülhamid tarafından bu makama ve başındaki zatın saygınlığına verilen önemi göstermektedir. Bununla birlikte tayinin sebebi Ahmed Vefik Paşa'nın bütün resmi hayatı boyunca sergilediği ve herkes tarafından bilinen doğruluk ve ahlakının yanında idare ve icraattaki şiddetli ve tavizsiz tutumunun padişah tarafından kullanılarak mecliste padişahın memnun olmayacağı konuşmaların gerçekleşmesinin engellenmek istenmesi olarak da yorumlanmıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın meclis başkanlığında mebuslara karşı baskıcı bir idare tarzı uyguladığı vurgulanmıştır²⁹⁰. Ahmed Vefik Paşa'nın başkanlıktaki baskıcı idaresinden kaynaklı olarak görüşmelerde mebusların herhangi bir konuda itirazda bulunmalarına fırsat verilmediğinden ve Ahmed Vefik Paşa'nın her dediğinin kabul edilmesinden dolayı meclis çalışmalarını yakından izleyen yabancı basın tarafından bu meclis “Evet Efendim Meclisi” olarak tanımlanmıştır²⁹¹.

Ahmed Vefik Paşa meclisin düzenli ve sükunet içerisinde görevini yerine getirmesi için çalışmış, devletin dört bir yanından gelen türlü din ve milletten mebusların fikir birliği içinde hareket etmesine gayret etmiştir. Birçok unsurun bulunduğu mecliste hoşuna gitmeyen tartışmalar ve söylemler gerçekleştiğinden en sert tepkiyi göstermekte, hatta mebusları azarlamakta tereddüt etmemiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın meclisin idaresindeki sertliğine verilecek en iyi örnek Türkçe konusundaki tutumudur. 31 Mayıs 1877 tarihli 40. toplantıda görüşülen Vilayetler Belediye Kanunu'nun belediye meclislerine seçilecek azaların yerine getirmesi gereken şartları içeren 19. maddesinde meclislere seçilecek azaların Türkçe bilmesi gerektiğine yer verilmiştir. Suriye Mebusu Nakkaş Efendi bu hususa tepki göstererek “*Burada bir de (türkçe tekellüm) lâkırdısı varki, bazı ahaliye mani-i hürriyet olacaktır. Meselâ Beyrutta pek çok kimseler türkçe bilmez.*” demiş, bunun üzerine Reis Ahmed Vefik Paşa “*Dört yıldan sonra akli olan türkçe öğrensin.*” cevabını vermiştir. Bir mebusun “*Türkçenin bilinmemesinde ne mazarrat var?*” demesi üzerine

²⁸⁹ Hakkı Tarık Us, a.g.e., s. 46.

²⁹⁰ Mehmed Zeki Pakalın, a.g.e., ss. 31-33.

²⁹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 8, Ankara 2011, s. 237.

Ahmed Vefik Paşa “İttihada manidir. İnşaallâh nasihatımızı kabul ederler de türkçe öğrenirler.” demiştir²⁹².

20 Mart'ta çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan ilk devresini 28 Haziran 1877'de tamamlamıştır. 56 toplantı gerçekleştirilen Meclis-i Mebusan'ın ilk devresi 28 Haziran'da Ahmed Vefik Paşa'nın kapanış konuşmasıyla sona ermiştir. Yaklaşık üç ay çalışan ve başkanlık vazifesini Ahmed Vefik Paşa'nın ifa ettiği mecliste önemli birçok konu görüşülmüş, hükümet tarafından meclise havale edilen teklifler ve kanun tasarıları incelenerek karara bağlanmıştır. Mecliste tartışılan tekliflerin önemlileri Karadağ'ın toprak talepleri, İstanbul Konferansı'nda Avrupalı devletler temsilcileri tarafından kararlaştırılan esaslar ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne harp ilanına dair tebliğin incelenmesidir²⁹³. Görüşülen ve karara bağlanan kanun ve tüzüklerin başlıcaları ise meclis dahili nizamnamesi, Dersaadet belediye kanunu, teşkil-i vilayat kanunu, matbuat kanunu, vilayat belediye kanunu, istikraz-ı harici kanunu, idare-i örfiye kanunu, ağnam vergisinin arttırılmasına dair kanun, emlak ve temettü vergisi kanunu, istikraz-ı dahili kanunu, intihab-ı mebusan kanunu ve muvazene-i maliye kanunudur²⁹⁴.

3.3. Edirne Valiliği, Meclis-i Ayan Azalığı ve İkinci Maarif Nazırlığı

Sultan Abdülaziz devrinde iki defa uzun süren emeklilik süreci yaşayan Ahmed Vefik Paşa için Sultan II. Abdülhamid tarafından Meclis-i Mebusan reisliğine tayin edilmesi kariyeri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Meclis-i Mebusan'ın ilk devre toplantılarını başarıyla yöneten Ahmed Vefik Paşa ardından kısa süren birkaç vazifede yer almıştır.

Meclis-i Mebusan'ın ilk devresinin 28 Haziran 1877'de kapanması üzerine Ahmed Vefik Paşa'nın reisliği de sona ermiştir. Fakat iki ay sonra, 24 Ağustos 1877 tarihinde

²⁹² Hakkı Tarık Us, a.g.e., s. 313.

²⁹³ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 235.

²⁹⁴ Hakkı Tarık Us, a.g.e., s. 399.

Edirne valiliğine tayin edilmiştir²⁹⁵. Bu vazife Ahmed Vefik Paşa'nın ilk valiliği olmasının yanında 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Rus ordularının Tuna Nehri'ni aştıktan sonra İstanbul'a doğru ilerleyişinde Edirne'nin arz ettiği önem açısından ayrıca dikkat çekicidir²⁹⁶.

Ahmed Vefik Paşa'nın Edirne valiliği yaklaşık üç ay kadar devam etmiş ve bu sebeple önemli bir icraat gerçekleştirmeye vakit bulamamıştır. Rahatsızlığı sebebiyle vazifesine devam edemeyeceğinden 30 Kasım 1877 tarihinde Edirne valiliğine Cemil Paşa tayin edilmiş²⁹⁷ ve Ahmed Vefik Paşa İstanbul'a dönmüştür. Edirne'den dönüşünden kısa bir süre sonra 27 Aralık 1877 (h. 21 Zilhicce 1294) tarihinde Meclis-i Ayan azalığına tayin edilmiştir²⁹⁸. Ardından 11 Ocak 1878 tarihinde Ahmed Hamdi Paşa'nın sadarete tayini ve kabinede önemli değişiklikler yapılmasıyla birlikte Sultan II. Abdülhamid tarafından daha önce 1872 yılında yedi ay kadar sürdürdüğü Maarif Nezareti'ne ikinci defa tayin edilmiştir²⁹⁹.

Meclis-i Mebusan reisliğinden itibaren yer aldığı kısa süreli vazifelerde mühim bir icraat gerçekleştirmeye fırsat bulamayan Ahmed Vefik Paşa'nın maarif nazırlığı da yirmi dört gün devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid bu kısa süreli vazifelerle her ne şekilde olursa olsun kendisini bir makamda istihdam etmekte kararlı davranmış ve nihayet Osmanlı Devleti'nin zor günlerden geçtiği sırada bir devlet adamının ulaşabileceği en yüksek makama tayin edilmiştir.

3.4. İlk Başvekilliği

5 Şubat 1877'de Edhem Paşa'nın sadaretiyle birlikte açılacak Meclis-i Mebusan'ın başkanlığına Ahmed Vefik Paşa getirilmiştir. Meclis'in ilk devresinin tamamlanmasına

²⁹⁵ BOA. İ.DH. 753/61501 (14 Şaban 1294/24 Ağustos 1877).

²⁹⁶ Ömer Faruk Akiün, a.g.md., s. 147.

²⁹⁷ BOA. İ.DH. 759/61957 (24 Zilkade 1294/30 Kasım 1877). Ahmed Vefik Paşa'nın yerine tayin edilen Cemil Paşa'nın valiliği sırasında Ruslar Edirne'ye girmişlerdir.

²⁹⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 670. Ahmed Vefik Paşa vefatına kadar ayan azası vazifesine devam etmiştir.

²⁹⁹ BOA. Y.EE. 75/19 (7 Muharrem 1295/11 Ocak 1878).

kadar başkanlık vazifesini ifa eden Ahmed Vefik Paşa daha sonra da kısa süreli birkaç vazifede bulunmuştur. 93 Harbi başladığı sırada sadaret makamında bulunan Edhem Paşa 11 Ocak 1878'de azledilerek yerine Ahmed Hamdi Paşa tayin edilmiştir. Edhem Paşa'nın sadarettten azledilmesinin sebebi Osmanlı Devleti'nin savaşta uğradığı mağlubiyetlerden dolayı Meclis-i Mebusan'da hükümete karşı ciddi bir muhalefetin oluşmasıdır³⁰⁰. Bu sebeple Ahmed Hamdi Paşa sadaret makamına getirilmiş ve hükümette önemli değişiklikler yapılmıştır. Ahmed Vefik Paşa da bu sırada maarif nazırlığına tayin edilmiştir.

Ahmed Hamdi Paşa'nın sadaretinde Ruslarla Edirne Mütarekesi imzalanmış, Osmanlı Devleti'nin savaşta uğradığı mağlubiyet halk içinde büyük üzüntü ve heyecana neden olmuştur. Bu heyecan Meclis-i Mebusan'a da sirayet ederek yapılan görüşmelerde padişahın yakınında bulunan birçok devlet adamı ve saray savaşındaki hataları sebebiyle suçlanmıştır. Ahmed Hamdi Paşa ise mecliste ve halk içinde sükunetin sağlanması ve devlet idaresinin zaafa uğramaması için eleştirilen bu devlet adamlarının görevden alınması için çaba sarf etmiştir. Savaşta yaşanan mağlubiyetler ve V. Murad'ın tekrar tahta çıkarılmasına dair rivayetler sebebiyle kendisini Yıldız Sarayı'na kapatan Sultan II. Abdülhamid'e de Ruslar İstanbul yakınlarına kadar gelmişken bu tavrının doğru olmadığını söylemiş, Dolmabahçe Sarayı'na yerleşerek halkla yakın ilişki içinde bulunmasını ve meydana gelen heyecanı yatıştırmasını tavsiye etmiştir. Bu teklifi tahttan indirilmesini kolaylaştıracak bir hazırlık olarak telakki eden Sultan II. Abdülhamid, Ahmed Hamid Paşa'yı sadarettten azletmeye karar vermiştir. Meclis-i Mebusan'ın da savaş sırasındaki şiddetli muhalefetinden rahatsız olduğundan meclisin devamını zararlı görerek tatil edilmesi ve mebusların İstanbul'dan uzaklaştırılması için en uygun kişi olarak o sırada maarif nazırı ve ayan azası olan Ahmed Vefik Paşa'nın sadarete tayin edilmesini düşünmüştür³⁰¹.

³⁰⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, Cilt: 4, İstanbul 1972, ss. 308-309. ; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 6, Ankara 2011, s. 3320.

³⁰¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mi'rât-ı Hakikat*, (Haz. İsmet Miroğlu), Berekât Yayınevi, İstanbul 1983, ss. 546-547. ; Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 212.

3.4.1. Sadaret'in Başvekalet'e Dönüştürülmesi

Ahmed Hamdi Paşa'nın yirmi dört gün süren sadaretinde maarif nazırı olan Ahmed Vefik Paşa 4 Şubat 1878 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından Sadaret makamı kendisine teklif edildiğinde bu vazifeyi kabul etmek için üç şart ileri sürmüştür: "Sadaret" unvanının "Başvekalet'e" dönüştürülmesi ve vükela sorumluluğu usulünün kabul edilmesi; Tophane Müşiri Damat Mahmud Paşa ve Dahiliye Nazırı Said Paşa'nın görevlerinden alınarak Dahiliye Nezareti'nin Başvekalet ile birlikte kendisine verilmesi; genel meseleler hakkındaki görüşlerinin padişah tarafından onaylanması³⁰².

Sultan II. Abdülhamid bu teklifleri kabul ederek 4 Şubat'ta Sadaret makamını kaldırmış ve Ahmed Vefik Paşa'yı başvekilliğe tayin etmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın Başvekalet'e tayinini bildiren hatt-ı hümayun metni şu şekildedir:

"Vezîr-i me'âlî-semîrim Ahmed Vefik Paşa

Hamdi Paşa'nın 'azl ve tebdiline lüzûm görünmüş ve kânûnumuz iktizâsınca vükelâmızın me'mûriyyetlerine müte'allik mesâlihde münferiden ve mesâlih-i 'umûmiyyede müctemi'ân mes'ûliyyetleri tabî'i ve işbu kâ'ide-i mes'ûliyyet hükmünce vükelânın mes'ûliyyet-i münferideleri tahtında cereyân eden mevâddı bi'l-mukâbele tarafımızdan tasdik olunmak üzere 'arz etmeleri muktezî olduğundan anın hâricinde olan ya'nî Meclis-i Vükelâ'da hey'etce tezekkür kılınan husûsâtın karâr-nâmeleri ve Meclis-i Meb'ûsân'ın tanzîm ve Meclis-i A'yân'ın tasdik edeceği kânûnları huzûrumuza takdîme vesâtet ve Meclis-i Vükelâ'ya riyâset etmek üzere hidmet-i sadâretin bi'l-îcâb lağvıyla ana bedel riyâset-i vükelâ me'mûriyyetinin ihdâs ve te'sîsi tasvîb kılınmış olduğundan liyâkat ve ehliyyet ve istikâmetiniz cihetiyle Başvekillik Dâhiliyye Nezâreti inzimâmıyla 'uhdenize havâle kılınmış olduğu gibi vükelâlık me'mûriyyetleri Başvekâletle birleştirilen Dâhiliyye Nezâreti ile Meşihat ve Ser-'askerlik ve Hâriciyye ve Bahriyye ve 'Adliyye Nezâretlerine ve Şûrâ-yı Devlet riyâset ve Tob-hâne Müşîriyyeti'ne ve Mâliyye ve Evkâf ve Ma'ârif ve Nâfi'a ve Ticâret Nezâretlerine hasr edilip işbu me'mûriyyetlere intihâbları tarafımızdan

³⁰² Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 548.

tasdik kılınan zevâtın ta'yînleri takarrür etmiş olmağla i'lâna ibtidâr kılınsın Cenâb-ı Hakk muvaffak buyura. Fî Gurre-i Safer (12)95."³⁰³

Osmanlı Devleti'nde başvekil unvanı ilk defa Sultan II. Mahmud tarafından 30 Mart 1838'de o sırada sadrazam olan Mehmed Emin Rauf Paşa'ya verilmiştir. II. Mahmud'un vefatı üzerine 3 Temmuz 1839'da hükümet reisi olan Hüsrev Paşa ise sadrazam unvanıyla tayin edilmiş³⁰⁴ ve Ahmed Vefik Paşa'nın tayinine kadar otuz dokuz yıl boyunca başvekil unvanı kullanılmamıştır. Kanun-ı Esasi'nin hazırlık çalışmalarında Midhat Paşa tarafından hazırlanan tasarıda icra yetkisinin padişahta olacağı, vekil-i mutlak olan sadrazam unvanının kaldırılarak başvekil unvanıyla Meclis-i Vükela'ya başkanlık edeceği ve Meclis-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan önünde sorumlu olacağı yer almaktadır. Midhat Paşa'nın bu teklifi kabul edilmemiş ve Kanun-ı Esasi'de başvekil yerine sadrazam unvanı kullanılmıştır³⁰⁵.

Ahmed Vefik Paşa'nın başvekilliğe tayinini bildiren hatt-ı hümayunda da vurgulandığı üzere nazırların nezaretleri dahilindeki işlerden şahsen, genel meselelerde hükümetçe sorumlu olmaları ilkesi Kanun-ı Esasi'de yer almaktaydı. Başvekillik unvanını istemekle birlikte bu konu üzerinde de ısrarla durması, her ne kadar kendisi meşrutiyete gönülünden taraftar bir düşüncede olmasa da meşruti idareyi devrin icabı olarak görmesinden, padişahı da başına buyruk hareket etmekten başarabileceği ölçüde alıkoymak ve nazırların şahsi sorumluluklarını arttırarak kabineyi güçlendirmek istemesinden kaynaklanmış olmalıdır³⁰⁶. O sırada 93 Harbi ile devletin uğradığı mağlubiyetler ve halkın düştüğü sıkıntılı durumu göz önüne alındığında acele yapılması gereken işlerin ehil kişiler tarafından herhangi bir baskıya maruz kalmadan halledilmesi gerekliliğini düşünmüş olabilir.

Ahmed Vefik Paşa'nın başvekil tayin edilmesiyle birlikte yeni bir hükümet teşkil edilmesi gerekmiştir. Bazı devlet adamları yerlerini muhafaza etmekle beraber özellikle

³⁰³ BOA. Y.EE. 75/20 (Gurre-i Safer 1295/4 Şubat 1878).

³⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 177-179. ; Ercüment Kuran, "Başvekil", *TDVİA*, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 136.

³⁰⁵ Enver Ziya Karal, a.g.e., ss. 218, 268-269.

³⁰⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., ss. 670-671.

Ahmed Vefik Paşa'nın geçinemediği kişiler yeni hükümette vazife alamamışlardır. Kendisine sadaret teklif edildiğinde sunduğu şartlar içerisinde yer alan Damat Mahmud ve Said Paşalar görevden alınmış, Said Paşa hükümette yer almayan Hazine-i Hassa Nezareti'ne getirilmiştir. Eski Sadrazam Ahmed Hamdi Paşa'nın Aydın valiliğine tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılması Ahmed Vefik Paşa'dan dolayı değil, padişaha Dolmabahçe'ye yerleşmesi konusundaki telkininin yarattığı tepkiden kaynaklanmış olmalıdır. Ahmed Vefik Paşa ile geçinemedikleri bilinen Cevdet Paşa da Evkaf Nezareti'nden alınarak Suriye valiliğine tayin edilmiştir³⁰⁷.

Ahmed Vefik Paşa meşrutiyet idaresinin özüne uygun olarak Başvekalet makamını tesis etmek istemiştir. Fakat kendisinden sonra hükümetin başına geçenler bu makamın kalıcılığı için gayret göstermemişlerdir. Sultan II. Abdülhamid de daha önce Midhat Paşa'nın istediği, Ahmed Vefik Paşa'nın ise en azından unvan olarak gerçekleştirebildiği başvekilliğin yerleşmesini istememiştir³⁰⁸. Ahmed Vefik Paşa'dan sonra Sadık Paşa yine başvekil unvanıyla, ardından Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa ise sadrazam unvanıyla tayin edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid daha sonra da birkaç defa başvekil unvanıyla tayinler gerçekleştirmiştir³⁰⁹. Rauf Paşa'nın ardından otuz dokuz yıl sonra başvekil unvanıyla tayin edilen Ahmed Vefik Paşa 1882 yılındaki ikinci tayiniyle ise Osmanlı tarihinin son başvekili olmuştur.

3.4.2. Meclis-i Mebusan'ın Tatil Edilmesi

Birinci devresini Ahmed Vefik Paşa'nın yönettiği Meclis-i Mebusan 13 Aralık 1877'de ikinci devresine başlamıştır. Bu sırada devam eden savaşta Osmanlı Devleti'nin uğradığı mağlubiyetler halk içinde büyük bir üzüntü ve heyecana neden olmuş, bu durum Meclis-i Mebusan'a da sirayet etmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın birinci devresini sükunet içinde yönettiği Meclis-i Mebusan'ın ikinci devre toplantılarında gayet hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Mebuslar asıl vazifesi olan yasama faaliyetini bir kenara bırakarak savaş

³⁰⁷ BOA. İ.DH. 763/62227 (Gurre-i Safer 1295/4 Şubat 1878). ; BOA. İ.DH. 764/62238 (Gurre-i Safer 1295/4 Şubat 1878). ; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 548.

³⁰⁸ Carter V. Findley, a.g.e., ss. 277-278.

³⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 179.

üzerine tartışmalara girişmişler, mağlubiyetlerden sorumlu tuttıkları sivil ve asker devlet adamları ile padişahı eleştirmeye başlamışlardır³¹⁰. Meclis-i Mebusan'daki sert muhalefetten ve mebusların savaştaki mağlubiyetler yüzünden kendisiyle yakınlarını sorumlu tutmalarından rahatsız olan Sultan II. Abdülhamid, Ahmed Vefik Paşa'yı başvekilliğe getirirken bir fırsatını bulup Meclis-i Mebusan'ı kapatmaya da karar vermiştir³¹¹.

İlk başkanı olduğu Meclis-i Mebusan Başvekalet makamına gelişiyle birlikte Ahmed Vefik Paşa'ya da muhalefet etmiştir. Ahmed Vefik Paşa başvekilliğe tayininin ardından 5 Şubat'ta meclise gitmiştir. Padişahın Kanun-ı Esasi'ye daha uygun bir hükümet teşkil ettiğini ve hükümet başkanlığı vazifesine kendisini getirdiğini bildirmiştir. Ardından yaptığı konuşmada savaşta mağlup olduğunu, fakat işlerin yoluna koyulması ve savaşın getirdiği zorlukların ortadan kaldırılması için hep birlikte çalışılması gerektiğini söylemiştir. Devletin içinde bulunduğu durum hakkında meclisi bilgilendirmek üzere de bir komisyon kurulmasını istemiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın konuşması mebuslar tarafından alkışlanmış ve tebrik edilmiştir. Ardından bazı mebuslar tarafından meclisin onayı alınmadan Kanun-ı Esasi'de değişiklik yapılamayacağı ve bu sebeple meclisin sadrazam unvanının kaldırılmasını kabul edemeyeceğine dair görüşler bildirilmiştir. Bu tartışmalar 9 Şubat 1878 tarihli toplantıda da devam etmiş ve Ahmed Vefik Paşa'nın başvekilliğe tayininin kanuna aykırı olduğu savunulmuştur³¹². Meclis-i Mebusan yaptığı bu muhalefetle Ahmed Vefik Paşa'nın başvekil unvanıyla hükümet başkanlığına tayin edilmesini Kanun-ı Esasi'ye aykırı ve kurduğu hükümeti de gayr-ı meşru görmüştür³¹³.

Ahmed Vefik Paşa'nın başvekilliğe tayininden önce imzalanan Edirne Mütarekesi'nin ardından Ruslar İstanbul yakınlarına kadar gelmişlerdir. Bu sırada Osmanlı ve Rusya arasında yapılacak bir anlaşmada Rusya'nın boğazlar hakkında elde edeceği kazançlardan tedirgin olan İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ne yardım amacıyla Marmara Denizi'ne bir donanma gönderilmiştir. Bunun üzerine Rus Kumandanı Grandük

³¹⁰ Enver Ziya Karal, a.g.e., ss. 237-239.

³¹¹ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 548.

³¹² Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Meb'usan (1293=1877)*, Vakıf Gazete-Matbaa-Kütüphane, Cilt: 2, İstanbul 1954, ss. 310-312, 371-372.

³¹³ Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 213. ; Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 240.

Nikola İngiliz donanması boğaza gelecek olursa misilleme olarak İstanbul'a asker sokacağını bildirmiştir. İki ateş arasında kalan Sultan II. Abdülhamid bu konuyu görüşmek üzere bir meclis toplamıştır.

13 Şubat 1878'de Sultan II. Abdülhamid huzurunda toplanan meclise devlet ricali ve ulemeden birçok kişi ile ayan ve mebusan temsilcileri de katılmıştır. Görüşmeler sırasında mebuslardan Astarıcılar Kethüdası Ahmed Efendi'nin padişaha hitaben böyle bir toplantı için geç kalındığına, daha önce kendilerine danışılması gerektiğine dair sözlerinden hiddetlenen padişah o an Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesine karar vermiştir³¹⁴. Aynı gün hazırlanan Meclis-i Vükela mazbatasında devletin uğradığı politika buhranı neticesinde fevkalade bir durum yaşandığından, böyle sıkıntılı günlerde hükümetin icraatı hakkında ayan ve mebusana izahat vermeye vakti olamayacağından bahsedilmiştir. Ardından Kanun-ı Esasi'de padişaha meclisi açıp kapama hakkında verilen yetkiyle meclisin geçici olarak tatil edilmesinin oybirliğiyle uygun görüldüğü belirtilmiştir³¹⁵. 14 Şubat 1878 günü son defa toplanan Meclis-i Mebusan'da Meclis-i Vükela mazbatası ve Sultan II. Abdülhamid'in buna dair iradesi okunmuş ve meclis geçici olarak tatil edilmiştir³¹⁶.

Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesinin ardından Sultan II. Abdülhamid kendisine muhalefet eden birkaç mebusun mahkemede yargılanarak cezalandırılmalarını istemiştir. Fakat Başvekil Ahmed Vefik Paşa mebuslara karşı bu şekilde bir hareketin Kanun-ı Esasi'nin en önemli eserlerinden biri olan Meclis-i Mebusan'ın şeref ve haysiyetine dokunulduğuna dair sözler ortaya çıkacağını ve halkın zihninin karıştırılmak isteneceğini öne sürerek padişahın bu isteğine engel olmuştur. Ahmed Vefik Paşa padişahın muhalif mebuslar üzerindeki hiddetini söndürmek için bunların İstanbul'dan gönderilmesini sağlamıştır³¹⁷.

³¹⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., ss. 557-559. Said Paşa'nın hatıratında mebus Ahmed Efendi'nin padişaha karşı bu saygısız tavrı üzerine mecliste bulunanların ağır hakaret ve küfürler ettikleri, Ahmed Efendi'nin bu muamele üzerine bayıldığı yer almaktadır: Said Paşa, *Said Paşa'nın Hâtırâtı*, Sabah Matbaası, Dersaadet 1328, s. 208.

³¹⁵ BOA. Y.EE. 71/41 (10 Safer 1295/13 Şubat 1878).

³¹⁶ Hakkı Tarık Us, a.g.e., ss. 406-407.

³¹⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 549.

Ahmed Vefik Paşa'nın ilk devresini başkan olarak sükunet içerisinde yönettiği ve önemli çalışmalar yapan Meclis-i Mebusan ikinci devre toplantısında 93 Harbi'nin halk nezdinde yarattığı heyecandan etkilenecek padişah ve hükümete sert muhalefet yapan bir yer haline gelmiştir. Devletin içinde bulunduğu kriz döneminde böyle bir muhalefet hareketinin idareyi zorlaştıracığı ve icraatı sekteye uğratacağı düşüncesiyle Meclis-i Mebusan geçici olarak tatil edilmiştir. 1908 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konularak meşrutiyetin iade edilmesine kadar bir daha toplanmayacak olan Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesini de o meclisin ilk başkanlığı vazifesini ifa etmiş olan Ahmed Vefik Paşa devrin başvekili sıfatıyla gerçekleştirmiştir.

3.4.3. Başvekilliği Sırasındaki Siyasi Olaylar ve Faaliyetleri

Ahmed Vefik Paşa başvekil olarak tayin edildiği sırada Edirne Mütarekesi imzalanmış ve Ruslar İstanbul yakınlarına kadar gelmişlerdi. En önemli mesele Ruslarla acilen bir anlaşmaya varılmasıydı. İstanbul Rus ordusunun Rumeli'deki işgalleri üzerine gelmiş olan yüz binlerce muhacire ağır kış şartlarında ev sahipliği yapmaya çalışılıyordu. Savaşın getirdiği mali sıkıntılar ve toprak kayıplarıyla iki yıldan beri devlet gelirleri epeyce azalmış, İstanbul'da muhacirlerden de kaynaklı olarak meydana gelen gıda sıkıntısı ve enflasyon artmaya başlamıştı³¹⁸.

Rus ordusunun İstanbul yakınlarına gelmesi ve yapılacak Osmanlı-Rus anlaşmasına dair belirlenen şartlarının öğrenilmesi üzerine İngiltere tarafından İstanbul'daki İngiliz tebaasını koruma bahanesiyle bir donanma gönderilmiş ve bu donanma 13 Şubat'ta Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara Denizi'ne girmiştir³¹⁹. İngiliz donanmasının bu hareketle Rusya'yı kışkırtacağını bilen Ahmed Vefik Paşa yakın arkadaşı ve o sırada İstanbul'da İngiltere elçisi olarak bulunan Layard ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Rusya ile barış görüşmelerinin başladığı bir sırada İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmesinin Rusların yeni bir saldırısına sebep olacağını ve İngiltere'nin amacı Osmanlı Devleti'ne yardım etmekse bu işten vazgeçilmesi gerektiğini bildirmiştir. Layard

³¹⁸ A.g.e., s. 549.

³¹⁹ Midhat Sertoğlu, a.g.e., s. 3324-3325.

da Ahmed Vefik Paşa ile aynı fikirde olduğunu, fakat bu konuda hükümetine yapacağı bir başvurunun sonuç vermesini zannetmediğini bildirmiştir³²⁰.

Grandük Nikola'nın İngiliz donanması İstanbul'a gelecek olursa İstanbul'a asker sevk edeceği tehdidinde bulunması üzerine Sultan II. Abdülhamid toplanan mecliste nasıl bir yol izleneceğine dair görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bir yandan İngiliz donanmasının İstanbul'a gelme ısrarı, diğer yandan da Grandük Nikola'nın tehdidi üzerine yapılan görüşmelerde donanma İstanbul'a gelecek ve bunun üzerine İstanbul'a asker sevk edilecek olursa Ruslara karşı mukavemet göstermeye imkan olmadığına ve bu sebeple küçük bir Rus birliğinin İstanbul'a girmesine karar verilmiştir. Fakat bu kararın uygulanmasına gerek kalmamış, İngiltere'nin Ruslara karşı düşmanca bir harekette bulunmayacaklarını garanti etmesi ve donanmanın İstanbul yerine Mudanya'da demirlemesi üzerine Ruslar da İstanbul'a asker sevk etmek fikrinden vazgeçmişlerdir³²¹.

Edirne Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte yapılacak barışın esasları üzerinde de anlaşmaya varılmıştı. Grandük Nikola barış antlaşmasının müzakeresi için Ayastefanos'u seçmişti. Bu sebeple barış görüşmelerini gerçekleştirmek üzere Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Berlin elçisi Sadullah Bey görevlendirilmişlerdir³²². Görüşmeler sırasında Rus delegeleri tarafından savaş tazminatı olarak Osmanlı donanmasından altı zırhlının Rusya'ya teslim edilmesi istenmiştir. Meclis-i Vükela'da Rusları bu tekliften vazgeçirmek için çalışılmasına fakat başarılı olunamazsa mecburen kabul edileceğine karar verilmiştir. Fakat Sultan II. Abdülhamid bir hatt-ı hümayunla Başvekil Ahmed Vefik Paşa, diğer devlet adamları ve Ayastefanos'taki Osmanlı temsilcilerine donanmayı Ruslara temin etmeye razı olmadığını ve donanmadan vazgeçmektense canından vazgeçeceğini bildirmiştir. Ahmed Vefik Paşa padişahın hatt-ı hümayununu alarak Ayastefanos'a gitmiş ve Grandük Nikola'yı bu şartta ısrar etmekten vazgeçirmiştir³²³.

³²⁰ Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 61.

³²¹ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 63.

³²² A.g.e., s. 64.

³²³ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 2, Ankara 1987, s. 47. ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 675. ; İsmail Hami Danişmend, a.g.e., s. 311.

Osmanlı Devleti açısından 93 Harbi'ndeki kesin mağlubiyetin bir sonucu olarak ağır şartlar içeren Ayastefanos Antlaşması 3 Mart 1878 tarihinde imzalanmıştır. Fakat bu antlaşma bir süre sonra Avrupalı devletlerin aracılığıyla Osmanlı Devleti lehine olarak Berlin Kongresi'nde tadil edilmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasından bir süre sonra hakkındaki türlü dedikodular sonucunda başvekillikten azledilen ve resmi herhangi bir görev almayan Ahmed Vefik Paşa'nın Berlin Kongresi sürecinde de padişahın yakınında olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'daki İngiliz elçisi Layard kongrede Osmanlı Devleti'nin kuvvetli şahsiyetler tarafından temsil edilmesi için padişahın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bu sebeple Avrupa kamuoyunun yakından tanıyıp saygı duyduğu ve kendisinin de yakın arkadaşı olan Ahmed Vefik Paşa'nın kongre delegasyonunun başına getirilmesini istemiştir³²⁴.

Layard'ın bu isteği gerçekleşmemiştir, fakat Ahmed Vefik Paşa'nın Berlin Antlaşması'nın imzalanması sırasında padişah tarafından toplanan encümende yer alması³²⁵ ayan azalığı dışında herhangi bir resmi görevi olmamasına rağmen halen Sultan II. Abdülhamid tarafından devlet meselelerinde görüşüne ihtiyaç duyulan bir devlet adamı olduğunu göstermektedir.

3.4.4. Başvekillikten Azli

Sultan II. Abdülhamid tarafından sadaret makamı Ahmed Vefik Paşa'ya teklif edildiğinde bütün şartları kabul edilerek başvekil unvanıyla tayin edilmesi kendisine verilen önemi göstermektedir. Nitekim başvekilliğe getirildiğinde kucağında mağlubiyetle sonuçlanmış bir harp bulmuş, harbin Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini hafifletmek için çalışmış ve bu süreçte padişah ile de uyumlu hareket etmiştir. Bu sebeple Sultan II.

³²⁴ Yuluğ Tekin Kurat, a.g.e., s. 117-118. Başvekalet makamında bulunduğu sırada da Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni Ahmed Vefik Paşa'nın temsil etmesinin tartışıldığı anlaşılmaktadır. Berlin'de toplanacak kongreye Osmanlı temsilcisi olarak Safvet Paşa ve Sadullah Bey'in gönderileceğinin konuşulduğu sırada Levant Herald gazetesinde çıkan bir haberde Başvekil Ahmed Vefik Paşa ile Londra Sefiri Kostaki Musurus Paşa'nın Berlin'e gönderileceği bildirilmiştir. Vakit gazetesinde bu haberi naklederek Ahmed Vefik Paşa ve Musurus Paşa'nın tayinine dair hiçbir resmi bilgi bulunmadığını yazmıştır: Vakit, 19 Rebiülevvel 1295, Nr. 869.

³²⁵ Ali Fuat Türkgeldi, a.g.e., s. 91.

Abdülhamid devletin sıkıntılı günlerinde büyük bir sorumluluk yüklenen Başvekil Ahmed Vefik Paşa'ya gereken saygı ve teveccühü göstermiştir. Ahmed Vefik Paşa 16 Mart 1878'de (h. 12 Rebiülevvel 1295) birinci rütbeden osmani nişanı ve altın kabzalı bir kılıç ile taltif edilmiştir³²⁶. Ahmed Vefik Paşa Başvekalet makamında bulunduğu sırada bir süre rahatsızlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid hasta olduğu günlerde de vazifesini yapmaya çalışan başvekilin sağlık durumuyla yakından ilgilenmiştir.

Ahmed Vefik Paşa'ya mabeyn başkâtibi tarafından gönderilen 5 Nisan 1878 tarihli yazıda³²⁷ hastalıktan kurtulamamasından dolayı padişahın duyduğu üzüntü dile getirilmiş, hasta olduğu sırada bile devlet işlerini gayretle devam ettirmek istemesi takdirle karşılanmıştır. Vazifesine olan bağlılığı sebebiyle sağlığı tamamen düzelmeden evinden çıkmaması tavsiye edilmiş, özellikle Otto von Bismarck örneği verilerek diğer büyük devlet yöneticilerinin de sağlık problemleri ile karşılaştıklarında vazifelerini evlerinden çalışarak yerine getirdikleri, bu sebeple kendisine gerekli kolaylığın sağlanacağı, Meclis-i Vükela'ya başkanlık etmek ve Babıali'ye gitmekte ısrarcı olursa oturduğu Rumelihisarı mevki Babıali'ye uzak olduğundan istediği takdirde daha müsait bir konağa yerleşebileceği bildirilmiştir. Bu yazı padişahın o sırada Ahmed Vefik Paşa'nın şahsına ve vazifesine verdiği önemi göstermektedir³²⁸. Ahmed Vefik Paşa'nın rahatsızlığı başvekilliğinin son zamanlarına denk gelmiş ve uzun bir süre hükümet işlerinden uzak kalmasına sebep olmuştur. Rahatsızlığı sebebiyle evinden çıkamayan Ahmed Vefik Paşa'nın iyileşmesi on gün sürmüştür, bu süre zarfında Babıali'ye gidememiş ve hükümet toplantıları yapılamamıştır³²⁹.

Ahmed Vefik Paşa'nın başvekilliği sırasında kendisine karşı devlet ricali arasında bir muhalefetin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. 93 Harbi'nin yarattığı sıkıntılardan halen sorumlu tutulduğunu bilen Sultan II. Abdülhamid herhangi bir girişimle tahttan

³²⁶ Vakıf, 13 Rebiülevvel 1295, Nr. 863. ; BOA. İ.DH. 765/62331 (14 Rebiülevvel 1295/18 Mart 1878).

³²⁷ BOA. Y.EE. 5/52, Lef 1 (2 Rebiülahir 1295/5 Nisan 1878).

³²⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., ss. 681-682.

³²⁹ Dönemin basını Ahmed Vefik Paşa'nın sağlık durumunu yakından takip etmiştir. 29 Mart 1878 günü çıkan gazeteler önceki gün Babıali'ye giden başvekilin burada rahatsızlanarak evine döndüğünü yazmışlardır: Vakıf, 24 Rebiülevvel 1295, Nr. 874. ; La Turquie, 29 Mars 1878, Nr. 73. Yine hastalığı süresince gazetelerde Ahmed Vefik Paşa'nın iyileşmediği ve bu sebeple Babıali'ye gidemediği yazılmıştır. Ahmed Vefik Paşa ancak 9 Nisan'da sağlığına kavuşmuştur. Aynı gün mabeyn-i hümayuna giderek padişah ile görüşmüş, ardından Babıali'ye geçmiştir: Vakıf, 7 Rebiülahir 1295, Nr. 886. ; La Turquie, 10 Avril 1878, Nr. 93. Bundan dokuz gün sonra da Ahmed Vefik Paşa'nın başvekillikten azli gerçekleşmiştir.

indirileceği endişesine kapılarak yakınında bulunanlar tarafından çıkarılan dedikodulara fazlasıyla itibar etmeye başlamıştır. Bu dedikoduların Ahmed Vefik Paşa'ya da yönelmesi üzerine Sultan II. Abdülhamid düşünmeden Ahmed Vefik Paşa'yı başvekillikten azletmiştir. Bu dedikoduların halk arasında dahi yayıldığı ve Başvekalet makamında bir değişiklik gerçekleşeceğinin konuşulduğu anlaşılmaktadır³³⁰. Ahmed Vefik Paşa'nın muhalifleri tarafından birçok nazırla anlaşarak Veliahd Reşad Efendi'yi tahta geçirmeyi planladığına ve bu iş için İstanbul'da bulunan muhacirlerden faydalanmaya çalıştığına dair verilen bir jurnal üzerine Sultan II. Abdülhamid herhangi bir araştırmaya gerek görmeden başvekilin azline karar vermiştir³³¹. Ahmed Vefik Paşa 18 Nisan 1878 tarihinde başvekillikten azledilerek yerine Sadık Paşa tayin edilmiştir³³².

Başvekilliği iki buçuk ay kadar süren ve muhaliflerinin çıkardığı dedikodular üzerine azledilen Ahmed Vefik Paşa hakkında azlinden sonra da bu tür dedikodular yayılmaya çalışılmış ve jurnallerde ismi zikredilmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın başvekillikten azlinden yaklaşık bir ay sonra, 20 Mayıs 1878'de Ali Suavi tarafından Sultan II. Abdülhamid'in yerine V. Murad'ı yeniden tahta geçirmek amacıyla başarısız bir girişim gerçekleştirilmiştir³³³.

Ali Suavi olayından beş gün sonra Nişli Mahmud adında birisinin verdiği jurnalde padişahın aleyhinde hareket edenler arasında birçok devlet adamıyla birlikte Ahmed Vefik Paşa'nın da adı zikredilmiştir³³⁴. Yine aynı gün, Ahmed Vefik Paşa 25 Mayıs 1878 tarihli arizasıyla başvekilliği günlerinden itibaren devam eden rahatsızlıklarının tedavisi için doktorlar tarafından kaplıcalara gitmesinin tavsiye edildiğini ve bu sebeple Bursa'ya gitmek istediğini bildirmiştir³³⁵. Ali Suavi olayının padişah üzerinde yarattığı korkuya birçok devlet adamının aleyhindeki faaliyetlere iştirak ettiği dedikodularının eklenmesi ve

³³⁰ Ahmed Vefik Paşa'nın başvekillikten azledildiği gün Vakit gazetesinde çıkan haber şu şekildedir; “Birkaç gündün beri lisân-ı halkta Bâb-ı ‘Âlice bir tebeddül vukû’ bulacağına dâ’ir bir tevâtür deverân edip hâlbuki vukû’ bulan tahkikâtımıza nazaran tevâtür-i mezkûrun öyle ehemmiyyet verilecek bir asl ü esâsı olmadığı anlaşılmış ve ihtimâlâta bakılırsa Übbehetlü Devletlü Rüşdi Paşa hazretlerinin geçende nâ’il oldukları iltifât-ı şâhânenin bu tevâtürlere sebebiyyet vermiş olacağı zann olunabilmekte bulunmuştur.”; Vakit, 15 Rebiülahir 1295, Nr. 894.

³³¹ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 602.

³³² BOA. Y.EE. 75/21 (15 Rebiülahir 1295/18 Nisan 1878).

³³³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak’ası”, *Belleten*, Cilt: 8, Sayı: 29, II. Kanun 1944, ss. 71-118.

³³⁴ A.g.m., s. 95-96.

³³⁵ BOA. İ.DH. 767/62530, Lef 1 (23 Cemaziyelevvel 1295/25 Mayıs 1878).

bu dedikodulara Ahmed Vefik Paşa'nın da isminin karıştırılması üzerine olayla hiçbir alakası bulunmadığı halde kendisinden kısa bir süre şüphelenildiği anlaşılmaktadır.

Nitekim Ahmed Vefik Paşa'nın tedavi amacıyla Bursa'ya gitme başvurusu sadrazam tarafından padişaha arz edildiğinde bu şüphe kendini göstermiştir. Sadrazama bu konu hakkında yapılan uyarı şu şekildedir:

“Vefik Paşa hazretlerinin ‘âriza-i vücûdiyyesi cihetle li-ecli’l-müdâvât muvakkaten Bursa’ya ‘azîmeti istîzânına dâ’ir tezkiresinin leffiyle şeref-vârid olan tezkire-i sâmiyye-i cenâb-ı vekâlet-penâhîleri bu akşam manzûr-ı ‘âlî buyuruldu mevsim-i sayfın hulûlüyle sıcaklar basmış ve binâ’en-‘aleyh Bursa’nın mevsimi geçmiş olduğundan müşârün-ileyhin bu ‘azîmeti tebdîl-i hevâdan başka bir niyyete mübtenî olabileceği vârid-i hâtır-ı ‘âlî olduğundan ve Âmedî Efendi bendelerinin emr-i mahsûs-ı hazret-i sadr-ı a’zamîleriyle taraf-ı ‘abîd-âneme göndermiş olduğu pusuladan müşârün-ileyhin salı günü ‘ale’s-seher ‘azîmeti tasmîm eylediğinden sebab-i hakîkî-i ‘azîmetinin sûret-i münâsibede anlaşılacak ‘arz ve beyân buyurulması emr ü fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı mülûk-âne iktizâ-yı celîlinden olmağın ol babda.”³³⁶

Saltanat makamına karşı herhangi bir menfi harekete karışması mümkün olmayan Ahmed Vefik Paşa'nın üzerindeki şüphe kısa sürede kalkmıştır. 31 Mayıs'ta tedavi için Bursa'ya gitmesine müsaade edilmiştir³³⁷. Haziran ayı sonunda İstanbul'a dönmüş ve Sultan II. Abdülhamid ile görüşmüştür³³⁸. Bursa'da bulunduğu sırada da verilen bir jurnalde Ahmed Vefik Paşa ile birlikte bir kısım devlet adamlarının V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak istedikleri, fakat hastalığı sebebiyle tereddüde düşerek cumhuriyet ilan etmeyi ve vükeladan birinin cumhurreisi seçilmesini planladıkları söylenmektedir³³⁹. Fakat Sultan II. Abdülhamid'in en azından Ahmed Vefik Paşa hakkında bir daha böyle dedikodulara aldırmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Berlin Konferansı hakkında padişah tarafından toplanan encümende eski bir başvekil olarak Ahmed Vefik Paşa'nın da yer

³³⁶ BOA. Y.EE. 5/110 (tarihsiz).

³³⁷ BOA. İ.DH. 767/62530, Lef 2 (29 Cemaziyelevvel 1295/31 Mayıs 1878).

³³⁸ BOA. Y.EE. 42/223 (Selh-i Cemaziyelahir 1295/30 Haziran 1878).

³³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 193.

alması o sırada resmi bir vazifesi olmamasına rağmen tecrübelerinden faydalanılmak istendiğini göstermektedir.

3.5. Hüdavendigâr Valiliği

18 Nisan 1878’de başvekilliği sona eren Ahmed Vefik Paşa dokuz buçuk ay boyunca herhangi bir vazifeye tayin edilmemiş, yalnız Heyet-i Ayan azalığı devam etmiştir. Bu süre zarfında Sultan II. Abdülhamid’e verilen jurnallerde asılsız iddialarla adı zikredilmiş, bir ara bizzat padişah da Bursa’ya gitmek istemesi üzerine kendisinden şüphelenmiştir. Fakat devletine ve saltanat makamına olan bağlılığı bilinen Ahmed Vefik Paşa kısa sürede bu şüpheleri üzerinden kaldırmıştır. Bir ara Ahmed Vefik Paşa’nın oğlu tarafından babasının yeniden sadarete getirileceğine dair dedikodu yayıldığına anlaşılması üzerine o sırada Sadaret makamında bulunan Safvet Paşa’ya padişahın bu dedikodulardan rahatsız ve kendisinden de memnun olduğu bildirilmiştir³⁴⁰.

Başvekillikten sonra bir süre resmi vazifede bulunmayan Ahmed Vefik Paşa 3 Şubat 1879 tarihinde Hüdavendigâr valiliğine tayin edilmiştir³⁴¹. Yıllar önce Anadolu sağ kol müfettişliği sırasında Bursa’nın modern bir kent görünümüne kavuşması için gayretle çalışan Ahmed Vefik Paşa valiliği sırasında da Bursa’nın yarım kalan işleriyle ilgilenme fırsatı bulmuştur. 1877 yılında kısa süreli Edirne valiliğinden sonra Hüdavendigâr’a gönderilmesi Ahmed Vefik Paşa’nın ikinci valilik görevidir. Üç buçuk yıldan biraz fazla süren Hüdavendigâr valiliğinde Ahmed Vefik Paşa Bursa’da önemli birçok icraat gerçekleştirmiş, şehrin gelişmesinde ve imarında büyük katkıları olmuştur.

Ahmed Vefik Paşa’nın valiliği sırasında Bursa’ya sağladığı en önemli kazanımlardan biri belediye binası olmuştur. Bursa kentindeki belediye örgütü 1867’de kurulmasına rağmen Ahmed Vefik Paşa’nın vali olarak Bursa’ya gelişine kadar kente

³⁴⁰ BOA. Y.EE. 42/228 (9 Şaban 1295/8 Ağustos 1878). ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 685.

³⁴¹ BOA. İ.DH. 781/63532-18, Lef 2 (10 Safer 1296/3 Şubat 1879). 3 Şubat 1879 günü birçok vilayete tayinler yapılmıştır. Aynı tarihli başka bir belgede Ahmed Vefik Paşa’nın Edirne valiliğine tayin edilmesiyle birlikte bundan vazgeçilerek Hüdavendigâr valiliğine tayin edildiği anlaşılmaktadır: BOA. Y.EE. 4/11 (10 Safer 1296/3 Şubat 1879).

belediye binası inşa edilememiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın ilk işi kentin ticaret merkezine yakın bir bölgeye bir belediye binası inşa ettirmek olmuştur³⁴². Anadolu sağ kol müfettişi olarak Bursa'ya geldiği sırada da yerel yönetim kadrolarının bir arada yerleşebilmesi ve teşkilatlı şekilde çalışabilmesi için yeni bir hükümet binasını kente kazandıran Ahmed Vefik Paşa Bursa'nın yönetim merkezlerinin modern binalara sahip olmasına önem vermiştir.

Müfettişliği sırasında Bursa'nın sağlık teşkilatını önemseyen Ahmed Vefik Paşa Bursa'nın modern bir hastaneye kavuşması için Hisar semtinde bir konağı kamulaştırarak hastaneye dönüştürmek istemiştir. Çalışmaların başlamasından bir süre sonra müfettişliklerin lağvedilmesi üzerine hastanenin yapım çalışmaları yarım kalmış ve açılışı ancak 1868 yılında gerçekleştirebilmiştir. Ahmed Vefik Paşa Bursa'ya vali olarak gelişinden itibaren kurulması için büyük gayret gösterdiği Bursa Gureba Hastanesi adı verilen bu sağlık kurumunun gelişimiyle yakından ilgilenmiştir. Hastane binasının yanında iç hastalıkları için kullanılmak üzere bir ek bina inşa ettirmiştir. Hastane dışında da önemli çevre düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Kuruluşunda ve gelişmesinde Ahmed Vefik Paşa'nın büyük rolü olan bu hastane bir Cumhuriyet döneminde bir süre Ahmed Vefik Paşa Hastanesi ismini taşımıştır³⁴³. Ahmed Vefik Paşa İnegöl'de bulunan Çitli maden suyunun senelik tahsisatının Gureba Hastanesi'ne verilmesini ve böylece gelirlerinin artarak hastaneni gelişmesini istemiştir. Ricasının Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesi üzerine bizzat teşekkürlerini iletmiştir³⁴⁴.

Ahmed Vefik Paşa Bursa'nın turizm açısından da gelişmesine önem vermiştir. Kendisinin de tedavi gördüğü Çekirge semtinde bulunan kaplıcalara olan rağbetin artması için gelen ziyaretçileri ağırlamak üzere oteller ve büyük ticari depolar inşa ettirmiştir³⁴⁵. Bursa tüccar ve esnafının gelişmesi ve kentin ticaret kapasitesinin artırılması için de bizzat Ahmed Vefik Paşa bazı tedbirler almış ve girişimlerde bulunmuştur. İpekçiliğin

³⁴² Zeynep Dörtok Abacı, Modernleşme Sürecinde Bursa Kentinin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2005, s. 86.

³⁴³ Yusuf Ziya Karaaslan, Tarihsel Süreci ve İşleyişi Çerçevesinde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2015, ss. 41-43, 52.

³⁴⁴ BOA. Y.EE. 78/72 (23 Şubat 1296/7 Mart 1881).

³⁴⁵ Beatrice Saint-Laurent, a.g.m., s. 91.

gelişmesini, gülcülük ve gülyacağı sanayiinin ilerlemesini ticaretin gelişimi açısından önemli görmüştür. Sulak arazileri bol olan Bursa'da pirinç ekimini teşvik etmiş ve tarımın gelişimi için çaba göstermiştir. Eğitim açısından da büyük eksiklikleri olan Bursa'da kullanılamaz duruma gelen mekteplerin tamir edilmesine, gerekli görülen yerlerde yeni mekteplerin açılmasına ve kız çocuklarının öğrenim görmesine önem vermiştir³⁴⁶.

Ahmed Vefik Paşa'nın valiliği sırasında Bursa'ya kazandırdığı en önemli hizmetlerden birisi de tiyatrodur. Ahmed Vefik Paşa Hükümet Konağı Caddesi'nin karşı tarafında yer alan kahvehane bahçesinde bir tiyatro binası inşa ettirmiştir. Şahsi merakı olarak yabancı dilden tercüme ettiği tiyatro eserlerini burada sahneye koydurmuştur. Tiyatronun işleyişini ilerletmek ve izleyici sayısını arttırmak için bizzat sahneye koyulacak oyunları organize etmiş, oyunların broşür ve biletlerini vilayet matbaasında bastırarak satılması için uğraşmıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın tiyatro konusundaki faaliyetleri zamanla hem halkın bazı kesimlerinden, hem de İstanbul'dan tepki çekmeye başlamıştır³⁴⁷.

Ahmed Vefik Paşa Bursa'daki başarılı faaliyetlerinin bir ödülü olarak Sultan II. Abdülhamid tarafından vazifesinin son zamanlarına yaklaştığı bir sırada, 12 Ocak 1882 tarihinde murassa osmani nişanı ile taltif edilmiştir³⁴⁸. Bursa'ya vali olarak gönderilmesinin ardından Ahmed Vefik Paşa hakkında birkaç defa farklı vazifeler için tayin edilmesi düşünülmüş, fakat bu düşünceler neticede icra edilmemiş ve üç buçuk yıl boyunca Ahmed Vefik Paşa Hüdavendigâr valiliği görevine devam etmiştir. Hüdavendigâr valiliğine tayin edilmesinden kısa bir süre sonra Halep vilayetine bağlı Zeytun kazasında meydana gelen Ermeni olayları hakkında tahkikat yapmak üzere o sırada Suriye valisi bulunan Midhat Paşa'nın bölgeye gönderileceği padişah tarafından duyularak Midhat Paşa'nın bulunduğu yerden ayrılmaması istenmiştir. Zeytun'a tecrübeli bir devlet adamının tahkikat yapmak amacıyla gönderilmesinin kararlaştırılması üzerine Ahmed Vefik Paşa da bu vazifeye uygun görüşmüş fakat bu gerçekleşmeyerek Kastamonu valisi Said Paşa Zeytun'a gönderilmiştir³⁴⁹. Ardından 1881 yılı sonlarında Anadolu ıslahatı ile alakalı görevlendirilmesi düşünülmüş, hatta bu konuda bilgi ve talimat almak üzere Bursa'dan

³⁴⁶ Ömer Faruk Akün, a.g.md., s. 149.

³⁴⁷ Zeynep Dörtok Abacı, a.g.t., s. 110-111.

³⁴⁸ BOA. İ.DH. 842/67707 (21 Safer 1299/12 Ocak 1882).

³⁴⁹ BOA. Y.EE. 79/74 (25 Receb 1296/15 Temmuz 1879).

İstanbul'a gelmiş, fakat bu görevlendirmeden de vazgeçilerek Ahmed Vefik Paşa valilik vazifesine devam etmiştir³⁵⁰.

Müfettişliği sırasında olduğu gibi Hüdavendigâr valiliği sırasında da zamanla Ahmed Vefik Paşa hakkında şikayetler meydana gelmeye başlamıştır. Şikayetlerin artması üzerine Ahmed Vefik Paşa'nın azli Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Hazırlanan mazbatada İstanbul'dan gönderilen memurları kabul etmeyip geri gönderdiği, birçok kaymakamı keyfi olarak vazifelerinden azlettiği, kurduğu tiyatronun biletlerini zorla dağıttığı gibi iddialarla valilikten azledilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Ahmed Vefik Paşa 16 Ekim 1882 tarihinde Hüdavendigâr valiliğinden azledilmiştir³⁵¹. Hüdavendigâr valiliğinden azledildiğine dair Ahmed Vefik Paşa'ya çekilen telgrafta suçlandığı konular şu şekilde belirtilmiştir:

“Bu tarafa i'âde olunan mektûbcu ve a'şâr nâzırı hıfz-ı usûl-i devlet için yine oraya irsâl ve me'mûriyyetlerine ik'âdları iş'âr olunmuş idi. Devletce mansûb me'mûrların i'âdesinden ve Dâhiliyye Nezâreti'ne olan tahrîrâtlarıyla mu'terif olduğu üzere on nefer kâ'im-makâmın hod-be-hod 'azlinden ve bu husûslara dâ'ir makâm-ı vekâletten olunan istîzâhâta cevâb verilmemesinden dolayı Hüdavendigâr vilâyeti vâlîliğinden 'azl olunmalarına...”³⁵²

Ahmed Vefik Paşa'nın Hüdavendigâr valiliğinden azlinin bir başka yönü hakkında soruşturma açılması olmuştur. Görevlendirilen memurlar şikayetler üzerine Ahmed Vefik Paşa'nın icraatlarını araştırmışlar ve düzenledikleri raporları Babıali'ye sunmuşlardır. Bu raporlar üzerine Ahmed Vefik Paşa'ya valiliği sırasında kanunlara uymadığına, ahaliye kötü davrandığına, yolsuzluk yaptığına, tiyatrosunda uygunsuz faaliyetlerde bulunduğuna, muhacirlerin iskanında usulsüz hareket ettiğine ve yol yapımı bahanesiyle birçok kişinin

³⁵⁰ BOA. MB.İ. 88/134 (28 Muharrem 1299/20 Aralık 1881). ; BOA. Y.EE. 84/49 (28 Muharrem 1299/20 Aralık 1881). ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 685.

³⁵¹ BOA. İ.MMS. 71/3312, Lef 2 (3 Zilhicce 1299/16 Ekim 1882). Ahmed Vefik Paşa'nın azline dair Vakıf gazetesinde yer alan haber şu şekildedir; “Hüdavendigâr Vâlîsi Übbetlü Devletlü Ahmed Vefik Paşa hazretlerinin hilâf-ı ma'kûl ve mugâyir-i kânûn ve usûl evzâ' ve ef'âline ve devlet me'mûru sıfatına yakışmaz ba'zı ahvâl-i zâtîyyesine binâ'en 'azline meclis-i 'âlî-i vükelâda karâr verildiği işitilmiştir.”: Vakıf, 4 Zilhicce 1299, Nr. 2497.

³⁵² Vakıf, 5 Zilhicce 1299, Nr. 2498.

haksız yere evini yıktırıldığına dair suçlamalar yöneltilmiştir. Ahmed Vefik Paşa kendisine yöneltilen bu suçlamalara karşı başarılı bir savunma gerçekleştirmiştir³⁵³.

Sert mizacı bilinmesine rağmen herhangi bir resmi vazifesinde menfaatine çalışması ya da zulme varacak şekilde halka ve memurlara muamele etmesi mümkün olmadığından bu soruşturma Ahmed Vefik Paşa aleyhinde bir sonuç vermemiştir. Aksine, Hüdavendigâr valiliğinden azlinden kısa bir süre sonra bürokrasinin tepe noktasına ikinci defa getirilecektir.

3.6. İkinci Başvekilliği, Son Yılları ve Vefatı

Hüdavendigâr valiliği sona eren Ahmed Vefik Paşa buradaki icraatı sebebiyle ciddi suçlamalarla karşılaşarak hakkında soruşturma açılmıştır. Ahmed Vefik Paşa kendisine yöneltilen suçlamaları reddederek icraatını savunmuştur. Herkes tarafından bu soruşturmanın Ahmed Vefik Paşa aleyhinde neticeleneceği ve Paşa'nın tamamen gözden düşeceği beklenirken 30 Kasım 1882 akşamı ikinci defa başvekilliğe tayin edilmiştir³⁵⁴.

Ahmed Vefik Paşa'nın ikinci defa başvekilliğe tayin edilmesi o sırada Başvekalet makamında bulunan Said Paşa'nın azli üzerine gerçekleşmiştir. 30 Kasım günü mabeyne çağrılan Said Paşa bir kısım devlet adamlarıyla birlikte padişahı tahttan indirmeyi planlamakla suçlanmış, Sultan II. Abdülhamid kendisine silah çekerek mührü vermesini istemiştir. Said Paşa saraydaki bir daireye kilitlenerek hapsedilmiş ve o akşam Ahmed Vefik Paşa başvekil tayin edilmiştir³⁵⁵. Ertesi cuma günü resmi daireler tatil olduğu halde Babıali açılmış, gereken tören yapılmış ve padişahın Ahmed Vefik Paşa'yı başvekil tayin ettiğine dair hatt-ı hümayunu okunmuştur³⁵⁶.

³⁵³ Adnan Akgün, "Bir Soruşturma Çerçevesinde Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa Valiliği", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 29, 2013, ss. 206-207. ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., ss. 689-691.

³⁵⁴ BOA. Y.EE. 75/45 (19 Muharrem 1300/30 Kasım 1882).

³⁵⁵ Said Paşa, a.g.e., ss. 86-88.

³⁵⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 692.

Ahmed Vefik Paşa başvekil tayin edilir edilmez Sultan II. Abdülhamid'i rahatsız edecek girişimlerde bulunmuştur. Meclis-i Vükela üyesi ve padişahın yakınlarından olan devrin şeyhülislamı Uryanizade Ahmed Esad Efendi'ye Meclis-i Vükela'ya gelmemesi için haber göndererek kendisine olan nefretini göstermiştir. İlk icraat olarak birçok memuru vazifelerinden azletmiş ve yerlerine yenilerini tayin etmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın bu hareketleri Sultan II. Abdülhamid tarafından uygun görülmemiştir. Padişahın saygı duyup yanından ayırmadığı Namık Paşa'nın Ahmed Vefik Paşa hakkında başvekilliğe yakışmadığına dair sözleri de padişahın bu düşüncesini etkilemiş olmalıdır³⁵⁷. Bu sebeple Ahmed Vefik Paşa iki gün sonra 2 Aralık 1882 tarihinde başvekillikten azledilmiş ve yerine Said Paşa sadrazam unvanıyla tayin edilmiştir. Böylece Ahmed Vefik Paşa iki gün kadar kısa bir süre olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin son başvekili olmuş, Cumhuriyet devrine kadar bu unvan bir daha kullanılmamıştır.

Ahmed Vefik Paşa'nın iki gün süren ikinci başvekilliğine dair bir rivayet; Said Paşa, Gazi Osman Paşa ve Hafız Behram Ağa'nın Sultan II. Abdülhamid'i zehirlemeyi tasarladıklarının Ahmed Vefik Paşa tarafından iddia edildiğine ve bu sebeple Ahmed Vefik Paşa'nın Said Paşa yerine başvekil tayin edildiğine dairdir. Buna göre Ahmed Vefik Paşa'nın iddiası o sırada boğazında çıkan bir yara sebebiyle Sultan II. Abdülhamid'i şüpheye düşürmüş ve Said Paşa azledilmiştir. Fakat Ahmed Vefik Paşa ve Said Paşa padişahın karşısında yüzleştirildiklerinde Ahmed Vefik Paşa iddiasını ispat edememiş ve bu sebeple azledilerek Said Paşa sadrazam tayin edilmiştir³⁵⁸.

Ahmed Vefik Paşa'nın iki günlük ikinci başvekilliği sürecin iç yüzünü açıkça bilmenin zorluğuyla birlikte Ahmed Vefik Paşa açısından küçük düşürücü görünmektedir. Önemli suçlamaların ardından Hüdavendigâr valiliğinden azledilen Ahmed Vefik Paşa bu suçlamaları temizleyecek şekilde kısa bir süre sonra başvekil tayin edilmiştir. Siyasi rakibi olan Said Paşa'nın³⁵⁹ yerine bu makama tayin edilmesi Ahmed Vefik Paşa açısından

³⁵⁷ A.g.e., ss. 692, 694.

³⁵⁸ BOA. Y.EE. 14/109 (tarihsiz). ; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 695-696. ; Zekeriya Kurşun, Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s. 44.

³⁵⁹ Ahmed Vefik Paşa hiçbir zaman geçinemediği Said Paşa'dan "bodur madrabaz" (orijinali "un jongleur aplati") şeklinde bahsetmektedir: H. Stepan de Blowitz, *Une Course a Constantinople*, Paris 1884, p.

başlangıçta bir başarı olarak görülmüş olabilir. Fakat iki gün sonra başvekillikten azledilmesi ve Said Paşa'nın sadrazam unvanıyla tayin edilmesi Ahmed Vefik Paşa'nın siyasi hayatının sonu olmuştur. Adeta “oyuncak yerine konularak”³⁶⁰ iki gün içinde başvekillikten azledilmesi kamuoyu nezdinde küçük düşürülmesi anlamına gelebilir. Bu durum da tabii ki Ahmed Vefik Paşa gibi bir devlet adamında büyük bir üzüntü yaratmış olmalıdır.

Ahmed Vefik Paşa başvekillikten azliyle birlikte gözden düşerek evine çekilmiştir. Böylece Sultan Abdülaziz devrinde iki defa emekli edilerek resmi hayattan uzaklaştırılan Ahmed Vefik Paşa bu son azlinde ise vefatına kadar sürecektir olan hayatının en uzun mazuliyet dönemini yaşamıştır. İkinci başvekilliği kariyerine yakışmayacak şekilde sonuçlanmış ve resmi hayatındaki son vazifesi olmuştur. Fakat başvekillikten azledilip emeklilik hayatı yaşayan Ahmed Vefik Paşa'ya devlete büyük hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamının hak ettiği şekilde yine devlet tarafından gereken saygının gösterildiği anlaşılmaktadır. Ahmed Vefik Paşa'nın başvekillikten azlinin hemen ardından gazetelerde devlet adamları hakkında yazılan münasebetsiz sözler, özellikle Ahmed Vefik Paşa hakkında çıkan dedikodular engellenmeye çalışılmıştır. Sadrazama bu konuda yapılan uyarı şu şekildedir³⁶¹:

“... Bu yolda ve husûsuyla Ahmed Vefik Paşa hazretleri haklarında olan tefevühâtı fevka'l-gâye dâ'ire-i edebi tecâvüz etmekte bulunduğu cihetle müşârün-ileyh haklarında her ne kasd ve niyyet üzerine olur ise olsun gazetelere bir şey yazılacak olduğu takdirde şedîden mes'ûl olacaklarının dahi 'ilâveten tenbîhât ve ihtârât edilmesi...”

Başvekillikten azlinin ardından Ahmed Vefik Paşa'ya 5 Şubat 1883 tarihinde o günden itibaren geçerli olmak üzere 15 bin kuruş emekli maaşı bağlanmasına karar verilmiştir³⁶². Ahmed Vefik Paşa da aynı günlerde maaşının düzenli bir şekilde ödenmesini

195.'ten aktaran Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, (Çev. Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 14.

³⁶⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 696.

³⁶¹ BOA. İ.DH. 1295/102048 (23 Muharrem 1300/4 Aralık 1882).

³⁶² BOA. İ.DH. 874/69814 (26 Rebiülevvel 1300/5 Şubat 1883).

istemmiştir³⁶³. O dönemin önemli sorunlarından birisi maaşların düzenli şekilde ödenememesi olduğundan Ahmed Vefik Paşa vefatına kadar dönem dönem mali sıkıntı içerisine girmiştir. Ahmed Vefik Paşa hakkında yazılan biyografilerde başvekillikten azliyle birlikte vefatına kadar herhangi bir vazifede bulunmadığı genellikle yer almaktadır. Vefatına kadar emekli maaşı almakla birlikte, Mülkiye Tekaüd Sandığı Muhasebesi'nden düzenlenen hizmet cetvelinde³⁶⁴, Heyet-i Ayan defterinde³⁶⁵ ve hicri 1295-1308 yılları arasında yayınlanan bütün devlet salnamelerinde görüldüğü üzere vefat ettiği güne kadar Heyet-i Ayan azalığı vazifesinin resmen devam ettiği anlaşılmaktadır. 1883 yılında Ahmed Vefik Paşa'nın İzmir'e vali tayin edilmesi gündeme gelmiş fakat gerçekleşmemiştir³⁶⁶.

Ahmed Vefik Paşa'nın resmi hayattan uzak kaldığı son sekiz buçuk yılı mali sıkıntılarının yanında yaşlılığın sebep olduğu hastalıklar sebebiyle de zorluklar içinde geçmiştir. Özellikle Kasım 1888'de oğlu Mehmed Refik Bey'in vefatının üzüntüsü Ahmed Vefik Paşa'nın yaşlı ve hasta vücudunda büyük bir etki yapmış olmalıdır³⁶⁷. Ahmed Vefik Paşa hayatının son yıllarında vaktini kütüphanesinde geçirmiş, ilmî ve edebî çalışmalarıyla uğraşmıştır. Son zamanlarında göğüs darlığından³⁶⁸ muztarip olan Ahmed Vefik Paşa yetmiş yaşını aşmışken 1 Nisan 1891'de vefat etmiştir. Cenazesi vefatının ertesi günü Kayalar Kabristanı'na defnedilmiştir. Cenaze masrafları Sultan II. Abdülhamid tarafından karşılanmış ve yine padişah tarafından cenazede hazır bulunmak üzere yaveran-ı hazret-i şehriyariden Mehmed Cemil Beyefendi ile saray ahalisinden birkaç kişi gönderilmiştir. Ahmed Vefik Paşa için devlet adamları, din adamları, asker, polis ve jandarmanın katılımıyla kalabalık bir cenaze töreni düzenlenmiştir³⁶⁹.

Bir rivayete göre Ahmed Vefik Paşa'nın naaşı Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine Kayalar Kabristanı'na defnedilmiş, padişah Robert Kolej'de çalınan çan seslerinin

³⁶³ Ahmed Vefik Paşa'nın buna dair el yazısı için bkz.: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 697.

³⁶⁴ BOA. ŞD. 905/1, Lef 1 (28 Şevval 1308/6 Haziran 1891).

³⁶⁵ BOA. A.d. Defter nr. 487, s. 4.

³⁶⁶ Fevziye Abdullah Tansel, *a.g.m.*, s. 123.

³⁶⁷ Cemaleddin, *a.g.e.*, s. 143. Sicill-i Osmani'de Ahmed Vefik Paşa'nın oğlu Mehmed Refik Bey'in vefat yılı hatalı olarak 19 Rebiülevvel 1300 şeklinde verilmiş, Fevziye Abdullah Tansel de bu hatalı tarihi kullanmıştır: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, Matbaa-i Amire, Cilt: 2, İstanbul 1311, s. 416. ; Fevziye Abdullah Tansel, *a.g.m.*, s. 123. Mehmed Refik Bey'in vefat tarihi 19 Rebiülevvel 1306'dır: BOA. DH.SAİD.d. Defter nr. 3, s. 524.

³⁶⁸ Cemaleddin, *a.g.e.*, s. 142.

³⁶⁹ Sabah, 23 Şaban 1308, Nr. 576.

kıyamete kadar Ahmed Vefik Paşa'nın kulaklarında çınlamasını istemiştir³⁷⁰. Ahmed Vefik Paşa Paris'te büyükelçi olarak bulunduğu yıllarda görevi icabı birçok harcama yapmış, masraflarının hükümet tarafından karşılanmaması üzerine borçlarını ödeyebilmek sebebiyle Rumelihisarı mevkiinde bulunan arazisini Amerikalılara satmış zorunda kalmış ve Robert Kolej bu arazi üzerine inşa edilmiştir³⁷¹. Vefatını haber veren Tercüman-ı Hakikat gazetesinde Eyüb'de kendisi tarafından hazırlanmış olan yere defnedileceği yazılmışken³⁷² Rumelihisarı'ndaki Kayalar'a defnedilmesi bu rivayetin ortaya çıkmasına neden olmuş olmalıdır. Zira torunu Fahrünnisa Hanım Ahmed Vefik Paşa'nın vasiyeti üzerine Kayalar'a defnedildiğini belirtmiş³⁷³, yine cenaze haberini veren Sabah gazetesi de vasiyeti üzerine buraya defnedildiğini yazmıştır³⁷⁴. Babası ve oğlu Mehmed Refik Bey'in mezarlarının Eyüb'de bulunmasına karşın, dedesi ve ağabeyinin mezarlarının ise Kayalar'da bulunması buraya defnedilmek istemesini açıklayabilir³⁷⁵. Ayrıca başka bir rivayete göre de Ahmed Vefik Paşa Rumelihisarı'na gömülmek istediğini, Sultan Mahmud türbesine gömülerek hayatı boyunca uğraştığı insanlarla ahirette de uğraşmak istemediğini belirtmiştir³⁷⁶.

³⁷⁰ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, Cilt: 1-2, İstanbul 1977, s. 784.

³⁷¹ Cyrus Hamlin, *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*, (Çev. Ayşe Aksu), Dergah Yayınları, İstanbul 2012, ss. 413-415.

³⁷² Tercüman-ı Hakikat, 22 Şaban 1308, Nr. 3813.

³⁷³ Cemaleddin, a.g.e., s. 140.

³⁷⁴ Sabah, 23 Şaban 1308, Nr. 576.

³⁷⁵ Ömer Faruk Akün, a.g.md., s. 149.

³⁷⁶ Mehmed Zeki Pakalın, a.g.e., s. 67.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

1820 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Ahmed Vefik Paşa aydın ve eğitim seviyesi yüksek bir ailenin ferdi olarak küçük yaşlardan itibaren yabancı dil konusunda kendisini geliştirmiş, Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Paris’teki eğitiminin ardından 1837 yılında henüz 17 yaşında iken Babıali Tercüme Odası’na girerek devlet hizmetine başlamıştır. Burada geçirdiği yıllarda gerek diplomatik, gerekse çeşitli bürokratik vazifeleriyle önemli tecrübeler kazanmıştır.

1849 yılında Memleketeyn komiserliğine tayin edilen Ahmed Vefik Paşa bu vazifesinde Macar ve Polonyalı mültecilerin iskanı ve Eflak-Boğdan’ın idaresinin düzene sokulması konusunda gösterdiği başarıyla hariciye alanında sivrilmeye başlamış ve hemen ardından Tahran büyükelçiliğine tayin edilmiştir. Tahran büyükelçiliği esnasında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında başlayan Kırım Savaşı’nda yıllardır Rus baskısı altında bulunan İran’ın Osmanlı aleyhine Rusya ile işbirliği yapmasını engellemiş, İran devlet adamları ile yakın ilişkiler kurarak tarafsız kalmasını sağlamıştır. Tahran’dan dönüşünde Meclis-i Vela azalığına tayin edilmiş ve diğer vazifelerinin yanında uzun yıllar bu meclisin çalışmalarında yer almıştır. Kısa süren deavi nazırlığında özellikle borçlulara karşı sert bir tutum sergilemiştir.

1859 yılında Paris büyükelçiliğine tayin edilen Ahmed Vefik Paşa özellikle Suriye krizi üzerine Fransa’nın bölgeye askeri müdahalede bulunma girişimlerini engellemeye çalışmış, diplomatik görüşmeler sonucunda müdahale kaçınılmaz olduğunda ise bu müdahalenin şartlarını hafifletmek için mücadele etmiştir. Paris büyükelçiliği sırasında devletinin haklarını korumaya aşırı gayret göstermesi Fransa İmparatoru III. Napolyon’un isteğiyle İstanbul’a çağırılmasına neden olmuştur.

Evkaf-ı hümayun nazırlığı sırasında özellikle nezareti gereksiz masraflardan alıkoymak için gayret göstermiş, ayrıca devlet hazinesinin düzene sokulması ve Osmanlı Devleti’nin dış borç ödemelerinin düzenlenmesi için yapılan çalışmalara katılmıştır. Devlet

hazinesini korumaya dönük politikaları savunan Ahmed Vefik Paşa bu vazifesi ile birlikte maliye alanında sivrilmeye başlamıştır. Devletin içinde bulunduğu mali sıkıntının giderilmesi için bir denetim mekanizması olarak 1862 yılında Divan-ı Ali-i Muhasebe kurulmuş ve reisliğine Ahmed Vefik Paşa getirilmiştir. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin köklü kurumlarından biri olan Sayıştay'ın nüvesini oluşturan Divan-ı Ali-i Muhasebe'nin riyasetine tayin edilen Ahmed Vefik Paşa Sayıştay'ın da ilk başkanı olarak kabul edilmektedir.

Sultan Abdülaziz tarafından 1863 yılında Anadolu ve Rumeli'de Tanzimat reformlarının uygulanmasını teftiş etmek üzere müfettişler gönderilmesi kararlaştırılmış ve Ahmed Vefik Paşa Anadolu sağ kol müfettişi olarak görevlendirilmiştir. Bu vazifesi sırasında teftiş ettiği bölgeler arasında özellikle son yıllarda depremler ve yangınlarla harap olan Bursa'nın imarına büyük önem göstermiştir. Halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, halka zulmeden, yolsuzluğa karışan mahalli idarecilerin görevlerinden alınarak yargılanmalarını sağlamıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın icraatı birçok kişinin düzenini bozmuş, menfaatlerini ortadan kaldırmıştır. Bu sebeple Paşa hakkında birçok şikayet ortaya çıkmıştır. Hakkındaki şikayetlerin artması ve buna içinde bulunduğu siyasi rekabetin de eklenmesiyle Ahmed Vefik Paşa'nın 1837 yılından beri devam eden resmi kariyeri sona ermiş ve 1865 yılında emekli edilmiştir.

Ahmed Vefik Paşa'nın resmi hayatının şekillenmesinde ve 1865 yılında devlet hizmetinden uzak kalmasında en önemli etken o sırada devlet idaresinde önemli ölçüde söz sahibi olan Âli ve Fuad Paşalar ile anlaşamaması ve özellikle Âli Paşa ile ciddi bir siyasi rekabet halinde bulunmasıdır. Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın himayesinde devlet kademelerinde yükselen Ahmed Vefik Paşa, daha sonra devlet idaresinde Âli ve Fuad Paşaların ağırlığının hissedilmesiyle birlikte yeteneklerine nazaran pasif sayılabilecek vazifelerde yer almaya başlamış ve en nihayet resmi hayattan uzaklaştırılmıştır.

Ahmed Vefik Paşa'ya karşı sergilenen bu tavrın sebebi ifa ettiği vazifelerde gösterdiği tavizsiz ve sert tutum ile birlikte özellikle Âli Paşa'nın muhalifleri tarafından Sadaret makamına namzet olarak gösterilmesidir. Bu sebeple 1865 yılında emekliye

ayrılan Ahmed Vefik Paşa ancak 1871 yılında Âli Paşa'nın vefatından sonra devlet hizmetine geri dönme fırsatı bulabilmiştir. 1871'de Mahmud Nedim Paşa'nın Sadaret makamına getirilmesiyle birlikte Ahmed Vefik Paşa da uzun yıllar sonra resmi hayata dönmüş ve rüsumat emniyeti, sadaret müsteşarlığı, maarif nazırlığı ve Şura-yı Devlet azalığı gibi kısa süreli vazifelerde bulunmuştur. Âli Paşa'nın ardından gelen yönetimlerle de anlaşamayan Ahmed Vefik Paşa 1873 yılında Şura-yı Devlet azalığının sona ermesiyle birlikte yeni bir emeklilik dönemine girmiştir.

İki defa uzun emeklilik dönemi yaşayan Ahmed Vefik Paşa'nın devlet hizmetine üçüncü defa geri dönüşü ve bürokraside zirveye ulaşması ancak Sultan II. Abdülhamid'in saltanatında mümkün olmuştur. Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra açılan Meclis-i Mebusan'ın reisliğine Ahmed Vefik Paşa getirilmiştir. Aynı zamanda İstanbul mebusu seçilen Ahmed Vefik Paşa meclisin ilk toplantı devresi boyunca reislik vazifesine devam etmiştir. Ardından kısa süren Edirne valiliğinden sonra Heyet-i Ayan azalığına tayin edilmiştir. Ahmed Hamdi Paşa'nın kısa süren sadrazamlığında ikinci defa maarif nazırlığında bulunmuştur.

Ahmed Hamdi Paşa'nın azliyle Sadaret makamı Ahmed Vefik Paşa'ya teklif edilmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın sunduğu şartların kabul edilmesiyle 4 Şubat 1878'de Sadaret makamı Başvekalet'e tahvil edilerek Ahmed Vefik Paşa tayin edilmiştir. Başvekilliği sırasında 93 Harbi'ndeki yenilgiden kaynaklanan sıkıntıların giderilmesi için çalışmış, Rusya ile Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Aynı zamanda ilk reisi olduğu Meclis-i Mebusan'ın ikinci devresindeki toplantılarda padişah ve bazı sivil ve asker devlet adamlarına yapılan eleştiriler sebebiyle kapatılması da Ahmed Vefik Paşa'nın başvekilliği sırasında gerçekleşmiştir. Başvekilliği sırasında birçok kişinin muhalefetini kazanan ve hakkında çeşitli dedikodular çıkarılan Ahmed Vefik Paşa iki buçuk ay sonra başvekillikten azledilmiştir.

Başvekillikten azlinden sonra bir süre hükümette veya herhangi bir idari vazifede yer almayan Ahmed Vefik Paşa 1879 yılında Hüdavendigar valiliğine tayin edilmiştir. En uzun süren vazifelerinden biri olan Hüdavendigar valiliğinde özellikle Anadolu sağ kol

müfettişliği sırasında Bursa'nın yarım kalan işlerini yoluna koyma fırsatı bulmuş, Bursa kentine büyük kazanımlar sağlamıştır. Anadolu sağ kol müfettişliği sırasında olduğu gibi Hüdavendigâr valiliğinde de zamanla Ahmed Vefik Paşa hakkında türlü şikayetler meydana gelmiştir. Bu şikayetler üzerine valilikten azledilmiş ve hakkında soruşturma açılmıştır. Bu soruşturmanın Ahmed Vefik Paşa aleyhinde bir sonuç vermesi beklenirken azlinden kısa bir süre sonra ikinci defa başvekilliğe tayin edilmiştir. Fakat bu başvekilliği iki gün sürmüş ve bundan sonra Ahmed Vefik Paşa vefatına kadar Heyet-i Ayan azalığı dışında hiçbir resmi vazifede yer almamıştır. 1 Nisan 1891 tarihinde vefat etmiştir.

Ahmed Vefik Paşa hakkında öncelikle söylenmesi gereken husus kendisini yetiştirmiş, donanımlı bir devlet adamı olduğudur. Osmanlı reform tarihinde önemli yere sahip olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Babıali Tercüme Odası gibi kurumlar ile ailesi arasında yoğun bir ilişki bulunan Ahmed Vefik Paşa ailesinde ve okuduğu okullarda aldığı eğitimle kalifiye bir eleman olarak yetişmiştir. Tanzimat reformlarının uygulanmasında öncü olan Mustafa Reşid Paşa'nın desteğiyle bu sürece dahil olmuş ve bir devlet adamı olarak kendisini geliştirmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı tarihinde renkli bir sima olan Ahmed Vefik Paşa'nın dahil olduğu bu reform sürecinde siyasi hayatının hariciye, merkez bürokrasisi ve taşradaki vazifeleri olmak üzere üç ekseninde şekillendiği söylenebilir.

Ahmed Vefik Paşa Babıali Tercüme Odası'na girdikten sonra siyasi kariyerinin başlangıcındaki ilk adımları hariciye alanında atmaya başlamıştır. Öğrenciliğinde ve memuriyet hayatının ilk yıllarında Avrupa'yı tanımaya başlayan Ahmed Vefik Paşa'nın özellikle Macar ve Polonyalı mülteciler meselesindeki rolü ve Memleketeyn komiserliğinde Eflak ve Boğdan'daki faaliyetleri ile hariciye alanında yıldızı parlamaya başlamıştır. Tahran ve Paris büyükelçilikleri –her ne kadar Paris büyükelçiliği ani bir şekilde sona ermiş olsa da- Ahmed Vefik Paşa'nın gerçekten iyi bir diplomat olduğunu göstermektedir. Ahmed Vefik Paşa diplomatik vazifelerinde Osmanlı Devleti'nin haklarını korumaya dikkat etmiş, daha da önemlisi bu vazifelerde merkezi hükümetin isteklerini daima ön planda tutmuş ve buna göre hareket etmiştir.

Ahmed Vefik Paşa'nın merkez bürokrasisinde üstlendiği vazifelerde ise öncelikle göze çarpan maliyeci kimliğidir. Tanzimat devrinde özellikle evkaf nazırlığı ve Divan-ı Ali-i Muhasebe reisliği ve rüsumat eminliği vazifelerinde devlet hazinesinden gereksiz harcamaların yapılmasına karşı çıktığı ve tasarrufa büyük önem verdiği açıkça görülmektedir. Ahmed Vefik Paşa merkez bürokrasisinde dahil olduğu siyasi rekabet ortamı sebebiyle bir takım pasif vazifelerde de yer almış ve uzun müddet resmi hayattan uzak kalmıştır. Ancak Sultan II. Abdülhamid'in saltanat makamına gelişi Ahmed Vefik Paşa'nın siyasi kariyeri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Ahmed Vefik Paşa'nın bu dönemdeki en belirgin özelliği saltanat makamına bağlı oluşudur. Bu özelliği sebebiyle meşruti idarenin tesis edilmesiyle birlikte bu idarenin temsil yeri olan Meclis-i Mebusan'ın ilk başkanı yapılmış, Osmanlı Devleti'ndeki ilk parlamento deneyimini yönetmiştir. Saltanat makamına olan bağlılığı neticesinde, 93 Harbi'nin açtığı yaraları da sarması istenen Ahmed Vefik Paşa başvekalet makamına getirildiğinde Sultan II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı işlevsiz kılma girişimine devlet açısından daha doğru olduğunu düşünerek destek vermiş ve ilk başkanı olduğu parlamentoyu tatil ederek saltanat makamına olan bağlılığını bir kere daha göstermiştir.

Ahmed Vefik Paşa'nın siyasi hayatında önemli yeri olan taşra vazifelerinde ise Bursa kenti ile kuvvetli bir ilişki karşımıza çıkmaktadır. Anadolu sağ kol müfettişliğinde ve ardında Hüdavendigâr valiliğinde daha önce depremler ve yangınlarla harap olan Osmanlı Devleti'nin ilk başkentini modern bir görünüme kavuşturmak için önemli projeler gerçekleştirmiştir. 19. yüzyılda Bursa özellikle Ahmed Vefik Paşa'nın burada bulunduğu yıllarda büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Ulaşım ağı, sağlık sistemi, turizm tesisleri, yeni inşa edilen yönetim merkezleri ve onarılan anıt binaları ile Bursa Ahmed Vefik Paşa sayesinde modern bir Osmanlı kenti haline gelmiştir. Bunun yanında ticaretin canlandırılması, tarımın geliştirilmesi için yapılan çalışmalarla yerli halk açısından refahın yükseldiği ve cazibe merkezi haline gelen bir kent olmuştur. Ahmed Vefik Paşa Bursa'daki faaliyetleriyle iyi bir yerel idareci de olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cevdet Hariciye (C.HR.)

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.)

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (HR.MKT.)

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO.)

Hatt-ı Hümayun (HAT.)

İrade Dahiliye (İ.DH.)

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.)

İrade Hariciye (İ.HR.)

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.)

İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM.)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (MF.MKT.)

Mabeyn İrade (MB.İ.)

Meclis-i Vala Evrakı (MVL.)

Sadaret Amedi Kalemî Evrakı (A.AMD.)

Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN.)

Sadaret Divan Düvel-i Ecnebiye Evrakı (A.DVN.DVE.)

Sadaret Divan Mühimme Evrakı (A.DVN.MHM.)

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (A.MKT.)

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD.)

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.)

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.)

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.)

Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)

Bab-1 Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNS.NMH.d.)

Bab-1 Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Ruus Defterleri (A.DVNS.RSK.d.)

Sadaret Defterleri (A.d.)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH.SAİD.d.)

Gazeteler

Basiret

Ceride-i Havadis

Hürriyet

Journal de Constantinople

La Turquie

Ruzname-i Ceride-i Havadis

Sabah

Takvim-i Vekayi

Tasvir-i Efkar

The Levant Herald

Tercüman-ı Ahval

Tercüman-ı Hakikat

Vakit

Salnameler

Rüsumat Salnamesi. Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası. Dersaadet 1332.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Sene 1279. 17. Defa.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abdurrahman Şeref Efendi. (1985). *Tarih Musahabeleri*. (Haz. Enver Koray). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Açba, S. (2004). *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)*. Vadi Yayınları: Ankara.

Ahmed Cevdet Paşa. (1953). *Tezâkir 1-12*. (Haz. Cavid Baysun). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Ahmed Cevdet Paşa. (1960). *Tezâkir 13-20*. (Haz. Cavid Baysun). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Ahmed Cevdet Paşa. (1980). *Ma'rûzât*. (Haz. Yusuf Halaçoğlu). Çağrı Yayınları: İstanbul.

Ahmed Lütü Efendi. (1984). *Vak'a-nüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*. (Haz. M. Münir Aktepe). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları (C. 9): İstanbul.

Ahmed Lütü Efendi. (1988). *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*. (Haz. M. Münir Aktepe). Türk Tarih Kurumu Yayınları (C. 10): Ankara.

Ahmed Refik. (1925). *Lamartin: Türkiye'ye Muhâceret Karârı, İzmir'deki Çiftliği (1849-1853)*. Orhaniye Matbaası: İstanbul.

Ahmed Refik. (1926). *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*. Matbaa-i Amire: İstanbul.

Akgün, A. (2013). "Bir Soruşturma Çerçevesinde Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa Valiliği". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (29), 187-224.

Akün, Ö. F. (1989). Ahmed Vefik Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2, 143-157). İstanbul.

Akyıldız, A. (2003). *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*. İletişim Yayınları: İstanbul.

- Akyıldız, A. (2018). *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri*. TÜBA Yayınları: Ankara.
- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*. Timaş Yayınları: İstanbul.
- Akyüz, K. (1975). *Encümen-i Dâniş*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları: Ankara.
- Al, H. ve Akar, Ş. K. (2007). "Uluslararası Finans Politik Açısından 1860-61 Suriye Bunalımı ve Mirés Borçlanması". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (45), 77-122.
- Ali Fuad. (1926). "Ahmed Vefik Paşa". *Servet-i Fünun*, 60(1554-80), 26-29.
- Ali Suavi. (1325). *Âli Paşa'nın Siyâseti*. Matbaa-i Artin Asaduryan ve Mahdumları: İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Avcı, Y. (2017). *Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Aydın, M. (2007). "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran İlişkileri (1853-1855)". *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, 22-23 Mayıs 2006, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul. 131-150.
- Aygun, İ. (2013). "Bağdat Valisi Necip Paşa'nın Kerbela Üzerine Yaptığı Askeri Harekât ve Bunun Osmanlı-İran İlişkileri Üzerine Etkisi". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 49-65.
- Balcı, S. (2018). *Babiâli Tercüme Odası*, Libra Kitap: İstanbul.
- Baykal, B. S. (1942). "93 Meşrutiyeti". *Bellekten*, 6(21-22), 45-83.
- Berindei, D. (2002). "Osmanlı Devleti ve Eflâk'taki 1848 İhtilâli". *XIII. Türk Tarih Kongresi*. (C. 3 K. 1, 133-138). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Beydilli, K. (1995). *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. Eren Yayınları: İstanbul.

- Bilgegil, M. K. (1976). *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar*. Baylan Matbaası: Ankara.
- Bilim, C. (1990). “Tercüme Odası”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (1), 29-43.
- Bouquet, O. (2016). *Sultanın Paşaları (1839-1909)*. (Çev. Devrim Çetinkasap). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Cemaleddin. (1314). *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*. İkdam Matbaası: Dersaadet.
- Çelik, H. (1997). “Türk Dostu İngilizlerin Gözüyle Ahmed Vefik Paşa”. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (8), 119-125.
- Çelik, H. (1998). Hürriyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 18, 505-507). İstanbul.
- Danışmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Türkiye Yayınevi (C. 4): İstanbul.
- Davison, R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, 1856-1876*. (Çev. Osman Akınhay). Agora Kitaplığı: İstanbul.
- Dörtok Abacı, Z. (2005). Modernleşme Sürecinde Bursa Kentinin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Emecen, F. (1991). Bâlâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 4, 554). İstanbul.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. Eser Matbaası (C. 1-2): İstanbul.
- Eyice, S. (1985). “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları (C. 6): İstanbul.
- Fığlalı, E. R. (1991). Bahâlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 4, 464-468). İstanbul.
- Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babiâli, 1789-1922*. (Çev. Ercan Ertürk). Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Göyünç, N. (1976). “1849 Macar Mültecileri ve Bunların Kütahya ve Halep'te Yerleştirilmeleri ile İlgili Talimatlar”. *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığ*

Altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu, 31 Mayıs-3 Haziran 1976, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul. 173-179.

Göyünç, N. (1975). “XIX. Yüzyılda Tahran’daki Temsilcilerimiz ve Türk-İran Münasebetlerine Etkileri”. *Atatürk Konferansları V 1971-1972*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara. 271-280.

Hamlin, C. (2012). *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*. (Çev. Ayşe Aksu). Dergah Yayınları: İstanbul.

İhsanoğlu, E. (1993). Dârülfünun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 8, 521-525). İstanbul.

İnal, İ. M. K. (1982). *Son Sadrazamlar*. Dergah Yayınları (C. 1-2): İstanbul.

İnalcık, H. (1992). Bursa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 6, 445-449). İstanbul.

Kara, M. (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tasavvuf ve Tarikatlar”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları (C. 4): İstanbul.

Karaaslan, Y. Z. (2015). Tarihsel Süreci ve İşleyişi Çerçevesinde Bursa Hamidiye Gurebâ Hastanesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.

Karadeniz, Y. (2012). *İran Tarihi (1700-1925)*. Selenge Yayınları: İstanbul.

Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları (C. 5): Ankara.

Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları (C. 8): Ankara.

Karasu, C. (2002). “XIX. Yüzyılda Eflak ve Boğdan’daki Rus İşgalleri”. *Türkler* (C. 12, 741-749). (Ed. Hasan Celal Güzel vd.). Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.

Karpat, K. (1994). Eflak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 10, 466-469). İstanbul.

Kıış, S. (2016). *Divan-ı Muhasebat: Osmanlı Devleti’nde Mali Denetim (1862-1908)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

- Köksal, Y. ve Erkan, D. (2007). *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*. İsis Yayınları: İstanbul.
- Kuran, E. (1992). Başvekil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 5, 136-137). İstanbul.
- Kurat, Y. T. (1968). *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: Ankara.
- Kurşun, Z. (1991). Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S. (1999). "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa". *Belleten*, 63(238), 755-774.
- Layard, A. Henry. (1903). *Autobiography and Letters From His Childhood Until His Appointment As H.M. Ambassador At Madrid*. (V. 2): Newyork.
- Lewis, Bernard. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Mahmud Celâleddin Paşa. (1983). *Mi'rât-ı Hakikat*. (Haz. İsmet Miroğlu). Berekât Yayınevi: İstanbul.
- Mahmud Cevad İbnü's-şeyh Nafi. (1338). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*. Matbaa-i Amire: İstanbul.
- Matei, I. (1972). "Ahmed Vefik Paşa'nın Rumenlerle Münasebeti". (Çev. Zeynep Kerman). *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 20, 49-91.
- Mehmed Süreyya. (1311). *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*. Matbaa-i Amire (C. 2): İstanbul.
- Mordtmann, A. D. (1999). *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*. (Çev. Gertraude Songu-Habermann). Pera Yayıncılık: İstanbul.

- Nasırî, M. R. (1977). Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı İnan Mûnasebetleri (1848-1896). Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. İstanbul.
- Nazır, B. (2016). *Osmanlı'ya Sığınanlar: Macar ve Polonyalı Mülteciler*. Yeditepe Yayınevi: İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2015). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar". *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Öntuğ, M. M. (2009). *Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*. Palet Yayınları: Konya.
- Öz, M. (2002). Kerbelâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 25, 271-272). Ankara.
- Özcan, B. (1999). "Bursa Depremleri (2 Mart-12 Nisan 1855)". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (5), 73-118.
- Özkan, A. (2011). "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması". *Tarih Araştırmalar Dergisi*, 30(50), 171-196.
- Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 11, 521-524). İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1942). *Ahmed Vefik Paşa*. Ahmet Sait Matbaası: İstanbul.
- Sadıkoglu, S. (2013). Mahmud Nedim Paşa'nın Bürokraside Gerçekleştirdiği Büyük Tenkihat (7 Eylül 1871-31 Temmuz 1872). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Said Paşa. (1328). *Said Paşa'nın Hâtıratı*. Sabah Matbaası: Dersaadet.
- Saint-Laurent, B. (1996). "Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi". *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*. (Ed. Paul Dumont, François Georgeon). Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

- Saydam, A. (1997). "Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi". *Belleten*, 61(231), 339-385.
- Sertoğlu, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları (C. 6): Ankara.
- Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi. (2008). *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237 / 1808-1821)*. (Haz. Ziya Yılmaz), Çamlıca Basım Yayın (C. 2): İstanbul.
- Şişman, A. (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tansel, F. A. (1964). "Ahmed Vefik Paşa (3 Haziran 1823-2 Nisan 1891)". *Belleten*, 28(109), 117-139.
- Türk, İ. C. (2013). *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı İnan Münasebetleri*. Arı Sanat Yayınları: İstanbul.
- Türkgeldi, A. F. (1987). *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*. (Haz. Bekir Sıtkı Baykal). Türk Tarih Kurumu Yayınları (C. 2): Ankara.
- Ubicini, J. H. A. (1977). *1855'de Türkiye*. (Çev. Ayda Düz). Tercüman 1001 Temel Eser (C. 1): İstanbul.
- Uluerler, S. (2018). "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Rus-İnan Yakınlaşmasına Karşılık Osmanlı'nın İngiltere ile İzlediği Politikanın Esasları". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 327-346.
- Us, H. T. (1939). *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi (1293=1877)*. Vakit Gazete-Matbaa-Kütüphane (C. 1.): İstanbul.
- Us, H. T. (1954). *Meclis-i Meb'usan (1293=1877)*. Vakit Gazete-Matbaa-Kütüphane (C. 2.): İstanbul.
- Uyanık, F. (2015). "Osmanlı Eflak ve Boğdan'ında Rus Nüfuzunun Kurulması". *Yeni Türkiye*, (68), 2780-2791.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1944). "Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası". *Belleten*, 8(29), 71-118.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Uzunçarşılı, İ. H. (2000). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Ülman, A. H. (1966). *1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Ankara.

Üstüncan, O. (2009). *Tanzimat Bürokrati Şekip Efendi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

EKLER

EK 1
AHMED VEFİK PAŞA'YA AİT FOTOĞRAF³⁷⁷

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

³⁷⁷ gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

EK 2
AHMED VEFİK PAŞA'YA AİT FOTOĞRAF³⁷⁸

³⁷⁸ Salt Araştırma, Said Bey (Tez) ve Ailesi Arşivi

EK 3

AHMED VEFİK PAŞA'YA AİT FOTOĞRAF³⁷⁹

³⁷⁹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

EK 4

AHMED VEFİK PAŞA'NIN HİZMET CETVELİ³⁸⁰

OSMANLI ARŞİVİ
ŞD
505 / 1 / 1

21

214
(505 ŞD)

تاریخ خدمت خطی حقا می رسند در تنظیم او را در حساب می کنند

ردیف	تاریخ	مبلغ	شرح	ردیف	تاریخ	مبلغ	شرح
1	1308/6	...	...	1	1308/6	...	...
2	1308/6	...	...	2	1308/6	...	...
3	1308/6	...	...	3	1308/6	...	...
4	1308/6	...	...	4	1308/6	...	...
5	1308/6	...	...	5	1308/6	...	...
6	1308/6	...	...	6	1308/6	...	...
7	1308/6	...	...	7	1308/6	...	...
8	1308/6	...	...	8	1308/6	...	...
9	1308/6	...	...	9	1308/6	...	...
10	1308/6	...	...	10	1308/6	...	...
11	1308/6	...	...	11	1308/6	...	...
12	1308/6	...	...	12	1308/6	...	...
13	1308/6	...	...	13	1308/6	...	...
14	1308/6	...	...	14	1308/6	...	...
15	1308/6	...	...	15	1308/6	...	...
16	1308/6	...	...	16	1308/6	...	...
17	1308/6	...	...	17	1308/6	...	...
18	1308/6	...	...	18	1308/6	...	...
19	1308/6	...	...	19	1308/6	...	...
20	1308/6	...	...	20	1308/6	...	...
21	1308/6	...	...	21	1308/6	...	...
22	1308/6	...	...	22	1308/6	...	...
23	1308/6	...	...	23	1308/6	...	...
24	1308/6	...	...	24	1308/6	...	...
25	1308/6	...	...	25	1308/6	...	...
26	1308/6	...	...	26	1308/6	...	...
27	1308/6	...	...	27	1308/6	...	...
28	1308/6	...	...	28	1308/6	...	...
29	1308/6	...	...	29	1308/6	...	...
30	1308/6	...	...	30	1308/6	...	...
31	1308/6	...	...	31	1308/6	...	...
32	1308/6	...	...	32	1308/6	...	...
33	1308/6	...	...	33	1308/6	...	...
34	1308/6	...	...	34	1308/6	...	...
35	1308/6	...	...	35	1308/6	...	...
36	1308/6	...	...	36	1308/6	...	...
37	1308/6	...	...	37	1308/6	...	...
38	1308/6	...	...	38	1308/6	...	...
39	1308/6	...	...	39	1308/6	...	...
40	1308/6	...	...	40	1308/6	...	...
41	1308/6	...	...	41	1308/6	...	...
42	1308/6	...	...	42	1308/6	...	...
43	1308/6	...	...	43	1308/6	...	...
44	1308/6	...	...	44	1308/6	...	...
45	1308/6	...	...	45	1308/6	...	...
46	1308/6	...	...	46	1308/6	...	...
47	1308/6	...	...	47	1308/6	...	...
48	1308/6	...	...	48	1308/6	...	...
49	1308/6	...	...	49	1308/6	...	...
50	1308/6	...	...	50	1308/6	...	...
51	1308/6	...	...	51	1308/6	...	...
52	1308/6	...	...	52	1308/6	...	...
53	1308/6	...	...	53	1308/6	...	...
54	1308/6	...	...	54	1308/6	...	...
55	1308/6	...	...	55	1308/6	...	...
56	1308/6	...	...	56	1308/6	...	...
57	1308/6	...	...	57	1308/6	...	...
58	1308/6	...	...	58	1308/6	...	...
59	1308/6	...	...	59	1308/6	...	...
60	1308/6	...	...	60	1308/6	...	...
61	1308/6	...	...	61	1308/6	...	...
62	1308/6	...	...	62	1308/6	...	...
63	1308/6	...	...	63	1308/6	...	...
64	1308/6	...	...	64	1308/6	...	...
65	1308/6	...	...	65	1308/6	...	...
66	1308/6	...	...	66	1308/6	...	...
67	1308/6	...	...	67	1308/6	...	...
68	1308/6	...	...	68	1308/6	...	...
69	1308/6	...	...	69	1308/6	...	...
70	1308/6	...	...	70	1308/6	...	...
71	1308/6	...	...	71	1308/6	...	...
72	1308/6	...	...	72	1308/6	...	...
73	1308/6	...	...	73	1308/6	...	...
74	1308/6	...	...	74	1308/6	...	...
75	1308/6	...	...	75	1308/6	...	...
76	1308/6	...	...	76	1308/6	...	...
77	1308/6	...	...	77	1308/6	...	...
78	1308/6	...	...	78	1308/6	...	...
79	1308/6	...	...	79	1308/6	...	...
80	1308/6	...	...	80	1308/6	...	...
81	1308/6	...	...	81	1308/6	...	...
82	1308/6	...	...	82	1308/6	...	...
83	1308/6	...	...	83	1308/6	...	...
84	1308/6	...	...	84	1308/6	...	...
85	1308/6	...	...	85	1308/6	...	...
86	1308/6	...	...	86	1308/6	...	...
87	1308/6	...	...	87	1308/6	...	...
88	1308/6	...	...	88	1308/6	...	...
89	1308/6	...	...	89	1308/6	...	...
90	1308/6	...	...	90	1308/6	...	...
91	1308/6	...	...	91	1308/6	...	...
92	1308/6	...	...	92	1308/6	...	...
93	1308/6	...	...	93	1308/6	...	...
94	1308/6	...	...	94	1308/6	...	...
95	1308/6	...	...	95	1308/6	...	...
96	1308/6	...	...	96	1308/6	...	...
97	1308/6	...	...	97	1308/6	...	...
98	1308/6	...	...	98	1308/6	...	...
99	1308/6	...	...	99	1308/6	...	...
100	1308/6	...	...	100	1308/6	...	...

ŞD.00905.00001.001

³⁸⁰ BOA. ŞD. 905/1, Lef 1 (28 Şevval 1308/6 Haziran 1891).

